David King

RETUSÁLT TÖRTÉNELEM

A fotográfia és a művészet meghamisítása Sztálin birodalmában

Bővített magyarországi kiadás

Előszót írta: Kun Miklós

PolgART
Budapest, 1999

A könyv az alábbi kiadás alapján készült:
The Commissar Vanishes
Metropolitan Books
Henry Holt and Company, Inc.
New York, 1997

A képek David King gyűjteményéből valók.

Fordította: Szatmáry Nóra
Szerkesztette: Gereben Ágnes

Felelős kiadó: A PolgART Kiadó ügyvezető igazgatója
Műszaki szerkesztő: Hollósi Gábor
Tördelés: HollyPress Bt.
Képfeldolgozás: GMN Repro Stúdió
A nyomtatásért felel: Vértes Gábor igazgató
Nyomás: Pauker Nyomda

ISBN 963 85943 0 6

A kiadót műszaki kérdésekben
a **Pauker Nyomdaipari Kft.,**
(1047 Bp., Baross u. 11-15.)
és a **GMN Repro Stúdió**
(1036 Bp. Nagyszombat u. 1.),
pénzügyekben
az **Euroclassic Pénzügyi Tanácsadó Kft.**
(1051 Bp., Bajcsy-Zs. út 12) segíti.

A **Sixvill Collection**
(1053 Bp., Kecskeméti u. 8.) esetenként hozzájárul
a kiadó munkatársainak megjelenéséhez.

Külön köszönet illeti
a **Medgyesi és Nagy Ügyvédi Irodát**
(1024 Bp., Margit krt. 47-49.).

Szemben: Joszif Sztálin első portréja, amelyet 1922. április 1-jén készített Nyikolaj Andrejev. Sztálin ekkor került a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkári posztjára. Több mint harminc éven át töltötte be ezt a tisztséget.
A baljós mondatot a későbbi diktátor piros tintával firkantotta a rajz itt látható példányára: „Ez a fül arról árulkodik, hogy a művész nem túl jártas az anatómiában. J. Sztálin. … A fül kiált, üvölt az anatómia nélkül. J. Sz."

Ujjainkat szerettük a vízzel higított korommal tele tintatartóba mártani,
és néha bizony túlbuzgók voltunk. Én egyszer kitöröltem magát
Kaganovics elvtársat is, likvidáltam, mert a neve úgy csengett,
mint egy száműzötté. Csak tizenegy éves voltam.

Sylva Darel

Ma csak egyféleképpen beszélhet
az ember szabadon a feleségével – éjszaka, takaró alá bújva.

Iszaak Babel

Az „Index" mind hosszabb és hosszabb lett,
az *auto da fé*-ra ítélt művek listája egyre nőtt.
Még Sztálin *Az ellenzékről* című művét is el kellett égetnünk.
Az új vezetés alatt még ezt is rejtegetni kellett.

Jevgenyija Ginzburg

DAVID KING FELFEDEZI AZ ELPUSZTÍTÁSRA ÍTÉLT MÚLTAT

1971 őszén Leningrádban pártvizsgálat indult a híres szobrász, Anyikuskin hatalmas Lenin-szobra miatt, amely oldalnézetből a háborgó apparatcsikok szerint „erotikus asszociációkat" keltett.

Joszif Sztálin halála után, 1953 márciusában a huszonötről tíz fősre zsugorodott szovjet vezetésnek, a Központi Bizottság Elnökségének tagjai láthatóan fellélegeztek. A véres tragédiába torkollt búcsúztatáson, amikor a felravatalozott diktátorra kíváncsi emberek felindulásukban halálra taposták egymást Moszkva belvárosában, a Kreml lakói közül csupán a „nagy öregek" – Molotov, Kaganovics és Vorosilov – zokogtak tanácstalanul egymás vállán. Fiatalabb társaik – Malenkov, Berija és Hruscsov – viszont nem titkolták, hogy a múlt „átkos örökségét" feledtetve, tiszta lappal szeretnének indulni a Sztálin utáni korszakba. Még külsőségekben sem akarták követni az általuk eufémisztikusan szinte azonnal „személyi kultusz" névvel illetett korábbi „központi irányvonalat". Látván, milyen komoly tatarozásra szorul a birodalomnak legalább a homlokzata, a diktátor nemrég még készségesen engedelmeskedő, véres kezű segédei már 1953 áprilisában lefújták a Sztálin életének utolsó hónapjaiban országos propagandakampány közepette előkészített monstre antiszemita kirakatpert. Megakadályozták, hogy a „lenini Komszomol" megkapja régi epithethon ornansa mellé a „sztálini" jelzőt, s egészen 1953 júliusáig száműzték a lapok vezércikkeiből a „Gazda" nem túl színvonalas szellemi életművéből vett, korábban kötelező citátumokat.

Ezzel egyidejűleg azonban Sztálin utódai már a temetés utáni napokban összecsaptak, s úgy marták egymást, mint skorpiók egy befőttes üvegben. A főtitkári tisztség megszerzésére magukat alkalmasnak ítélő politikusok mindegyike igyekezett aktivizálni saját holdudvarát az írott meg az elektronikus sajtóban. Az újságírók pedig éppúgy megpróbáltak „helyezkedni", mint a vezető pártmunkások. A *Pravda* szerkesztői például, akik az első hónapokban Georgij Malenkovot tekintették a biztos befutónak, a fényképhamisítás bevált hagyományát követve olyan fotót tettek közzé, amelynek „finoman" érzékeltetni kellett, hogy az új szovjet miniszterel-

Szemben: „Sztálin elvtárs és Lado Kechoveli". Irin Stenberg kvázi vallásos színezetű rajza 1939-ből, amikor a Sztálin-kultusz elérte apoteozisát. A későbbi „vezér és tanító" (jobbra) annak a férfinak a társaságában látható a századfordulón, aki megismertette őt a marxizmus alapjaival. 1903-ban egy börtönőr lelőtte Kechovelit.

Nagyezsda Krupszkaja, Lenin özvegye magányosan. Háta mögött egy szellem: már megint eltüntettek valakit.

nök a hatalom *egyedüli* legitim örököse. Ezt úgy érték el, hogy a Mao kínai pártvezér 1951-es moszkvai zarándokútján készült és korábban már megjelent fényképfelvételről Sztálin és Malenkov kivételével kisatírozták az összes többi szovjet vezető politikust, s meglehetősen ügyetlenül, ollóval meg ragasztóval „átrendezték" a helyszínt.

A jelzés értékűnek szánt publikáció megbontotta a törékeny egyensúlyt Sztálin utódai körében, akik gazdájuk halálának óráiban gyorsan és látszólag békésen elosztották egymás között a tárcákat. Mindenki tiltakozott a *Pravda* állásfoglalása miatt; főleg Nyikita Hruscsov, aki Malenkovhoz hasonlóan pályázott Joszif Sztálin főbb jogosítványaira. Ez volt az a ritka alkalom, amikor a központi bizottsági elnökség soron kívül, spontán tanácskozást tartott, és egyhangú határozatot hozott, hogy megállítsák Malenkov előretörését. A döntés értelmében a lapok *ettől kezdve nem közölhettek eleve hamis, megvágott vagy retusált felvételeket* a szovjet politikusokról. A határozat a „kollektív vezetés" tagjait különböző útjaikra elkísérő filmhíradók készítőire ugyancsak érvényes volt.

A titkosított dokumentum mellé szóbeli utasítást is kaptak a lapszerkesztők, a könyvtárak, filmstúdiók és múzeumok igazgatói: ezentúl tilos leltározás címen megsemmisíteni egy-egy „kártékonynak" minősített könyvet, filmhíradót vagy fotót – anélkül, hogy abból legalább egy példány ne maradjon az adott intézmény *zárt részlegében.* Különös módon még ez a felemás intézkedés is merész lázadásnak tűnt a szovjet elit részéről a halott Vezérrel szemben. Pedig meg lehetett kerülni! Aki nem volt rest és személyesen utánajárt: megvannak-e a számára kellemetlen dokumentumok, elintézhette, hogy hajítsák őket a tűzbe. Így tűnt el többek között Sztálint családjával és munkatársaival ábrázoló fényképek jó része, valamint azok a vaskos fényképalbumok, amelyekkel az 1937/1939-es Nagy Terror hónapjaiban a „véres törpének" gúnyolt apró NKVD-főnök, Nyikolaj Jezsov majd' mindennap beállított a diktátrokhoz a Kremlbe. Így a vizuális emlékezetében jobban bízó Sztálin egyenesen rámutathatott a letartóztatásra, majd kivégzésre ítélt párttitkárok, gyárigazgatók meg hadvezérek fotóira, amelyek hátoldalán – megkönnyítendő a munkáját – elolvashatta három-négysoros életrajzukat.

Ezt a fényképet 1935. december 25-én egy feljelentés nyomán azonnali hatállyal kivonták a forgalomból. A Sztálinhoz forduló Georgi Dimitrov homlokán a hajtincs a cenzor szerint horogkereszt formát mutat. A fényképész és a lap szerkesztője a gulágra került.

Ekkor még jó volt köztük a viszony. 1934. Moszkva: Gorkij, Kaganovics, Vorosilov és Sztálin a Lenin-mauzóleum mellvédjén. A Gazda furcsa sapkája azt szolgálja, hogy viselője magasabbnak tűnjön.

A Gazda környezete jól tudta, milyen nagy szerepet játszanak a fényképek meg a híradófelvételek Sztálin életében. A politikus hiúsága nem ismert határt: szégyelte ragyás arcát, ritkuló vöröses haját, a másiknál rövidebb jobb kezét, de főleg azt, hogy szinte mindegyik politikustársánál sokkal alacsonyabb volt. Ezért már az 1920-as évek második felében egy sámlit állíttatott az emelvényre, mielőtt egyik-másik rangos tanácskozáson szólásra emelkedett. Sőt, arra is volt gondja, hogy a kongresszusi elnökségekben és a kormánypáholyban lehetőleg távol üljön környezetétől, nehogy a nézősereg velük együtt mustrálja őt. Élete végén pedig Sztálin rendszeresen átnézte azoknak a könyveknek, fotóalbumoknak az utolsó levonatát, ahol felbukkant a fényképe. Az 1950-es évek elején többek között megakadályozta, hogy újra napvilágot láthasson egy korábban jól ismert fotó, amelyen Gorkij és Vorosilov mellett ült egy kereveten. Alighanem sohasem tudjuk meg, vajon az íróra haragudott-e, akit titkos ügynökeivel aranykalitkában őriztetett éveken át? Vagy a harcmezőn kutyaütőnek bizonyult marsallal nem akart együtt mutatkozni, mert öregkori paranoiás rohamában kiagyalta, hogy az az angoloknak kémkedik?

A diktátor sokat vegzált egykori tanítványai halála után azzal is már-már kultikus bosszút álltak rajta, hogy megtiltották a további fényképhamisításokat. Csakhogy ők maguk szinte azonnal felrúgták tulajdon határozatukat. Még 1953-ban, a hatalmi harc következő stádiumában, Lavrentyij Berija letartóztatása után a Glavlit – a moszkvai cenzúrahivatal – munkatársai hivatalos körlevelet küldtek a Nagy Szovjet Enciklopédia minden előfizetőjének, köztük a külföldieknek. Ebben *kötelezték* őket, hogy a frissen napvilágot látott B-betűs kötetből vágják ki Berija fotóját meg a vele foglalkozó szócikket. A helyére pedig ragasszák be a mellékelt, hasonló hosszúságú szöveget a Bering-szoros faunájáról és flórájáról.

A bebörtönzött, majd kivégzett Berija fényképe elleni „hadjáratról" személyes emlékem is van. 1953-ban, első osztályos gyerekként egy szovjet vidéki kisvárosban órákat töltöttem a házunkkal átellenben lévő kis papírkereskedésben. Mint lelkes képeslapgyűjtő, a Sztálin utáni „kollektív vezetés" tagjainak arcképcsarnokára vadásztam. S mert azon a héten kivételesen jól viselkedtem, vehettem néhányat a kitüntetésekkel teleaggatott Vezérek portréiból. Boldogan hazasiettem a babérkoszorúkkal és vörös csillagokkal körülpingált levelezőlapokkal – ám a gyűjtőszenvedélyemet jól ismerő, pápaszemes, idős eladónő néhány nap múlva komor arccal, suttogva figyelmeztette édesanyámat az utcán: „A múlt héten a fia megvette nálunk ennek a *nyavalyás grúznak* a fényképét, mert már csak ez az egy hiányzott neki. Ma azonban körlevélben értesítettek bennünket, hogy dobjuk tűzbe a boltban lévő összes példányt, s készítsünk erről jegyzőkönyvet. Azután figyelmeztessük nagybani vevőinket, akik a vállalati könyvtárakat meg a pártirodákat látják el, semmisítsék meg ők is a Sztálin elvtárs közelébe beférkőzött *angol kém* arcmását." Közel félévszázad elteltével anyám nevetve meséli, hogy mennyire megrémült a beszélgetés nyomán: hiszen alig néhány éve tértek vissza családja tagjai a gulágról – már aki egyáltalán visszatért. Én ebből csak arra emlékszem, hogy hazarohant, elkérte tőlem féltett szerzeményemet, a Berija-fotót, és apró cafatokra tépte. Igazán nem gondolhatta, hogy ezzel megfosztotta David King gazdag politikai képeslapgyűjteményét egy ritka és becses darabtól.

A hazugság tehát már 1953 nyarán is „megszokott" hazugságot – no meg pánikot – szült. És az év végén hivatalosan ismét életbe léptetett régi cenzúrális megszorítások eredményeként egész nemzedékek nőttek fel a Szovjetunióban úgy, hogy nem ismerték Trockij vagy Buharin arcvonásait. Ahogyan a sokszorosított Ahtmatova- meg Paszternak-versekre – tehát még csak nem is Szaharov vagy Szolzsenyicin írásaira! – szintén rákerült a *szamizdat* bélyege; ezek terjesztéséért komoly vegzatúra, olykor börtönbüntetés járt. De éppígy veszélyes volt besúgók előtt régi kiadványokat nézegetni, amelyek lapjain felbukkant II. Miklós, Kerenszkij vagy Kolcsak admirális fotója: az ilyesmi ellenséges propagandaanyag terjesztésének minősült. Ugyancsak vesszőfutásnak tehette ki magát a Szovjetunióban az, akit rajtakaptak, hogy – nyilván „ellenforradalmi agitáció" céljából – terjeszti Lenin valamely megsárgult fényképét, amelyen a szovjet állam megalapítója „a nép ellenségeinek" tekintett politikustársai karéjában látható.

Ebben az időszakban még a halott festők alkotásait is „átalakították". A moszkvai Manézsban például kiállították a forradalom után Angliába emigrált Leonyid Paszternaknak, a *Zsivago dokto*r írója édesapjának színes ceruzarajzait és olajfestményeit. Ezek Lenint is ábrázolták egy-egy rendezvényen Trockij és Kamenyev oldalán – így azután az utóbbi kettő arcára porhanyós fehér festéket fújtak, hogy a látogatók még véletlenül se ismerjék fel őket. Az igazi államtitoknak azonban a szovjet korszakban két sohasem publikált Lenin-fényképsorozat számított. Az egyiken a gimnazista Vologya Uljanov látható, csupa „osztályidegen elem" – pópák, középiskolai tanárok, nagyhasú kereskedők – társaságában; a másikon pedig a súlyos kórral szemben alulmaradt, eltorzult arcú, már nem

A gimnazista Vologya Uljanov (középen) „osztályidegenek" körében. Alatta balról a harmadik ülő férfi Kerenszkijnek, az 1917-es Ideiglenes Kormány fejének apja.

beszámítható, nagybeteg politikus. Ezeket a felvételeket még retusálva sem merték közreadni a Kreml urai.

Ebből a szempontból tehát a Sztálin halála előtti és az azt követő időszak közötti cezúra – amint ezt David King albumja meggyőzően illusztrálja –, nem túl jelentős. A szovjet közkönyvtárakban uralkodó állapotokra még jó tíz éve is ráillett Arthur Koestler *Sötétség délben* című regényének egyik passzusa: „Nemcsak a falakon függő arcképek, de a könyvtár polcai is megritkultak. Bizonyos könyveknek és brosúráknak egyszerűen nyoma veszett. Eltűnt például a külkereskedelemről és a devizagazdálkodásról szóló könyvek nagy része – szerzőjüket ugyanis, a Pénzügyi Népbiztost letartóztatták; eltűntek továbbá egytől egyig a korábbi Kongresszusok jegyzőkönyveinek füzetei; nyomuk veszett a történelmi műveknek és a kézikönyveknek, valamint a forradalom előzményeire vonatkozó munkáknak; szinte valamennyi, még élő szerző tollából származó jogi és filozófiai könyvnek; a születésszabályozás problémáit tárgyaló brosúráknak; a Néphadsereg felépítését ismertető könyveknek és szolgálati szabályzatnak; a szakszervezeti kérdésekről szóló brosúráknak és azoknak az iratoknak, amelyek azt taglalták, hogy lehet-e jogos a sztrájk a Népi Államban; eltűnt továbbá gyakorlatilag minden, két évnél régebben kiadott könyv, amely az állam szerkezetéről szólt, végezetül pedig még az Akadémia által kiadott lexikon kötetei is – azzal a megjegyzéssel, hogy rövidesen megjelenik majd a lexikon új kiadása."

Más paradox helyzetek is adódtak. Az SZKP XX. kongresszusa után rehabilitált Fjodor Raszkolnyikovot, az 1917-es októberi pétervári fegyveres felkelés egyik vezetőjét az 1960-as évek második felében ismételten árulónak, a nép ellenségének minősítették. A diplomatát – aki a sztálini terror ellen tiltakozva 1939-ben nem tért haza szófiai állomáshelyéről, s így a Lubjanka kínzókamrái helyett az emigrációt választotta – másodszor is kiretusáltatták az *egyszer már helyreállított* csoportfelvételekről. A kronstadti matrózok egykori vezérénél nem sokkal járt jobban John Reed, a *Tíz nap, amely megrengette a világot* című krónika világhírű amerikai szerzője. Az 1930-as évek elejétől művét a szovjet könyvtárak „zárt részlegeiben" tartották, mivel Sztálin nem szerepelt benne, a diktátor politikai ellenfeleiről viszont annál több szó esett. A „személyi kultusz" elleni küzdelmet a saját hatalmi aspirációi érdekében meglovagoló Nyikita Hruscsovnak és Anasztasz Mikojannak végül sikerült feloldaniuk ezt a zárlatot. A konzervatív apparatcsíkok és cenzorok azonban ügyesen visszavágtak: didaktikus utószót és obskurus szerkesztői lábjegyzeteket írattak a Reed-mű új kiadásához. Amelynek összes régi változatán megmaradt az „ellenséges sajtótermék" bélyege, már csak a benne közölt Trockij-, Zinovjev- és Buharin-fényképek miatt is.

Mások viszont a Joszif Sztálin hangját rögzítő lemezeket, a diktátor összes műveit vagy bekeretezett fényképeit – az igazi *homo soveticus* otthonának az 1950-es évek közepéig jellegzetes rekvizitumait – az éj leple alatt kidobálták a szemetes kukákba. Ezt tette példának okáért Rakov, a Pravda idős tárcaírója. Holott büszke volt, hogy valamikor az 1930-as évek elején, ő, az ifjú tollforgató a Gazda mellett állhatott egy csoporképen, neves szovjet politikusok és publicisták társaságában. „Azután múltak az évek és egyre többen eltűntek. Veszélyes volt őrizni a nép ellenségeiről készült fényképfelvételeket", mesélt nekem egyszer moszkvai otthonában Örkény István valamelyik *Egyperces novellájára* emlékeztető történetet. „Verítékező homlokkal, reszkető kézzel elkezdtem megszabadulni tőlük. Úgy, hogy időről időre elővettem az ollót, s hol egy kegyvesztetté vált újságírót, hol meg egy bukott pártvezért nyisszentettem le a képről. Amikor véletlenül belevágtam valamelyikbe, úgy éreztem, fájdalmat okozok az eltávolítandó embernek. De tehettem volna mást?! És a nagy letartóztatások éveiben egyre gyakrabban kényszerültem ilyen sebészeti megoldáshoz folyamodni. A fényképen látható népes társaságból végül már ketten maradtunk: Sztálin meg én. Éppen elhatároztam, hogy felnagyítom a képet, s beviszem régi munkahelyemre, a *Pravdába*, amikor összeült a XX. pártkongresszus, és elhangzott Hruscsov titkos beszéde a személyi kultusz bűneiről. Most már nem kellett félnem semmitől, de még mindig zsigermélyi rettegést éreztem. Megszabadultam hát Sztálintól is! *Egyedül maradtam.* Máig elégedetten nézegetem fiatalkori fotómat. És már nem titkolom ismerőseim előtt, mennyire örülök, hogy mindenkit kibekkeltem."

Ez már Brezsnyev uralma idején történt. A Kreml megorrolt Lilja Brikre, Majakovszkij kedvesére, és „eltüntette" a költő mellől.

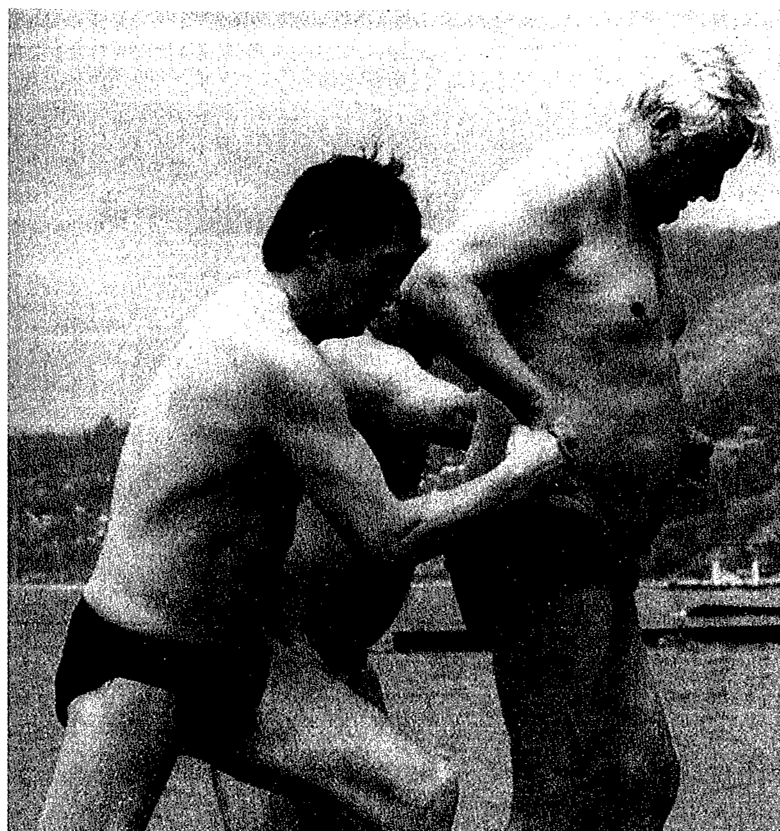
Bármilyen furcsa, de ez a mentalitás a birodalom összeomlásáig nem állt távol az „egyszerű" szovjet emberek, főleg a kisvárosok és falvak lakóinak világfelfogásától. Nem is ismervén más történelemszemléletet – no meg tehetetlenségük tudatában – tompa belenyugvással nézték, miként íródik át a hivatalból kirendelt fotóhamisítók keze nyomán a tulajdon történelmük. Szinte senki nem tiltakozott, amikor a mozikban olyan híradórészleteket vetítettek az 1945-ös Vörös téri győzelmi parádéról, amelyekről „csak" a moszkvai csata és Berlin bevételének győztese, Georgij Zsukov hiányzott – holott az ünnepen éppen a telivér lovát biztosan megülő marsall előtt tisztelegtek a négyéves háború poklát megjárt katonák és tisztek. A világűrt meghódító Gagarin mellől pedig 1964. októberi leváltását követően tüntették el a bukott Nyikita cárt. S noha 1961 áprilisában még ő volt a szovjet kormány feje, helyére – a borús idő ellenére – egy idétlen fénycsík került. David Kinggel együtt mondhatjuk: *a film- és fotóhamisítások története a szovjet közelmúlt egyik legszembetűnőbb látlelete.*

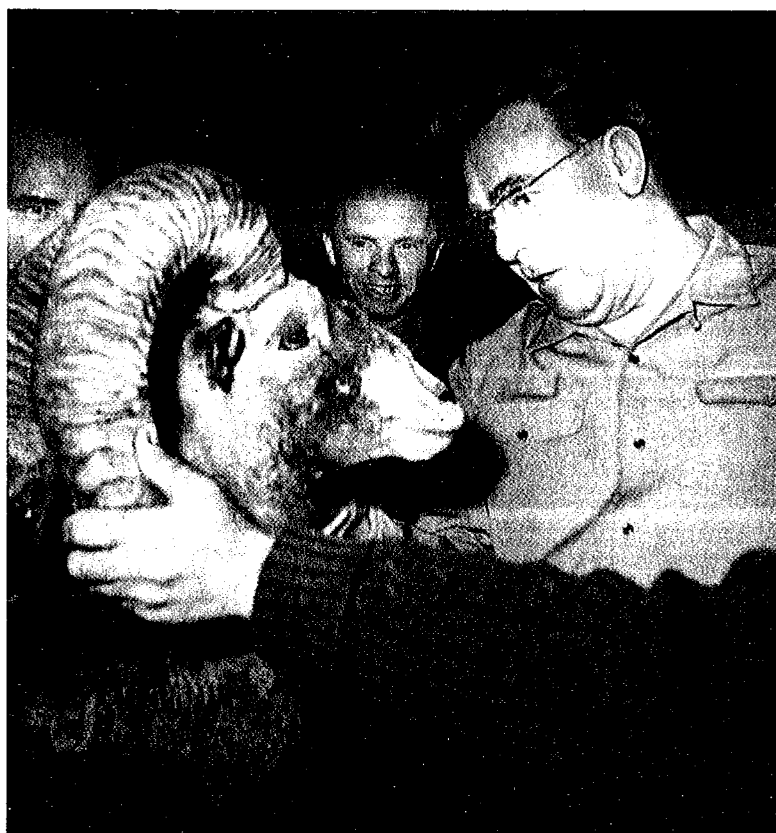
És a képhamisítások gyakorlata újabb lendületet kapott Leonyid Brezsnyev, a következő pártvezér regnálása alatt. Az élete hosszú alkonyán drogfüggő alkoholistává vált pártvezető társaihoz hasonlóan vigyázott, hogy mindig fiatalnak, fessnek látsszon a lapokból elmaradhatatlan, újabb és újabb fényképein. Ha a hivatalos fényképészek vagy lapszerkesztők valamelyike őt előnytelenül ábrázoló felvételt közölt, azonnal megkapta munkakönyvét. E tekintetben még a peresztrojka és a glasznoszty sem hozott azonnali változást. Nagyravágyó felesége unszolására Mihail Gorbacsov a kormányőrség parancsnokát, Plehanov tábornokot bízta meg képi image-a alakításával. A régi apparatcsik eleinte szigorúan ellenőrizte a Gorbacsov-házaspárról készült fényképeket, hiszen tudta, mi lett a lelkes amatőr fotós Vlaszik tábornok sorsa: Joszif Sztálin főtestőre 1952 végén többek között azért került rács mögé, mert pártonkívülieknek, köztük ledér hölgyeknek mutogatta a diktátort ingre-gatyára levetkőzve, nyaralás közben ábrázoló képeket.

Ilyen fényképek egyébként még ma is csak elvétve bukkanak fel az oroszországi aukciókon. Az 1990-es évek elején, amikor a birodalom összeomlott és maga alá temette a tilalomfákat, társadalmi „amnéziára" és pénzhiányra hivatkozva az orosz múzeumok és archívumok egy csapásra abbahagyták a történelmi fotók gyűjtését. David King kelet-londoni házának négy emeletét megtöltő, hatalmas magángyűjtemény viszont még jobban felértékelődött.

*

A művészfotós az 1960-as években designer szakot vezett a London *College of Printing*-en, majd évekig a *Sunday Times Color Magazin* képszerkesztője volt. Főleg politikai felvételekre szakosodott, s közben a könyvkiadók is versengtek a fotógrafika-borítókat készítő David King átütő műveiért. Végül ez lett kenyérkereső munkája, ám szabad idejében változatlanul a londoni antikváriumokat járta, és Oroszország XX. századi történetéről szóló könyvpaksamétákkal tért haza. Ma már alig készül Nyugaton dokumentumfilm a gulágról meg a koncepciós perekről, s szinte nem is jelenik meg illusztrált kiadvány Sztálinról és koráról anélkül, hogy szerzője ne fordulna segítségért a most 56 éves, őszülő fejjel is örök kamasz brit grafikushoz. Akit egyébként Oroszország iránti több évtizedes szerelme se tudott rábírni, hogy egy-két szónál többet megtanuljon a nehéz szláv nyelvből. „Anglijszkij nyediszciplinirovannij! Huligán!" szereti mondogatni. Egy drabális sebésznőtől hallotta ezt a három szót valamikor az 1970-es években, amikor a „fegyelmezetlen angol" magához tért a műtőasztalon: mentővel szállították egy Leningrád környéki katonai kórházba, de nem hagyta, hogy az elégedetlen „tábornoknő" felvágja a hasát, mert hogy neki tüdőgyulladása volt.

A részeg Jelcint őrei segítik ki a vízből. Ma már százával jelennek meg az ilyen fotók Oroszországban.

Brezsnyev körül kisatíroztak néhány alakot. A kos azért megmaradt.

King tehát beutazta a fél világot, találkozott a kommunista világpárt, a Komintern néhány nagy „renegátjával", Trockij szinte összes Nyugaton élő ismerősével, a mensevik mozgalom idős militánsaival, fehérgárdista emigránsokkal és a Sztálinnal szembeforduló Vlaszov tábornok egykori katonáival. A tőlük szerzett fotók is bekerültek mostani hatalmas gyűjteményébe.

Persze távolról sem mindenki elegyedett vele szívesen szóba. „Mit képzel maga, hogy ilyesmiről akar faggatni engem? Semmi tárgyi emlékem nincs Trockij *úrtól!*" üvöltött a glasznosztyot a szovjet sajtóban is rendszeresen csepülő idős angol kommunista, Andrew Rothstein, és lecsapta a telefonkagylót. Annál nagyobb volt David King meglepetése, amikor Rothstein halála után az örö-

kösök eljuttatták az öregember ruhásszekrényének mélyén, selyempapírban őrzött, Lev Trockijt ábrázoló, porcelánból készült bögrét, amelyből egy Komintern-kongresszus alkalmával mindössze 700 darabot gyártott egykor a Moszkva környéki likino-duljovi gyár. E legbecsesebb mozgalmi relikviája mellett az „öreg szektás", akárcsak George Orwell *1984* című regényének hőse, egy cédulát rejtegetett: „Ez Trockij *elvtárs*. A Vörös Hadsereg alapítója. Fiatalon is így nézett ki, amikor apám londoni otthonában járt."

Időközben a King-gyűjtemény híre, s a fotós által a sztálini tisztogatásokról, Trockij meggyilkolásáról, az 1905-ös oroszországi polgári–demokratikus forradalom színes plakátjairól megjelentetett albumok egy-egy példánya eljutott a Szovjetunióba. Egy szép napon a londoni gyűjtőt kora reggel ébresztette a csomagpostás, kezében jókora paksamétával. King máig nem tudja, ki lehetett a névtelen feladó: vajon egy sértett sztálinista vezető hozzátartozója-e vagy valamelyik lágert járt egykori neves politikus utódja, esetleg meghasonlott fotócenzor? Minden esetre sokszáz fotót kapott tőle, eredeti protokoll-felvételeket és a Kreml urait „papucsban" ábrázoló fényképeket. Ez újabb impulzus volt, hogy végül elkészüljön a sztálini fényképhamisítás krónikája, amelyen a szerző közel negyedszázadon át dolgozott.

A könyv minden oldala külön történet. Órákig lehetne beszélni az ábrázolás tárgyáról, a cenzúrális átalakítás irányairól éppúgy, mint arról, hogy milyen kalandos úton szerezte meg a szerző a megsárgult eredeti kiadványokat, amelyekkel a hamisítványokat egybevetette. Jómagam egyszer Amszterdamban dolgoztam, az International Institut of Social History gazdag archívumában. Véletlenül rábukkantam a szovjet politikai rendőrség, az OGPU végzésére: e színes pecséttel ellátott dokumentummal utasították ki Lev Trockijt a Szovjetunióból. Az *eredeti példányról* telefonon említést tettem David Kingnek, aki felszisszent, de nem szólt semmit. Harmadnap azonban már gépkocsiján Amszterdamban termett a legjobb japán fényképezőgépével, s szenvedélyes makacsságával rávette a levéltárosokat, hogy minden szabályt felrúgva színes felvételt készíthessen a valóban történelmi dokumentumról.

1998-tól a hatalmas King-gyűjtemény töredékét alkotó kiállítás *A komisszár eltűnik* címen a világot járja. A könyv, amelyet most már a magyar olvasó is kezében tarthat, féltucat nyelven jelenik meg. A szerző eközben – felváltva Moszkvában és Londonban – a gulág foglyai meg a kivégzésre ítélt szovjet rabok fotóiból álló albumon dolgozik, az elpusztított egyszerű emberek, híres írók, politikusok és tudósok *„Örökre megőrizni!"* feliratú dossziéit lapozza. Mert az a véleménye, hogy a sztálinizmus addig nem lesz a múlté, míg a szovjet totális állam történetéből nem tűnnek el a „fehér foltok". Amíg vannak olyanok, akiknek érdekükben áll ma is meghamisítva és megszépítve, vagyis retusálva látni ezt a korszakot.

Kun Miklós

„Rubasov akkor már évek óta nem járt a szülőföldjén, és most azt tapasztalta, hogy sok minden megváltozott. A kongresszusi fényképen látható szakállas emberek fele már nem élt. A nevüket sem volt szabad kiejteni, emléküket is csak átkok közepette lehetett felidézni – kivétel csak a tatárosan ferde szemű Öreg volt, a hajdani vezér, aki még jó időben meghalt. Ő volt most az Atya és az Első Számú Vezető az ő Fia; de mindenfelé azt suttogták, hogy az Első Számú Vezető meghamisította az Öreg végakaratát és úgy ragadta magához az örökséget. Aki még életben volt a fényképen látható szakállasok közül, a felismerhetetlenségig megváltozott. Borotvált arcú, fáradt és kiábrándult öregemberek lettek, akikből cinikus mélabú áradt. Időről időre új áldozatot választott magának közülük a Nagy Egyes, ahogy egymás közt hívták a Párt Vezérét. Ilyenkor mindnyájan bűnbánatot tartottak, a mellüket verték és kórusban gyónták meg vétkeiket. Alig két hét múlva, pedig még mankóval járt, Rubasov újabb külföldi megbízatást kért.

– Úgy látszik, nagyon sietős a dolga – felelte neki a Nagy Egyes pipájának füstfelhője mögül. Feje fölött az Öreg arcképe függött; közvetlenül mellette pedig valamikor az a bizonyos fénykép, a megszámozott fejekkel; most azonban Rubasov szeme hiába kereste, eltávolították."

Arthur Koestler: Sötétség délben

„1973-ban Winston kigöngyölített egy csomó, a csőpostából az asztalára pottyant dokumentumot, s egy papírdarabkára bukkant, amely nyilván véletlenül csúszott a többi közé, s aztán ottfelejtették. Már abban a pillanatban, amint kisimította, fel is fogta a jelentőségét. Egy körülbelül tíz évvel korábbi Times-ból kitépett fél lap volt – a lap felső fele, a dátummal –, s egy fénykép volt látható rajta azokról a kiküldöttekről, akik valamilyen pártmegbízással New Yorkban jártak. A csoport közepén, feltűnő helyen, ott állt Jones, Aaronson és Rutherford. Nem lehetett fel nem ismerni őket; különben a nevük is ott volt a kép alján.

A dolog csattanója az volt, hogy a három ember mindkét pere alkalmával azt vallotta: ezen a napon Eurázsia területén tartózkodott. Egy kanadai titkos repülőtérről szöktek egy találkozóra valahová Szibériába, ahol az Eurázsiai Főparancsnokság tagjaival tanácskoztak, és fontos katonai titkokat árultak el nekik. A dátum belerögződött Winston emlékezetébe, mert véletlenül éppen nyárközép napja volt; de az egész históriának még számtalan más helyen is fel kellett lennie jegyezve. Csak egyetlen következtetés volt lehetséges: a vallomások hazugságok voltak.

Persze ez egyáltalán nem ment felfedezésszámba. Winston abban az időben már nem képzelte azt, hogy a tisztogatások alkalmával eltüntetett emberek valóban elkövették a terhükre rótt bűnüket. Ez az újságlap azonban konkrét bizonyíték volt; az elpusztított múlt egy töredéke, olyan, mint egy kiásott csont, amely egyszerre csak felbukkan a föld valamelyik rétegéből, s megsemmisít egy geológiai elméletet. Elég lett volna ahhoz, hogy atomjaira robbantsa a Pártot, ha valamiképpen a világ tudomására lehetett volna hozni, s ismertetni lehetett volna a jelentőségét."

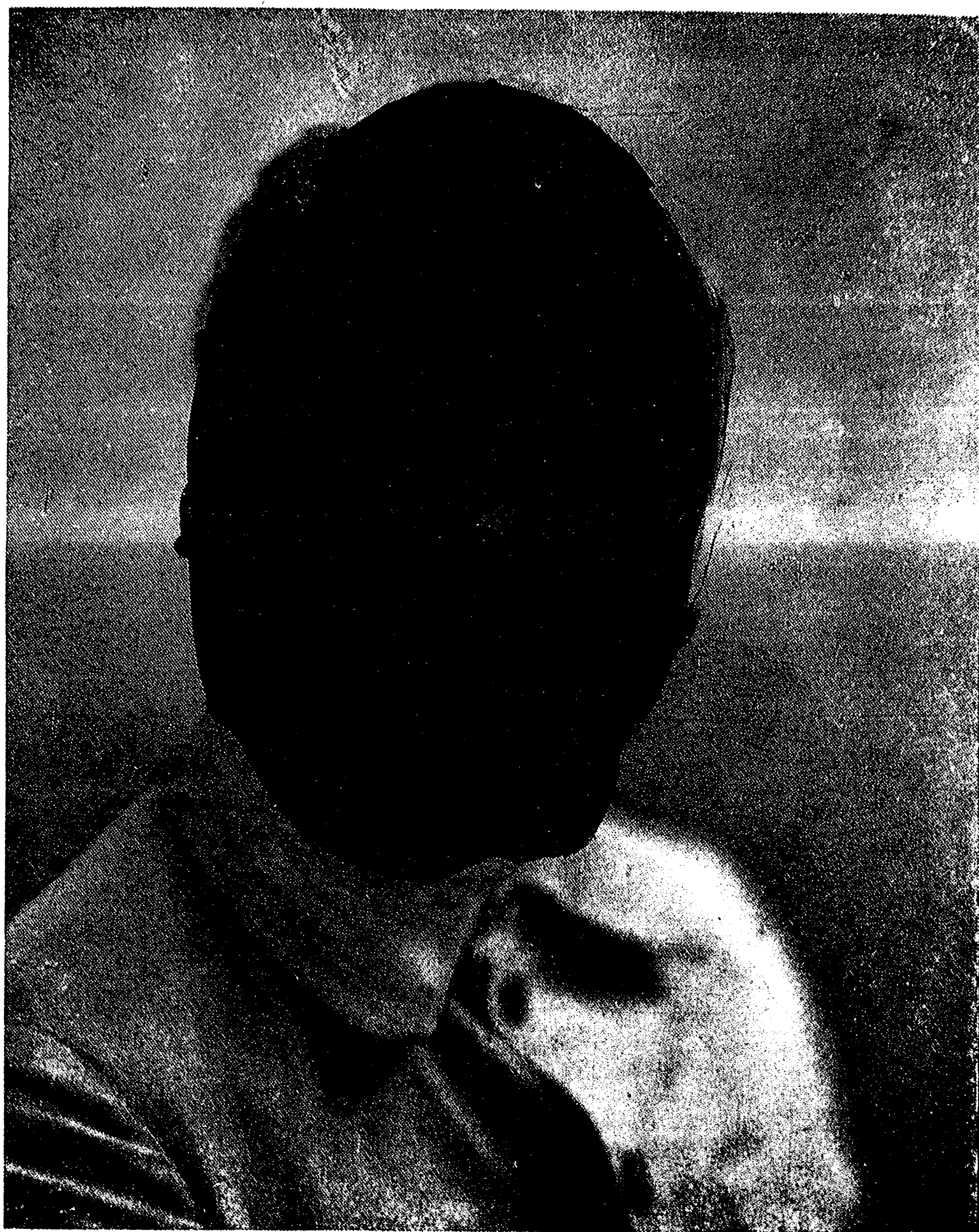
George Orwell: 1984

„Felkerestem a Forradalmi Múzeumot. A termekben, melyekben a bolseviki forradalom emlékei vannak feldolgozva, a forradalom vezéreinek sok képe és szobra látható. Lenin, Sztálin, Szverdlov, Urickij, Dzerzsinszkij és mások. Trockijról egy ábrázolat sincsen, képmása és neve ki van törölve a forradalom történetéből. Ez persze egészen groteszk valami, több annál, tiszta képtelenség. Ezt mindjárt egy példán szemléltetem. Egy 1929-ben készült kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor a bolseviki párt vezérkara elhatározta a pétervári fegyveres fölkelést. Tudvalevő, hogy ezen a megbeszélésen Trockij is részt vett, s általában már ekkor, s ezután jó pár évig fontos szereplője volt a forradalomnak. Mit csináljon most már a festő? Hamisítson úgy, hogy Trockijt hagyja el a képről? Nehéz kérdés – persze csak a mai szovjet–orosz ész számára. A festő úgy oldotta meg a feladatát: egy kerek asztal körül tanácskoznak a vezérek. Lenint úgy kell kiemelni, hogy áll. Sztálint, aki ül, mint a többiek majdnem mind, úgy kell kiemelni, hogy a kép közepén, szemben a nézővel ül. Trockijt nem lehet kihagyni, de el kell belőle annyit sikkasztani, amennyit csak lehet, tehát: Trockij jobb felől áll, de háttal a néző felé, csak jellegzetes dús hajáról és szemüvegének egy kis látható részletéről lehet tudni, hogy Trockij. Ezen a kínos manőveren kénytelen voltam nevetni. Nevetésem kissé sértette kísérőimet, s magyarázni kezdték, hogy a Trockijra való emlékezés minden lehetőségének kiirtása abszolút politikai szükségesség."

Nagy Lajos: Tízezer kilométer Szovjetoroszország földjén

„Szakterületem a nemzetközi ifjúsági mozgalom meg a békeharc aktivistáinak megörökítése. Hosszú távon a történelem számára, konkrétan pedig a szovjet múzeumok megbízásából. Megfizetnek ezért, és nem is rosszul. Meg kiküldenek külföldre. Dehát állandóan gond van a jóemberekkel, akik a világ különböző tájain modellt ültek nekem! Főleg az 1968-as csehszlovákiai események után hagyták ott közülük sokan a vártát. Nem is hittem volna, hogy ennyire megbízhatatlan népség! De rájöttem, hogyan kell túljárni a potenciális renegátok eszén. Ezentúl sablonos kontúrokból állítom majd össze arcvonásaikat a képeken. Hiszen a szovjet kiállítótermek látogatói úgysem ismerik őket személyesen! És ha valamelyikük eltűnik a balfenéken, szépen odapingálhatom a kép alá egy másik, megbízhatóbb elvtárs nevét. Csak az ország meg az életkor egyezzen. De végső soron ez sem olyan fontos."

Szokolov, Komszomol-díjas szovjet feső, 1971

[redacted]

VKP (ʙ) MQ Ortaasija ʙjurosiniꞑ 1924-nci jildan 1931-nsi jilgaca ʙolgan katiʙi

BEVEZETŐ

SÚLYOS SZOVJET VESZTESÉGEK

A Szovjet-Oroszországban működő fényképretusálók hollywoodi kollégáikhoz hasonlóan hosszú órákat töltöttek a legkülönfélébb testi hibák eltüntetésével, segítve a kamerát a valóság meghamisításában. Joszif Sztálin ragyás arca kivételes retusáló szakértelmet igényelt. Ám az 1930-as évek végén tomboló „Nagy Tisztogatások" idején a dokumentumhamisítás új formája jelent meg. Sztálin nem elégedett meg azzal, hogy fizikailag megsemmisítse politikai ellenfeleit: kivégzésükkel párhuzamosan megtörtént képi létezésük valamennyi formájának megszüntetése is.

Retusálták, majd festékszóróval és szikével átalakították a publikálásra szánt fotókat, eltüntetve az egykori neves személyiségeket. A festmények időről időre lekerültek a múzeumok és a képtárak falairól, hogy azután immáron a kompromittáló arcok nélkül kerüljenek ismét a nyilvánosság elé. A megbélyegzett politikusok és írók műveit az állami könyvtárak és archívumok zárolt részlegébe száműzték vagy egyszerűen bezúzták.

Az ipar gőzerejű fellendülésével párhuzamosan Sztálin elindult a megdicsőülés útján: a szocialista realista festmények, a monumentális szobrok és a retusált fényképek a szovjet nép „nagy vezetőjeként" és „tanítójaként" magasztalták. Azt a hamis képet erősítették, hogy ő Lenin egyetlen igaz barátja, elvtársa és utóda, a bolsevik forradalom vezetője és a Szovjetunió megalapítója. Az ország behódolt a Sztálin-imádatnak.

A szovjet polgárok, rettegve annak következményeitől, hogy netán „szovjetellenesnek" vagy „ellenforradalminak" minősített irat birtokolásával vádolják meg őket, arra kényszerültek, hogy ollóval megcsonkítsák vagy tussal elcsúfítsák saját könyveiket és fényképeiket. A sztálini periódusból alig maradt fenn publikáció, amely ne őrizné e politikai vandalizmus nyomait. Ennek egyik rémisztő példája a szemközti oldalon látható. Érdemes néhány szó erejéig elidőzni a fénykép nem mindennapi történetének szerencsétlen hősénél.

Iszaak Abramovics Zelenszkij 1906-ban, tizenhat évesen lépett be a bolsevik pártba, és aktív szerepet játszott az 1917-es forradalomban. 1922-ben a Kommunista Párt Központi Bizottságának teljes jogú tagja lett. Mint a párt moszkvai szervezetének titkárát, 1924-ben Zelenszkijt bízták meg Lenin temetésének megszervezésével. Néhány hónappal később azonban Sztálin megvádolta, hogy „nem gyűlöli eléggé Kamenyevet és Zinovjevet", akik akkor, a Lenin halálát követő hatalmi harcban a későbbi diktátor ellenfelei voltak. Zelenszkijt hét évre Taskentbe helyezték a Közép-Ázsiai Iroda titkári posztjára; 1931-ben visszahívták Moszkvába, hogy irányítsa az állami terményelosztó hálózatot. Zelenszkijből, a lelkiismeretes, buzgó forradalmárból pártapparátcsik lett. Egyike volt azoknak, akik szívükön viselték a sztálinizmus ügyét.

1937 októberében Sztálin parancsára mégis letartóztatták mint „a nép ellenségét". Az akkori államügyész a gyűlölt és rettegett Andrej Januarjevics Visinszkij volt, aki az 1930-as évek második felében lefolytatott három nagy nyilvános moszkvai perben páratlan kegyetlenséggel lépett fel, készségesen vállalva Sztálin szócsöve szerepét. A három perben olyan „régi bolsevikokra" kért halálbüntetést, akik győzelemre vitték az 1917-es októberi forradalmat, amelyben ő mensevik létére nem vett részt. A képtelen vádakat alátámasztó hamis vallomásokat szadista vallatótisztek csikarták ki a vádlottakból, hogy azután független védelem nélkül, pusztán a vallomásokra támaszkodva elítéljék őket.

Szemben: Iszaak Zelenszkij „arcképe" az *Üzbegisztán tíz éve* című kötetben, Alekszandr Rodcsenko saját példányában.
Balra: Egy 1928-ban publikált fényképkompozíció egyik részlete: Lenin Zelenszkij (*balra*) és Sztálin között.

Röviddel később Visinszkij és Zelenszkij mint vádló és vádlott nézett farkasszemet egymással. Ez volt a harmadik, egyben utolsó nyilvános per 1938 márciusában, a Szakszervezetek Székházában. Húsz társával együtt ült a vádlottak padján, köztük Nyikolaj Buharin fővádlottal. Visinszkij azzal vádolta Zelenszkijt, hogy 1911-től a cári rendőrség ügynöke volt, és később az állami terményelosztó hivatal élén betöltött pozícióját arra használta fel, hogy szabotálja az élelmiszer-elosztást. Megsemmisített ötven, tojással megrakott vagont, és „szögeket, üvegdarabokat szórt a néptömegeknek szánt vajba azzal a céllal, hogy aláaknázza a szovjet egészséget". Vádlott-társaival együtt halálra ítélték és kivégezték. A tárgyaláson tanúsított igyekezetéért jutalmul 1939 elején Sztálin beválasztatta Visinszkijt a Központi Bizottságba.

Zelenszkij elcsúfított arcképe (ld. 14. oldal) 1984-ben került elő. Egy éjszaka még a moszkvai szemmel nézve is rosszul kivilágított Kirov utcán elsétáltam Alekszander Rodcsenko műterméhez. Árkádsor vezetett a nyomasztóan szűk, bérházakkal körülvett udvarba, ahol az egyik épület tizedik emeleti lakásában rendezte be Rodcsenko a műtermét. Mivel a lift nem működött, gyalog indultam felfelé.

Rodcsenko egyike a forradalmi időszaktól az 1930-as évekig tartó orosz avantgárd művészet, grafika és fotográfia kiemelkedő alakjainak. Felesége, Varvara Sztyepanova, nem kevésbé tehetséges képzőművész volt. Műtermük az 1920-as években a *Lef* című művészeti folyóirat szerkesztőségének adott otthont. Vlagyimir Majakovszkij, a forradalmár költő volt a főszerkesztő.

Rodcsenko 1956-ban hunyt el. Halála után a család három generációja lakta folyamatosan műtermét, amelyet 1984-ben szinte érintetlenül találtam. A mester festményei a falnak támasztva sorakoztak, mintha most fejezte volna be őket. A csupasz villanykörték halovány fényében a magas tálalószekrények és könyvespolcok éles árnyékot vetettek. Ugyanaz a por ült ugyanazokban a repedésekben és könyveken – Rodcsenko könyvein. Azért mentem, hogy belenézzek ezekbe a könyvekbe; furcsamód én voltam az első, aki azt kérte, hogy kézbe vehesse őket.

Az 1930-as években Rodcsenko a fényképészet, illetve a könyv- és újságtervezés felé fordult. Óriási fotóalbumai, köztük az *Első Lovashadsereg* és a *Vörös Hadsereg,* ott sorakoztak a Kirov utcai műterem könyvespolcain, mellettük az *SzSzSzR na sztrojke* című híres folyóirat különböző számaihoz készített, úttörő fotógráfiái. Egy kötet azonban magányosan hevert, távol a többitől: ez volt az *Üzbegisztán tíz éve.*

Mikor felütöttem a könyv Rodcsenkónál talált példányát, úgy éreztem magam, mint aki szörnyű bűnök színpadára tévedt. Az üzbég vezetés soraiban 1937-ben végrehajtott (alig három évvel a könyv megjelenése utáni) sztálini „tisztogatás" nyomán a pártfunkcionáriusokról készített hivatalos fotók nagy részét ki kellett törölni az albumból. A rendszer ellenségeivel szemben az „éberség" zászlaja alatt folytatott irtóhadjáratban a sztálinisták ráerőltették az országra a „személyes felelősség" koncepcióját. A letartóztatottak és az „eltűntek" nevének puszta említése vagy arcképük rejtegetése a bebörtönzés veszélyével fenyegetett. Besúgók lapultak mindenütt. Még a falnak is füle volt.

Rodcsenko ecsettel és tintával adott válasza a „tisztogatásra" egy új „művészeti forma" kialakulásához, az áldozatok valódi sorsának grafikus megjelenítéséhez vezetett. A titkosrendőrség egyik vezetője, Jakov Petersz (139. oldal) vagy Akmal Ikramov, az üzbegisztáni pártszervezet első embere tintával leöntött arca ijesztő látomássá vált. Iszaak Zelenszkij Rodcsenko keze alatt elszenvedte második halálát: arcát hatalmas tintafolt takarta el, nevét vastag tintacsík tette olvashatatlanná.

A könyvnek ez a fajta elcsúfítása, amelyre Rodcsenkót kényszerítették, csupán egyik példája a nagy terror idején és az azt követő időszakban elkövetett ezernyi hasonló tettnek. Az egykori Szovjetunió könyvtárai még mindig az „éberség" köntösébe bujtatott politikai vandalizmus nyomát viselik. A szovjet uralom első két évtizedében megjelent – politikai, kulturális vagy tudományos – művek nagy részéből teljes fejezeteket téptek ki a cenzorok, és hátborzongató vehemenciával estek neki a későbbi „népellenségek" fényképeinek. Az ország iskoláiban a tanárok arra kötelezték diákjaikat, hogy a megbélyegzetteket maguk távolítsák el tankönyveikből. A kollektív paranoia végigkísérte a szovjet uralom évtizedeit.

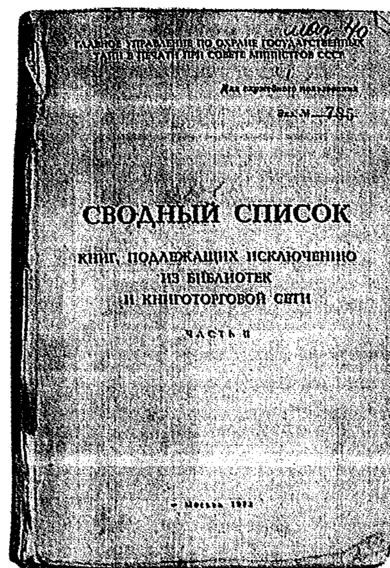
A publikációk jelentős része eltűnt a könyvtárak polcairól. A kommunista párt Központi Bizottsága 1935. március 7-én hozott rendelete például száműzte Trockij műveit a Szovjetunió összes könyvtárából. Az 1980-as évek végéig szakadatlanul folyó könyvbetiltás odáig fajult, hogy az indexre kerülő művek között még Trockij-ellenes anyagok is akadtak. A *Trockisták: a nép ellenségei* és a *Trockista–buharinista csőcselék* című könyvekhez hasonló publikációk paradox módon mind-mind illegális irodalommá váltak.

A cenzúra által „csak hivatalos használatra" megjelentetett, *A könyvtárakban és a könyvkereskedelmi hálózatban nem terjeszthető könyvek összefoglaló listája* című különleges kötet egy apró betűs, több száz oldalas kiadvány volt, amely ábécé rendben sorolta fel a betiltott műveket. Egyik barátom, aki az 1960-as években egy leningrádi antikvárium vezetője volt, elmondta, hogy jól emlékszik a cenzori hivataltól kéthavonta kiküldött, házmesterforma asszony látogatásaira: a hölgy órákig keresgélt a több ezer kötet között, miközben időről időre belepillantott a – folyamatosan aktualizált – *Összefoglaló lista* legfrissebb változatába. A nemkívánatosnak ítélt kötetek az üzlet mögött álló különleges „szemetesbe" kerültek.

A „kuka" tartalmára a következő sors várt: a legszerencsésebb esetben a ritka és keresett művek a mesés magánkönyvtárakat gazdagították, ami azonban korántsem volt veszélytelen a könyvgyűjtők vagy a történelem megszállottjai számára. Kevésbé szerencsés esetben a művek zúzdában végezték. A különleges kiállítású könyvek és ritka kéziratok tömegével estek áldozatul az 1960-as években tomboló *makulatúra-harc* könyvbezúzásainak. Újságpapírhiány ürügyén alakították ki azt a gyakorlatot, hogy a régi könyveket

Szemben: Lenin *(középen),* mellette Lev Kamenyev *(balra)* és Grigorij Zinovjev *(jobbra),* az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság delegációjával Moszkvában 1922. október 31-én. Ami igazán emlékezetessé teszi a képet, az az, hogy látható rajta Andrej Visinszkij *(középen),* három fehér gombbal fekete inge gallérján. Kevesebb mint két évig volt a bolsevik párt tagja; az elkövetkező két évtizedben ő végeztette ki itt jelen lévő elvtársait.

Távolabb, balra: A „Könyvlista" egy 1973-as kiadása.

Balra: Egy riport a híres bányamérnök-perről 1928-ban. Az előszót Visinszkij írta, a borítót pedig Rodcsenko tervezte.

és újságokat átvették „kilóra", néhány rubelért, vagy egy engedélyezett regény új példányára cserélték. Minél vaskosabb volt a könyv, annál többet ért. Ezért olyan ritkák ma az 1920-as, 1930-as évek Oroszországában kiadott, hatalmas fotó- vagy képzőművészeti albumok.

A szovjethatalomra veszélyesnek ítélt többi dokumentum útja pedig az állami archívumokba vezetett. Ezek az archívumok kettős célt szolgáltak: az egyik a megőrzés, a másik az eltüntetés. Minden hangfelvétel, nyomtatott dokumentum, filmkópia, fénykép, festmény, rajz, plakát, személyes irat – vagyis bármi, ami az „eltűntre" utalt – a „zárolt anyagok" között végezte. Amit az állam nemkívánatosnak ítélt, süllyesztőbe került. Sztálin idejében ez olyan tökéletesen működött, hogy mindenfajta kérdezősködésre több órás várakozás után mellébeszélés, vállrándítás vagy az elutasító „Lehetetlen!" – „Nyevozmozsno!" – volt a válasz.

Sztálin halála után tizenhét évvel, 1970 különösen kemény telén jártam először a moszkvai fényképarchívumok nyilvános részlegében. Akárhányszor érdeklődtem Trockijról készült fotók után, mindannyiszor nekem szegezték a kérdést: „Maga miért Trockij után kutat? Trockij jelentéktelen a forradalom szempontjából. Sztálin a fontos!" A sötétzöld fémdobozokban százával hevertek „T" betűs orosz híres emberek arcképei: Tolsztojé, Turgenyevé és másoké – Trockijról azonban egy sem: minden fényképét eltüntették. Ekkor határoztam el, hogy saját gyűjteményt hozok létre.

A gyűjtemény közel három évtized alatt olyan – mások számára is hozzáférhető – könyvtárrá növekedett, amely a szovjet történelem valamennyi jelentős mozzanatáról tartalmaz képi dokumentumokat, különös tekintettel a sztálinizmus alternatíváira. Honnan kerültek ezek elő? Kezdetben a Szovjetunióból. A Kommunista Internacionálé a világ minden táján terjesztett fényképeket és nyomtatványokat: ezt használta fel az 1920-as, 1930-as évek szovjet propagandagépezete. Az akkortájt Nyugatra került óriási mennyiségű anyag jórészt még ma is elérhető. Amikor az 1980-as évek végén Gorbacsov enyhített az oroszok külföldi utazását korlátozó rendelkezéseken, ismét számos, sok éven át rejtegetett könyv, fénykép és egyéb dokumentum került Nyugatra. De meg kell jegyezni, hogy az orosz törvények értelmében még mindig tilos hivatalos engedély nélkül a napjainkban megjelent publikációkon kívül bármit kivinni az országból.

A sztálini érában annyira mindennapossá vált a dokumentumok meghamisítása, hogy a szovjet uralom története összeállítható a retusált fényképek alapján. Erre tesz kísérletet ez a könyv. A fotók kronologikus rendben követik egymást, vagyis általában aszerint, mikor készültek eredetileg. A retusált változatok kevés kivétellel eredetijük mellett vagy néhány oldallal később szerepelnek. Azon kulcsfontosságú fényképek és dokumentumok mellett, amelyek a „történet" megértéséhez elengedhetetlenek, a Sztálin-kultusz egy-egy jellegzetes példája is felbukkan, de csak politikai, kulturális vagy esztétikai szempontból jelentősek. A meghamisítás újabb és újabb bizonyítékai kerülnek elő: egy-egy fotó néha annyira különös, hogy az ember azonnal tudja, nem lehet más, mint hamisítvány. Az eredeti megtalálása pedig gyakran éveket vesz igénybe.

A könyvekben, folyóiratokban, újságokban publikált fotók meghamisítása már 1917 előtt elkezdődött Oroszországban, de csak 1935-től, a leningrádi pártvezető, Szergej Kirov meggyilkolását követően vált mindennapos szovjet gyakorlattá. No nem egy hatalmas felhőkarcolóra kell gondolni, ahol az éj leple alatt az ollókkal és

Balra: Fém dombornyomású borító, Sztálin 1939-es kiadású életrajzához. Szergej Merkurov száz láb magas gránit szobra adta hozzá az ötletet, a Moszkva és a Volga-csatorna bejáratánál.

festékszórókkal felfegyverkezett sztahanovista retusálók egész hada igyekezett teljesíteni a normát valamilyen „meghamisításügyi minisztérium" számára. A retusálás jobbára alkalmi helyszíneken zajlott. Az utasítások pedig csak jöttek és jöttek, szép csendben, egymás után. Elég volt egy elejtett szó, amely valamelyik szerkesztő fülébe jutott, vagy „odafentről" jövő tapintatos telefonhívás, hogy az illetővel kapcsolatban, legyen akármilyen híres személyiség, eltüntessenek minden – akár képi, akár szöveges – információt.

Abban az időben a fényképek meghamisítása a kiadóvállalatok művészeti részlegének egyik legélvezetesebb feladata lehetett: jóval igényesebb munka volt, mint a cenzorok „tépd ki és égesd el" durva megoldása. Éles szikével körülvágták az eltávolítandó személlyel érintkező szereplők vagy tárgyak körvonalait. A kivágott figurákat azután a kívánt helyre ragasztották. Egy kis festékkel vagy tintával gondosan kiigazították a kivágott körvonalakat és a kép hátterét, s máris eltűnt az összeillesztés nyoma. Ezzel a módszerrel két vagy több fényképből létrejöhetett egy harmadik. Vagy festékszóróval (amely nem volt más, mint egy sűrített levegővel működő tintafújó) elrejtették a szerencsétlen áldozat arcképét. A kés és a szike durva nyomainál kevésbé volt feltűnő a beavatkozás, ha az eltüntetett tárgy vagy személy kontúrjait festékszóróval lágyították el.

Retusálás helyett nagyon gyakran az egyszerű csonkításhoz folyamodtak. Az esztétikai okokból végrehajtott képkivágás létező művészeti eljárás, a Szovjetunióban azonban politikai céllal alkalmazták. Ám Sztálin ellenfeleinek – de sokszor barátainak is – az eltüntetése a feladatnak csupán az egyik része volt. A másik, a hozzátoldás, vagyis a főtitkár alakjának ráhamisítása a fényképekre jóval nagyobb szakértelmet igényelt. Róla 1879-től, születése hivatalos dátumától – ebben is hazudott, valójában 1878-ban született – egészen főtitkárrá való kinevezéséig, vagyis 1922-ig alig egy tucat fotó készült. Sztálin, aki a kommunista mozgalom zászlóvivőjének kiáltatta ki magát, festők és szobrászok egész hadát mozgósította, hogy ellensúlyozza e zavarba ejtő hiányt. Impresszionizmus, expresszionizmus, absztrakt művészet – Sztálin ezen irányzatok egyikét sem tartotta megfelelőnek imágója kialakításához. Ő tette a realizmust – a szocialista realizmust – a Sztálin-kultusz alappillérévé. A művészet iparággá vált: egyik feladata az volt, hogy dicsőítse és mitikus figurává tegye Sztálint, olyan történelmi események résztvevőjeként ábrázolva őt, amelyeken nem is volt jelen. A szobrászat is az ő szolgálatában állt. A bronzból és márványból faragott Sztálin sértetlenül állta a „trockista-zinovjevista csőcselék" támadásait, így a hús-vér Sztálin a nyilvánosságon kívül maradhatott. A szobor lett az igazi Sztálin – kemény, megingathatatlan, örök.

A sokszorosításra szánt fényképretusálás minősége, mint bármi a komputer-technológia megjelenése előtt, a feladatot elvégző személy képzettségétől, illetve az erre szánt időtől függött. Miért volt mégis a szovjet könyvek és folyóiratok retusálási technikája oly kezdetleges? A sztálinisták meg akarták mutatni olvasóiknak, hogy az eliminálás valóban létezik, mint félelmetes és vészjósló figyelmeztetés? Vagy a retusáló az eltüntetett komisszár után szándékosan hagyott egy apró nyomot, mint kísérteties figyelmeztetőt, hogy az elfojtott erőszak egy nap visszatér?

David King, London, 1997

Túloldalt: „Sztálin és a tömegek" 1930-ban az „Udarniki" *(Élmunkások)* című könyvben. Sztálin alakján tisztán látszik, hogy rá van montírozva a képre, de maga a tömeg is trükkel „készült". Ha kicsit közelebbről vesszük szemügyre a fotót, láthatjuk, hogy a tömeg egy része helyenként háromszor is szerepel a képen.

A szentpétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáért" vezetői 1897 februárjában találkoztak így együtt utoljára, miután hosszú hónapokat töltöttek vizsgálati fogságban. Az Ohranka (a cári titkosrendőrség) a fotó elkészülte után a Lenin és Julij Martov alapította csoport valamennyi tagját három évre száműzte Szibériába. Mikor a berlini száműzetésben élő Martov 1923-ban tuberkulózisban meghalt, régi bolsevik ismerősei úgy emlékeztek meg róla, mint „legönfeláldozóbb ellenfelükről". A felső sor balról jobbra: Alekszandr Malcsenko, Pjotr Zaporozsec, Anatolij Vanyejev. Alsó sor: Vaszilij Sztarkov, Gleb Krzsizsanovszkij, Vlagyimir Uljanov (Lenin) és Julij Martov.

AZ ÖSSZEESKÜVŐK

A fotónak ezen az 1939-ben közzétett változatán Martov jelen van, Malcsenko azonban, aki az eredetin a bal szélen állt, eltűnt a képről. A felvétel idején Malcsenko mérnökhallgató volt, édesanyja nemegyszer nyújtott menedéket a szentpétervári rendőrség elől bujkáló Leninnek. 1900-ban, amikor a fiatalember visszatért a száműzetésből, felhagyott a politizálással. Moszkvába ment, ahol a forradalom után különböző állami hivatalokban vezető mérnökként dolgozott. 1929-ben azonban, a műszaki értelmiség elleni hajsza idején mint „kártevőt" letartóztatták, és 1930. november 18-án kivégezték. Az ezt követő harminc évben Malcsenkót a fénykép valamennyi reprodukciójáról törölték. 1958-ban rehabilitálták; attól kezdve újra feltűnhetett a dokumentumokon.

KÍSÉRTETIES OSZLOP

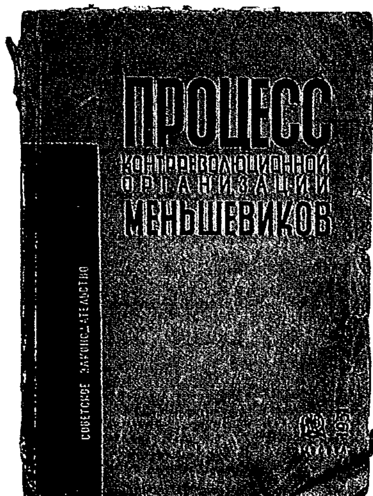
Jobbra: Egy sakkjátszma 1908 áprilisában Capri szigetén, Olaszországban, ahol Lenin egy hetet töltött az író Maxim Gorkij (középen, állára tett kézzel) meghívására. A bolsevik Gorkij 1906-tól 1913-ig e szigeten élt száműzetésben.

A kép felső sora balról jobbra: Vlagyimir Bazarov, Gorkij, Zinovij Peskov, Natalja Bogdanova. Ülő sor: Ivan Ladizsnyikov, Lenin és Alekszandr Bogdanov.

A fényképen szereplők közül később többen szembekerültek Leninnel, majd Sztálinnal. Gorkij *Novaja Zsizny* címen alapított egy nem-bolsevik, baloldali lapot. Ellenezte az 1917-es hatalomátvételt. Bazarov egykori bolsevik teoretikust, aki egy időre csatlakozott a mensevikekhez, és kritikus hangvételű cikkeket írt egykori elvtársai forradalmi terveiről, 1931-ben letartóztatták, majd egy gyalázatos módon lefolytatott tárgyalás után börtönre és száműzetésre ítélték, 1937-ben pedig agyonlőtték. Zinovij Peskov (Gorkij és Bogdanova mögött) – Jakov Szverdlovnak, az 1917. októberi forradalom után felálló új bolsevik végrehajtó hatalom fejének testvére – kikeresztelkedett zsidó volt. Gorkijt apjaként tisztelte, olyannyira, hogy még a nevét is felvette (az író valódi neve Alekszej Makszimovics Peskov). Zinovij Peskov később Franciaországba emigrált, és tiszti rangban harcolt az I. világháborúban; Verdunnél elveszítette egyik karját. Egy ideig a francia idegenlégiónál szolgált, majd Csang Kajsek katonai tanácsadójaként működött az 1930-as évek Kínájában. Barátságba került De Gaulle tábornokkal, és a háború után a Deuxiéme Bureau-nak, a francia titkosszolgálatnak dolgozott. 1966-ban, nyolcvankét éves korában nyugdíjas tábornokként hunyt el Franciaországban.

A sakktábla másik oldalán a bolsevik Alekszandr Bogdanov ül, Lenin ellenfele. A felvétel után egy évvel, 1909-ben Bogdanov egyik alapítója lett annak a pártiskolának Caprin, amely a szocializmust egyfajta vallásos élménynek – a „munkásosztály vallásának" tüntette fel. Lenin reakciója „felháborodással vegyes méltatlankodás" volt; ő záratta ki Bogdanovot a bolsevik pártból. 1917 után Bogdanov a Proletkult teoretikusa lett; a proletárkultúrára vonatkozó dogmatikus elképzelései nagy hatásúvá váltak. 1923-ban rövid időre letartóztatták, mivel kapcsolatot tartott fenn ellenzéki kommunista munkásokkal. Ő hozta létre a Szovjetunió első vértranszfúziós klinikáját, ám 1928-ban egy saját magán végrehajtott sikertelen kísérletben életét vesztette. Felesége, Natalja áll mögötte.

Gorkij szerint Lenin, miután elveszítette a sakkjátszmát, „dühös és levert lett".

Balra: A Mensevik ellenforradalmi szervezet elleni per jegyzőkönyvének borítója. (Moszkva, 1931)

Fent: Amikor 1939-ben Moszkvában egy *Lenin* című vaskos albumban megjelentették az előző oldalon látható fényképet, a két évvel korábban kivégzett Vlagyimir Bazarovot eltüntették a kép bal széléről. Az eredeti felvételen Gorkij és Natalja Bogdanova mögött álló Zinovij Peskovra ugyanez a sors várt.

Jobbra: A fénykép e változatán, amelyet 1960-ban a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézete jelentetett meg, Peskov újra feltűnhetett. Bazarov azonban hiányzik, helyén egy kísérteties oszlop ködös árnya sejlik fel. Érthetetlen, miért jelent meg, tűnt el, majd került ismét a kép előterébe a jobb alsó sarokban látható női szoknyás térd a fénykép három különböző változatán.

SZIBÉRIAI NYÁR

1915 nyarán, két évvel a forradalom kitörése előtt Sztálin részt vett a bolsevik száműzöttek Monasztirszkoje faluban (Turuhanszk, Szibéria) rendezett tanácskozásán. A bolsevikok azért hívták össze a konferenciát, hogy megvitassák a IV. Állami Duma (az alsóház) öt tagjának perét, akiket azért tartóztattak le és száműztek 1914–15 telén, mert ellenezték Oroszország részvételét az I. világháborúban. A hátsó sorban állnak: Szuren Szpandarjan (balról a második), Sztálin (széles karimájú, fekete kalapban), Lev Kamenyev (bajusszal), Grigorij Petrovszkij (kalapban, szakállal), Jakov Szverdlov (szakállal, fehér ingben) és Filipp Goloscsokin (bőrkabátban). Balról jobbra ülnek: Fjodor Szamojlov, Vera Schweitzer (Szpandarjan felesége), Alekszej Badajev és Nyikolaj Sagov.

Sztálin nyers, pattogós modora kevésbé vitte előre a tanácskozást, mint a következő évben súlyos betegségben elhunyt bátor örmény marxista, Szpandarjan határozott kiállása. Szpandarjan özvegye 1937-ben vetette papírra erről az időszakról szóló visszaemlékezéseit, amelyben fel kellett nagyítania Sztálinnak a száműzetésben játszott tevékenységét, bagatellizálva néhai férje szerepét.

1913-tól kezdve Sztálin a turuhanszki határterületen élt száműzetésben; még csak meg sem kísérelte a szökést. Száműzött társait meglepte alattomossága és páratlan kegyetlensége. Mivel megerőszakolt egy fiatalkorú jakut lányt, szembekerült a kis falu őslakosságával.

Fent: Az előző kép egy, a moszkvai Központi Állami Archívumból előkerült változata, amelyen már nem szerepel Kamenyev – aki ugyan barátjával, Grigorij Zinovjevvel együtt Lenin legközvetlenebb harcostársa volt, 1917 októberében mégis „kétségbeesett tettnek" minősítette az akkor küszöbön álló bolsevik fordulatot. Ennek ellenére az országos Szovjet Végrehajtó Bizottság első vezetője lett. Lenin 1924-ben bekövetkezett halála után többször is kizárták a pártból, és egy ideig Szibériában élt száműzetésben. 1935-ben, Szergej Kirov meggyilkolását követően ötévi börtönre ítélték. 1936 augusztusában az első moszkvai per során ügyét újratárgyalták, golyó általi halálra ítélték, majd kivégezték. Első feleségét, Trockij húgát, Olga Davidovnát és két idősebb fiát ugyancsak a „tisztogatások" során gyilkolták meg.

Szemközt fent: A fénykép e másik változata egy *Sztálin* című vaskos, emlékalbumban szerepelt, amelyet 1939-ben a diktátor hatvanadik születésnapjának tiszteletére adtak ki. Ezúttal a csoport további öt tagja tűnt el a fényképről, aminek következtében a cserjék, a kerítés, illetve a faház további részletei váltak láthatóvá.

Az eredeti felvétel e lágy kontúrú, erősen retusált változata (*balra lent*), melyen immáron Sztálin az egyetlen szereplő, egy 1939-es, szintén *Sztálin* címet viselő albumban látott napvilágot.

Jobbra lent: Íme ugyanarról a csoportról egy retusálatlan, a szovjet rendszer alatt soha nem publikált fénykép, amely hetvenöt éve a Központi Állami Archívumban hever.

Fent: Tüntető katonák a Lityejnij sugárúton az 1917. februári forradalom első napjaiban Petrográdon. Ilyen képeslapok ezerszámra jelentek meg az 1917-es megmozdulások idején. A háttérben egy ékszerüzlet látható, cégtábláján a következő szöveggel: „Órák – arany és ezüst". A zászló felirata már olvashatatlan.
Lent: A fotónak ugyanabban az évben megjelent változata, ám itt az ékszerüzlet cégtábláján a „Harcolj a jogaidért!" felirat olvasható. Az eredetileg fekete katonai zászló immáron fehér szövetén a következő szöveg szerepel: „Le a monarchiával – Éljen a köztársaság!"

LENIN ÁLRUHÁBAN

Ez a nevezetes felvétel (*lent*), melyen a bujkáló Lenin szakáll nélkül, kubikosruhában és parókával látható, a Finn-öbölben, a Razliv állomáson készült 1917. július 29-én, amikor a Kerenszkij titkosrendőrsége elől menekülő Leninnek útlevélképre volt szüksége a Finnországba való szökéshez. Zinovjevvel együtt egy Nyikolaj Jemeljanov nevű munkás kunyhójában húzta meg magát a vasútállomáshoz közeli földeken. Ekkor fogott hozzá az *Állam és forradalom* megírásához, melyben felvázolta valamennyi burzsoá intézmény lerombolásának stratégiáját. 1927-ben a kunyhót márvány emlékműbe

zárták, hogy megőrizték az örökkévalóság számára. Az a tény azonban, hogy a munkás segítséget nyújtott Leninnek a forradalmi időszakban, nem jelentett garanciát a hosszú életre: 1935-ben Jemeljanov egész családját letartóztatták, két idősebb fiát agyonlőtték, ő maga pedig élete következő húsz évét kényszermunkatáborban töltötte.

Jobboldalt: Egy másik fénykép ugyanabból az időből. Lenin itt kevésbé előnyös megvilágításban látható. Csupán egyszer jelent meg nyomtatásban: a *Lenin és a fotóművészet* című kiadványban.

SZÜRKE KÖD

Nyikolaj Szuhanov, az orosz forradalom neves krónikása rendkívül érzékletesen számolt be az ünnepi fogadásról, amelyet 1917. április 16-án a bolsevikok az Oroszországba visszatérő Lenin tiszteletére rendeztek. „Felvirradt a szocialista világforradalom napja!" – kiáltott Vlagyimir Iljics, mire a zenekar rázendített a Marseilles-re a petrográdi Finnország pályaudvaron.

Mihail Szokolov húsz évvel később a szemtanú Szuhanov élénk beszámolójára hagyatkozva készítette el a jelentős eseményt megörökítő festményét (*jobbra*). Egyvalami azonban hibádzik: mégpedig Sztálin alakja a peronról integető Lenin mögött. Sztálin ezen a nevezetes napon bolsevik társaival együtt valóban Lenin elé ment egy kis határ menti állomásra, Petrográdon azonban már nem ő köszöntötte. A megtisztelő feladatot a fővárosi Szovjet elnöksége kapta, amelynek Sztálin nem volt a tagja.

Szuhanov így értékeli Sztálin 1917-es tevékenységét: „szürke köd, amely olykor-olykor homályosan feldereng, de nyomot nem hagy." E sorok a *Krasznaja Nov* című folyóiratban jelentek meg 1923-ban. A cenzúra azonnal kivonta a forgalomból a lapszámot. Évekkel később, amikor Sztálin hatalma csúcsára ért, szükségét érezte, hogy pótolja a róla kialakított kép e zavarba ejtő hiányosságait. Propagandisták, művészek és írók egész hadát mozgósította hát, hogy gyártsanak kézzelfogható bizonyítékokat róla mint a forradalom fő szervezőjéről, Lenin legközelebbi munkatársáról és természetes utódjáról, a nagy szónokról és a polgárháború legyőzhetetlen katonai vezetőjéről. Szuhanovot 1931-ben letartóztatta az OGPU, a politikai rendőrség, majd szabadon engedte, hogy azután 1939-ben újra őrizetbe vegye. A gulágon halt meg 1940-ben.

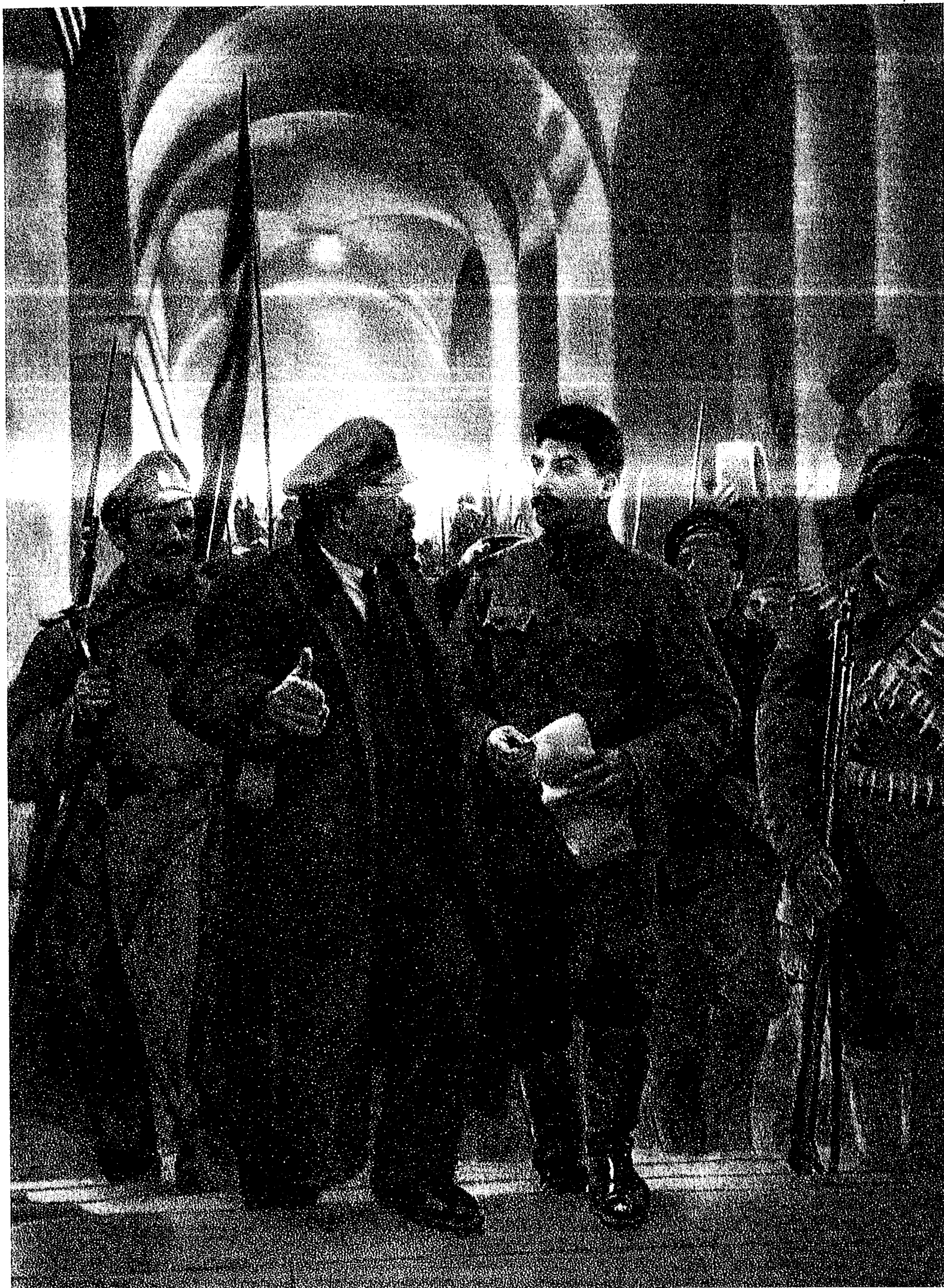
Lent: Az *Ogonyok* című híres orosz hetilap szerkesztői az októberi forradalmat nem tartották eléggé fontos eseménynek ahhoz, hogy a címlapon emlékezzenek meg róla, ám a belíveken részletes beszámolót közöltek. A forradalom utáni puritanizmus gondoskodott róla, hogy a címoldal többé ne jelenhessen meg. Ez a másolat Londonban került elő.

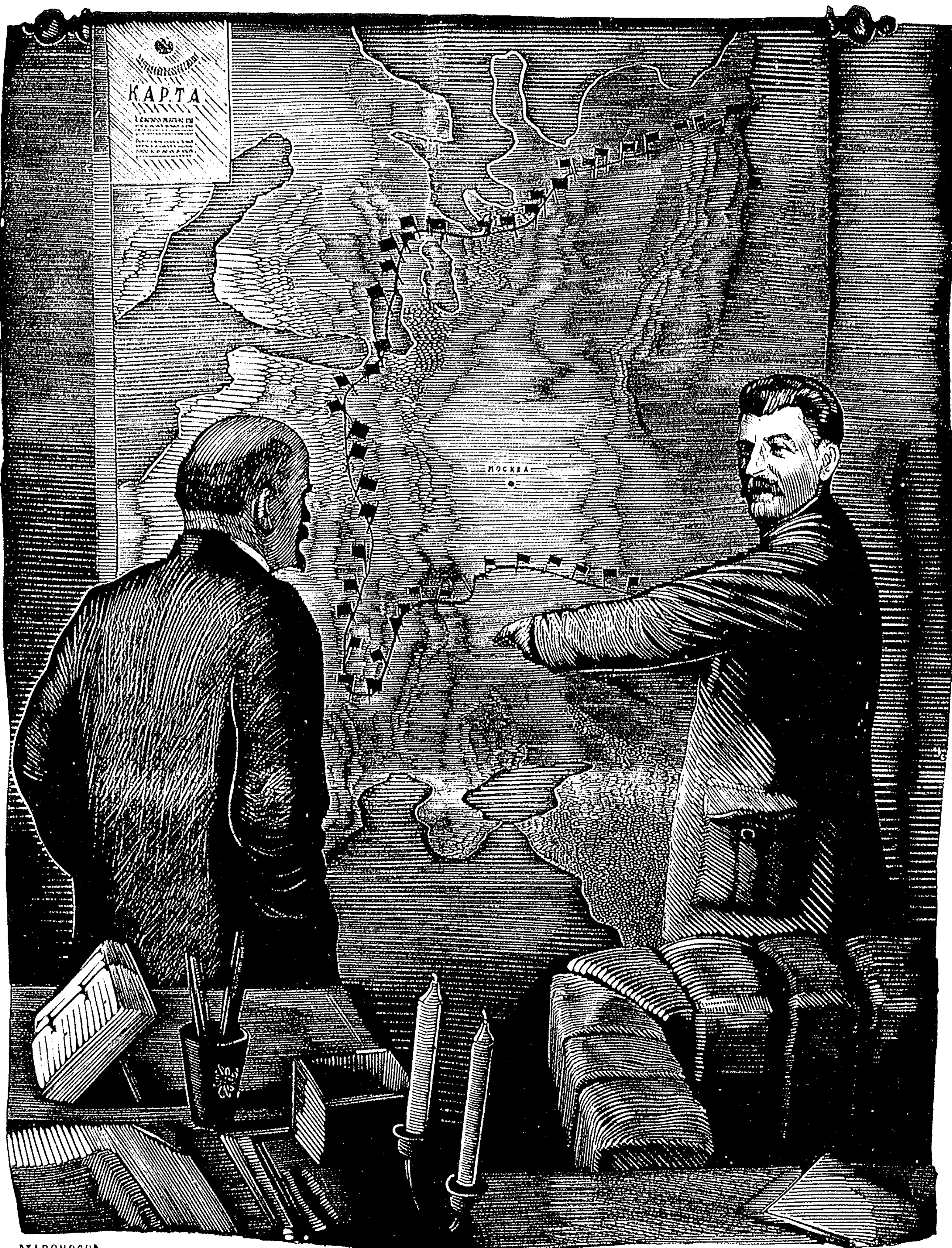
Túloldalon balra: Jevgenyij Kibrik e szénrajza, a művészet sztálinista meghamisításában való segédletének ékes bizonyítéka, 1947-ben született *Október 24-én éjszaka Lenin a Szmolnijba érkezik* címmel. A petrográdi egykori nemesi leánynevelő Szmolnij-intézet a bolsevikok főhadiszállása volt az októberi forradalom alatt; Trockij mint a Forradalmi Katonai Bizottság elnöke innen irányította a felkelést, amelynek éjszakáján Sztálin még csak nem is tartózkodott a helyszínen.

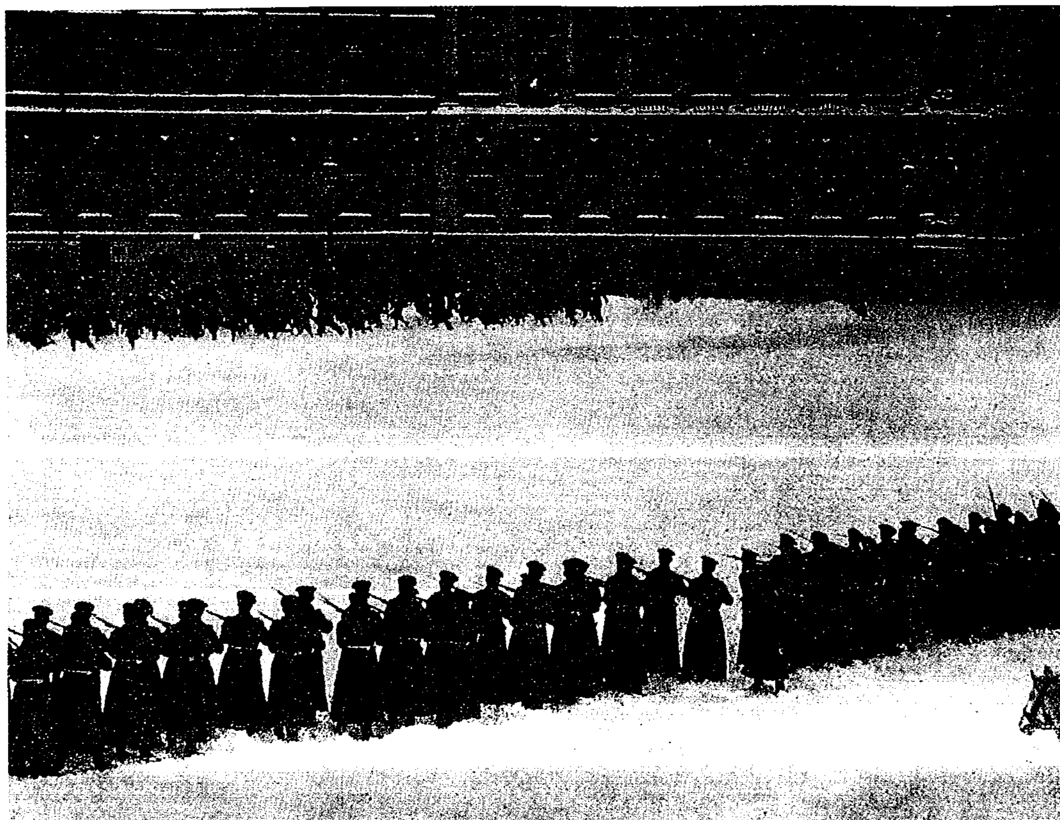
Túloldalon jobbra: Ez az 1936-ból származó metszet Pjotr Sztaronoszov munkája, aki fantáziátlan tündérmese-illusztrációiról lett méltán híres. Sztálin magabiztosan magyaráz egy hatalmas térkép előtt, amely az ellenforradalmi fehérgárdisták útvonalát ábrázolja. Lenin – mi mást tehetne? – zavartan hallgat.

ф.ж.д.
130052
III КЛАС

СТАРОНОСОВ

PROPAGANDA-GONDOK

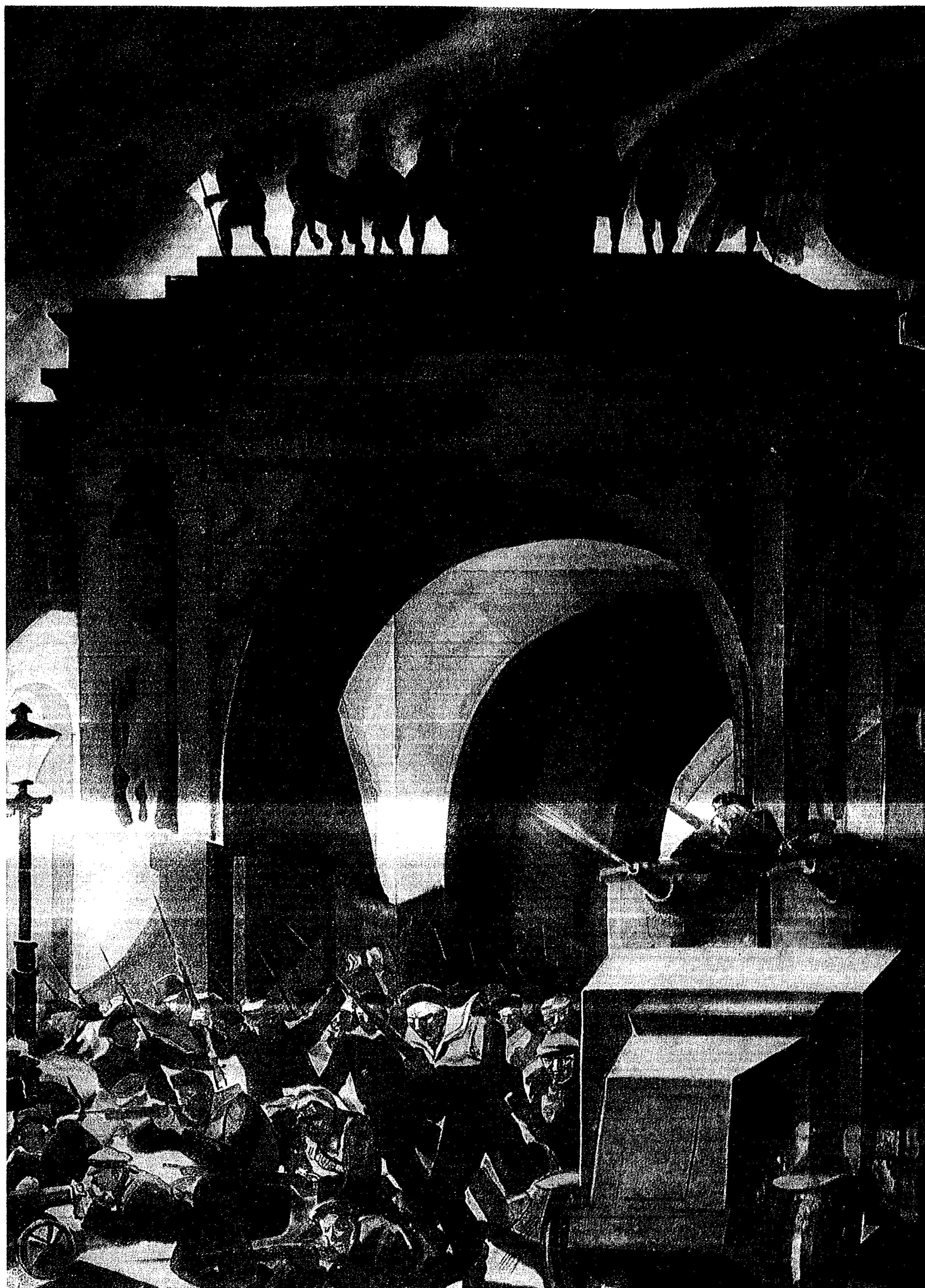
Lenin világosan látta a filmben rejlő propagandisztikus lehetőségeket, ami nem csoda: a szovjet-orosz filmművészet alkotásait a kezdetektől fogva világszerte nagy elismerés övezte. Ám az 1905-ös és az 1917-es forradalom eseményeiről jóformán nem készültek filmfelvételek. A nyersanyag hiánycikknek számított, a kamerák ormótlanok, nehezen kezelhetők voltak, ráadásul a lassú felvételi sebesség megnehezítette az éjszakai drámai események rögzítését.

Ezek a híres fényképek (*balra*), a forradalmi időszak ikonná merevedett dokumentumai a Szovjetunióban, sőt Nyugaton is, hamisítványok. A fenti látszólag az 1905. január 9-i eseményeket örökíti meg, amikor Gapon pópa több ezer békés tüntetőt vezetett Szentpétervár utcáin a Téli Palota elé, hogy benyújtsák alkotmányért esedező petíciójukat II. Miklós cárnak. A tömeget golyózápor fogadta, melyben több százan meghaltak és megsebesültek. Ez volt a „véres vasárnap", az önkényuralom elleni 1905-ös felkelés nyitánya. Ám a valóságban ezeket a történelmi pillanatokat nem rögzítette kamera: a kép Vjacseszlav Viskovszkij 1925-ben készült *Január 9.* című filmjének egyik kockája.

Az alsó drámai fotó a Téli Palota 1917. októberi ostromát megörökítő dokumentumként vonult be a történelembe. Az „ostromról" azonban sem filmfelvétel, sem fénykép nem készült, tekintve, hogy a nevezetes esemény éjszaka zajlott. A fénykép valójában azoknak a szabadtéri színházi előadásoknak az egyikét örökítette meg, melyeket a bolsevikok megbízásából neves művészek – köztük Jurij Annyenkov és Natan Altman – állítottak színpadra évről évre.

Sztálin, aki az 1920-as évek közepétől kezdve komoly figyelmet szentelt valamennyi filmalkotásnak, gyakran hozta kellemetlen helyzetbe a filmrendezőket. Szergej Eizenstein *Október* című remekműve a forradalom tizedik évfordulójának tiszteletére rendezett ünnepség fényét volt hivatva emelni. Sztálin még a bemutató előtt megtekintette az alkotást, majd elrendelte, hogy a Trockijra vonatkozó részeket vágják ki a filmből. Az *Október*-ből így kivágott filmkockák később gazdag nyersanyagul szolgáltak a „dokumentarista" felvételekhez.

Jobbra: Rudolf Frentz az 1917-es forradalmat dicsőítő *Októberi éjszaka* című festménye. Az 1932 előtt készült alkotás jóval kifejezőbb, mint a későbbi szocialista realista művek.

RENDKÍVÜLI BIZOTTSÁG

Ny. Tolkunov *A Népbiztosok Tanácsa 1917. december 7-én átadja Dzerzsinszkijnek a Cseka felállításáról szóló határozatot* című festménye klasszikus példája az 1950-es évek szocialista realizmusának. A kép fő motívuma a hierarchikus vezetés dicsőítése, ám a 19. századi festői stílus nem hagy teret a mondanivaló teremtő erejű kifejtésének. Nem tudni, vajon Sztálin felfuvalkodott figurája (balról a harmadik) valóban jelen volt-e a sorsdöntő pillanatban, amikor létrejött Lenin új politikai rendőrsége. Dzerzsinszkij kezdetben főleg nem orosz nemzetiségűekkel töltötte fel a Cseka (betűszó: az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és a Szabotázs Elleni Harcra elnevezésű szervezet) sorait – főként a fegyelmezettségükről ismert lettekkel, akikről köztudott volt, hogy nem túl válogatósak. Az ülő alak Jakov Szverdlov, a bolsevik állam elnöke, aki 1919 márciusában halt meg tüdőgyulladásban. Évekkel később, amikor az NKVD kinyitotta a Kremlben lévő magánpáncélszekrényét, rejtélyes módon nagy mennyiségű arany, ezüst és gyémánt, valamint tucatnyi hamis útlevél került elő, feltehetőleg arra az esetre, ha a bolsevik párt újra illegalitásba kényszerül. Szverdlov fia, Andrej később, a háború előtt tagja lett az akkor Lavrentyij Berija irányítása alatt álló NKVD-nek, és a legkegyetlenebb vallatótisztek egyike volt az 1930-as évek végi „tisztogatásokban". A háború utáni antiszemita kampányban azonban őt is bebörtönözték.

Jobbra: Mojszej Nappelbaum 1919-ben készített, utólag retusált portréja Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkijről.

ВСѢМ СОВѢТАМ

РАБОЧИХ, КРЕСТ., КРАСНОАРМ. ДЕПУТ.

ВСѢМ АРМІЯМ, ВСѢМ, ВСѢМ, ВСѢМ.

Нѣсколько часов тому назад совершено злодѣйское покушеніе на тов. ЛЕНИНА. Роль тов. Ленина, его значеніе для рабочаго движенія Россіи, рабочаго движенія всего міра извѣстны самым широким кругам рабочих всѣх стран.

ПРИЗЫВАЕМ ВСѢХ ТОВАРИЩЕЙ К ПОЛНѢЙШЕМУ СПОКОЙСТВІЮ, К УСИЛЕНІЮ СВОЕЙ РАБОТЫ ПО БОРЬБѢ С КОНТР-РЕВОЛЮЦІОННЫМИ ЭЛЕМЕНТАМИ.

НА ПОКУШЕНІЯ, НАПРАВЛЕННЫЯ ПРОТИВ ЕГО ВОЖДЕЙ, РАБОЧІЙ КЛАСС ОТВѢТИТ ЕЩЕ БОЛЬШИМ СПЛОЧЕНІЕМ СВОИХ СИЛ, ОТВѢТИТ БЕЗПОЩАДНЫМ МАССОВЫМ ТЕРРОРОМ ПРОТИВ ВСѢХ ВРАГОВ РЕВОЛЮЦІИ.

Товарищи! Помните, что охрана ваших вождей в ваших собственных руках. Тѣснѣе смыкайте свои ряды и господству буржуазіи вы нанесете рѣшительный, смертельный удар. Побѣда над буржуазіей — лучшая гарантія, лучшее укрѣпленіе всѣх завоеваній октябрьской революціи, лучшая гарантія безопасности вождей рабочаго класса.

Спокойствіе и организація! Всѣ должны стойко оставаться на своих постах! Тѣснѣе ряды!

Предсѣдатель В. Ц. И. К. Я. Свердлов.

30 Августа 1918 года 10 час. 40 мин. вечера.

SZÖRNYŰ MEGTORLÁS

Jobbra: Az 1918. augusztus 28-án Moszkvában tartott első Összoroszországi Oktatásügyi Kongresszusról távozó Lenin retusálatlan fotója. Két nappal később egy moszkvai munkásgyűlés után merényletet követtek el ellene, súlyosan megsebesítve nyakát és karját. Ez a merénylet előtti utolsó fényképe.

Az incidenst követően elfogtak egy Fanya Kaplan nevű eszer (szociálforradalmár) nőt (*balra fent*), aki állítólag a következőket vallotta: „Azért lőttem rá Leninre, mert meg vagyok róla győződve, hogy áruló... aki évtizedekkel visszaveti a szocializmus ügyét”.

A gyilkossági kísérletről szóló hivatalos közlemény, melyet egylapos hirdetmény formájában tettek közzé (*balra, középen*), Jakov Szverdlov műve. A keltezés szerint 1918. augusztus 30-án este háromnegyed 10 előtt öt perccel írt szöveg az „Anglia és Franciaország által felbérelt jobboldali eszereket” vádolja a gyilkossági kísérlettel, noha a gyanúsított kihallgatása már elkezdődött. A közlemény így folytatódik: „A munkásosztály a vezetői ellen elkövetett merényletre erőinek még nagyobb egyesítésével, a forradalom ellenségeivel szembeni irgalmatlan tömegterrorral válaszol.”

Néhány órával a Lenin életét csaknem kioltó merénylet előtt meggyilkolták a petrográdi Cseka főnökét, Mojszej Urickijt. Jóllehet a két incidens között később nem találtak semmiféle összefüggést, a bolsevikok megtorlásul meghirdették a *vörösterrort.* Több száz gyanúsítottat állítottak elő és lőttek agyon. Jakov Petersz, a Fanya Kaplan kihallgatását irányító, magas rangú Cseka-parancsnok kijelentette: „Aki közelebbről megismeri a vörösterrort, az bele fog sápadni.” Petersz később maga is az NKVD markában végezte.

Kaplan ügyében olyan határozat született, hogy bírósági tárgyalás nélkül ki kell végezni, amit a Kreml kommendánsa, Pavel Malkov (*balra lent*) hajtott végre. Évekkel később a következőt mondta: „Egy kivégzés, különösen ha nőről volt szó, korántsem egyszerű dolog. Súlyos, igen súlyos felelősség.” Malkov azt a parancsot kapta, hogy egy parkolóban lőjék agyon az asszonyt, méghozzá úgy, hogy sikoltozását egy gépkocsi motorzaja fojtsa el. A testet nyom nélkül el kellett tüntetni. 1918. szeptember 4-én hajnali 4 órakor hajtották végre az utasítást.

Újabban jogos kétségek merültek fel Kaplan bűnösségével kapcsolatban: rendkívül gyenge látása ugyanis valószínűtlenné teszi, hogy képes lett volna a merénylet elkövetésére. Egy elterjedt legenda szerint viszont Fanya Kaplant nem is végezték ki: az 1930-as évek végén könyvtáros volt a gulágon.

TALÁN REPÜLŐT NÉZNEK?

Lenin az ellene elkövetett merénylet után első ízben 1918. november 7-én, a moszkvai Forradalom téren felállított Marx és Engels-emlékmű leleplezése alkalmából lépett hivatalosan a nyilvánosság elé. Az eseményről készült fénykép (*jobbra*) csupán 1970-ben jelent meg eredeti formájában.

Egyik retusált változatát (*lent*) az 1930-as években adták közre a zavarba ejtő *„V. I. Lenin, J. M. Szverdlov és V. A. Avaneszov repülőgépet figyel az 1918. november 7-i felvonuláson"* szöveggel. Varlam Avaneszov, a Cseka magas rangú tisztviselője, két hónappal azelőtt adott parancsot Fanya Kaplan kivégzésére.

Az eredeti fotó egy másik retusált változatát (*fent*) 1939-ben jelentette meg a Központi Lenin Múzeum egy, Vlagyimir Iljics életét bemutató fényképgyűjteményben. Az 1930-ban elhunyt Avaneszovot eltüntették Lenin és Szverdlov mellől.

LENIN CSAHOS KUTYÁJA

Grigorij Zinovjev (*balra,* kezében kalappal) Jakov Szverdlov (csíkos öltönyben) mellett ül a szovjetek 1918 júliusában Moszkvában tartott V. Összoroszországi Kongresszusának bolsevik küldöttei körében. A kép, melyen a nép ellenségének kikiáltott Zinovjev arcát durván összefirkálták, nemrégiben került elő a szovjet archívumokból.

Zinovjevet a forradalom előtt a mensevikek „Lenin csahos kutyája"-ként emlegették. Mégis ő volt az, aki Lev Kamenyevvel együtt ellenezte az 1917. októberi fegyveres felkelés kirobbantására irányuló terveket. Akkor Lenin egyenesen „árulóknak és a forradalom sztrájktörőinek" nevezte őket. Urickij meggyilkolása és a Lenin elleni, kis híján sikeres merénylet után Zinovjev, a petrográdi Szovjet elnöke a forradalom bukásától félve, meghirdette a vörös terrort Petrográdon. 1925-ben Lev Kamenyevvel és Nagyezsda Krupszkajával, Lenin özvegyével a Sztálin ellen zászlót bontó „leningrádi ellenzék" élére állt. 1927-ben kizárták a pártból, majd két ízben száműzték. Mint a Moszkvában lefolytatott kirakatper fő vádlottját 1936-ban agyonlőtték.

A fehér kalapos nő Roza Berzina, Jan Antonovics Berzin felesége. A neves lett kommunista az 1920-as években szovjet nagykövetként dolgozott külföldön. Berzina sorsa ismeretlen, az azonban bizonyos, hogy férjét 1938-ban a Lubjankán kivégezték.

RÁGALOM-HADJÁRAT

Grigorij Zinovjev nem csupán Petrográd és az egész Észak-Nyugat-Oroszország politikai vezetője volt, de 1919-től 1926-ig ő irányította a Komintemt, a Kommunista Internacionálét is. A fenti kép 1920-ban készült a moszkvai Kremlben, ahol Zinovjev a világforradalmi helyzetről elmélyült beszélgetést folytat Leninnel. A fénykép jobb oldalán Giacinto Serrati és Angelica Balabanova látható. Serrati, az olasz szocialista vezető

ugyan rokonszenvezett a kommunistákkal, de bírálta is őket, hogy saját céljaiktól vezérelve szakadást idéznek elő pártjában. Durva rágalomhadjáratot indítottak ellene, majd kizárták a Kominternből; Balabanova Serrati védelmére kelt. Zinovjev később a következőkkel magyarázta neki a Serrati elleni fellépést: „Éppen az érdemei miatt szálltunk vele szembe és járattuk le. Csakis ilyen eszközökkel lehetett elidegeníteni tőle a tömegeket." Balabanova 1921-ben emigrált. *Balra:* A fenti képet ötven évvel később megjelentették Moszkvában. Zinovjev és Balabanova ezen már nem szerepel, csupán Lenin, Serrati és a gyertyatartó.

A bolsevik párt 1919 márciusában Moszkvában tartott VIII. kongresszusának küldöttei. Lenin az egybegyűltekhez intézett beszédében kijelentette, hogy a szovjet állam és az imperialisták egymás mellett élése elképzelhetetlen: „Az egyiknek végül győzedelmeskednie kell a másik felett." A fenti fénykép teljes formájában hetven évig nem jelent meg a Szovjetunióban. A húsz azonosított küldött közül tizenkettőt Sztálin utasítására gyilkoltak meg, másik három pedig (Mihail Tomszkij, Adolf Joffe és Mihail Lasevics) öngyilkosságot követett el. A kép szereplői (első sor balról jobbra): Ivan Szmilga, Vaszilij Schmidt, Szergej Zorin. Középső sor balról jobbra: Grigorij Jevdokimov, Sztálin, Lenin, Mihail Kalinyin, Pjotr Szmorogyin. Felső sor: Pavel Malkov, Ejno Rahja, Szeid Galijev, Pjotr Zaluckij, Jakov Drobnisz, Tomszkij, Mojszej Haritonov, Joffe, David Rjazanov, Alekszej Badajev, Leonyid Szerebrjakov és Lasevics. Szverdlov halála után Kalinyin lett a Központi Végrehajtó Bizottság elnöke.

Jobboldalt, föntről lefelé: A fénykép leghíresebb retusált változatán csupán Sztálin, Lenin és Kalinyin szerepel, akár egy triumvirátus tagjai. Később Kalinyint is eltüntetik, és így a fotó azt a látszatot kelti, mintha Sztálint rendkívül bensőséges viszony fűzné Leninhez. Amikor azután a fénykép újra megjelenik az Alekszandr Rodcsenko által 1938-ban szerkesztett *Első Lovashadsereg* című vaskos albumban, Leninnek már hűlt helye.

A KOMISSZÁR ELTŰNIK

Jobbra: Lenin és Trockij (középen, a lépcső tetején), az orosz forradalom vezetői a Nagy Október második évfordulójának tiszteletére a moszkvai Vörös téren rendezett ünnepségen 1917. november 7-én (L. J. Leonyidov felvétele). Erősen retusált változatát (*fent* és kinagyítva *lent*) a *V. I. Lenin a fotóművészetben* című kötetben jelentették meg 1967-ben. Trockijt eltüntették a képről, akárcsak Kamenyevet, aki az eredetin bőrsapkában és szemüvegben Lenin balján áll.

A fekete szakállas férfinak, aki az eredeti fotón Trockijnál néhány lépcsőfokkal lejjebb látható, szintén nyoma veszett: ő az örmény Artyom Halatov, aki 1917-ben csatlakozott a bolsevikokhoz, majd a szovjet könyvkiadás biztosa lett. 1937-ben több ezer magas beosztású hivatalnokkal együtt ő is áldozatul esett a „tisztogatásoknak".

A Halatov előtt zsebre dugott kézzel álldogáló férfi Maxim Litvinov, aki 1889-ben csatlakozott a forradalmi mozgalomhoz, majd a bolsevik párt egyik fő szervezője lett. Az 1905-ös forradalom idején fegyvert csempészett Oroszországba. Ő adta ki a bolsevik párt első legális napilapját. A fénykép elkészülte előtt nem sokkal tért haza angol feleségével, Ivyvel Londonból, ahol a forradalom győzelmétől kezdve a szovjet képviseletet vezette. Letartóztatták, majd kicserélték Bruce Lockhar brit kémre. 1930-tól 1939-ig külügyi népbiztos volt. 1951-ben halt meg. Sztálinhoz írt búcsúlevelében burkoltan bírálta a diktátor külpolitikáját.

Jobbra: Az 1930-as években Trockij párizsi hívei, akik minden reményüket elvesztették, hogy a marxizmus eszméje valaha is megvalósul Oroszországban, a politikus fia, Lev Szedov irányításával Sztálin politikai irányvonalával szemben létrehozták a IV. Internacionálét. Ők jelentették meg – kissé járatlanul a sztálini hamisítási gyakorlatban – ezt a képeslapot „Lev Trockij" aláírással és „1935. XI. 12."-i keltezéssel. A fotó az 1919-es fényképek retusált változatainak egyike (*fent*).

Balra lent: Diego Rivera *Project of America* című festménysorozatának 11. darabja, a „Világháború" egyik részlete, melyet a New York-i Új Munkásiskola számára készített 1933-ban. Az iskola megszűntekor a huszonegy táblaképből tizennyolc Pennsylvaniába, a Nemzetközi Női Ruhakészítő Munkások Szövetségének Forest parki székházába került. Amikor a szövetség vezetői megelégelték Lenin és Trockij látványát, négy táblát eladtak egy mexikói magángyűjtőnek; tizenhárom kép tűzvészben pusztult el 1969-ben.

Jobbra: A moszkvai Progressz Könyvkiadó Vállalat 1987-ben megjelentette a *Lenin arcképe: Még néhány ecsetvonás* című albumot. Ebben a négy felvételből álló sorozatot még mindig alaposan megvágva közölte újra; jobb szélén így egy kísérteties könyök – Trockij könyöke – éktelenkedik.

CSAPAJEV: A LEGENDA TOVÁBB ÉL

Az ufai 25. gyalogsági hadosztály parancsnokai és komisszárjai az Uralban 1919. június 9-én. A fénykép középpontjában látható (bekötött fejjel) Vaszilij Ivanovics Csapajev, a legendás hadvezér, aki ugyanebben az évben csatában elesett. Balján Dmitrij Andrejevics Furmanov, egykori anarchista, politikai biztos és író, akinek *Csapajev* című regényéből az 1930-as években játékfilm készült. A fotó ebben a formájában a *Prozsektor* című hetilapban jelent meg 1926 márciusában, majd 1932-ben a *Csapajev* című fényképgyűjteményben.

Az előző oldalon bemutatott fényképnek ez a változata (*jobbra)* a közelmúltban került elő a szovjet levéltárakból. A retusálásnak és a vágásnak köszönhetően az eredetileg negyvenegy tagú csoport létszáma harmincra csökkent, de úgy, hogy a hiányzó tizenegy tisztből négynek az arca más testre illesztve ismét felbukkant (figyeljük meg a három kiemelt részletet a lap alján). Az elmosódott, lágy kontúrok jellegzetes ismérvei az 1930-as évek végétől alkalmazott szovjet retusálási stílusnak. A csoport nagymértékű megfogyatkozása a Vörös Hadsereg sorait sem kímélő 1937-es sztálini „tisztogatással" magyarázható; ennek több mint 25 000 tiszt esett áldozatul.

Lent: A *Csapajev* című fényképalbum egyik illusztrációja, amelyen a 25. hadosztály egységeit és a 217. pugacsovi ezred lovasságát láthatjuk. Mivel a cenzorok nem találták helyénvalónak a zászló feliratát, a kép 1932-es közreadásakor feketére mázolták.

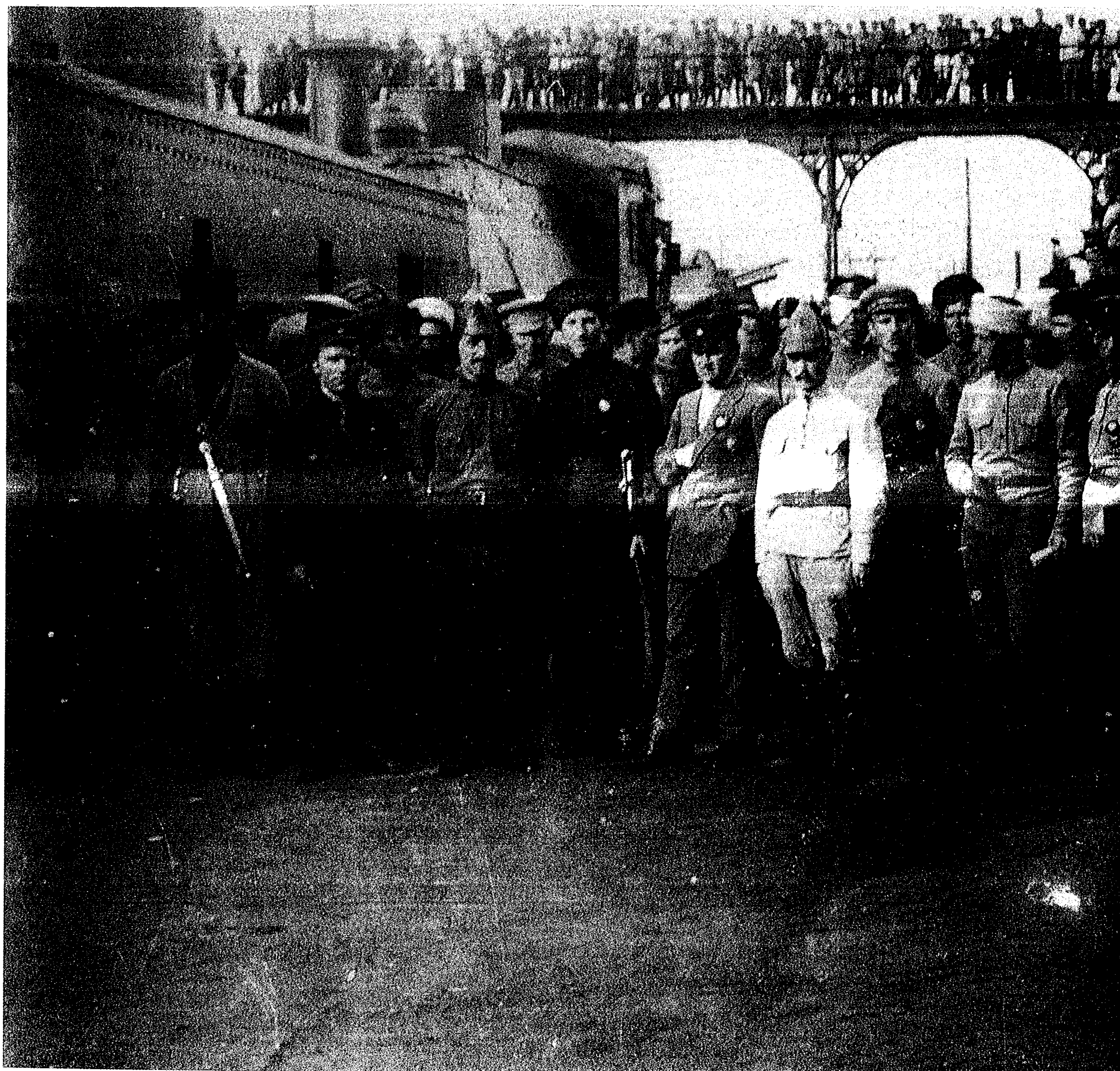
BAJOK A KAUKÁZUSBAN

Balra fent: Szergej Kirov, Mihail Levandovszkij és Konsztantyin Mehonosin. A fénykép a polgárháború alatt, 1920-ban készült Bakuban. A bolsevik párt első politikai „tisztogatásai” közül jó néhány Kirov nevéhez fűződött.

Jobbra lent: Amikor a fotó megjelent egy 1936-ban kiadott Kirov-életrajzban, Mehonosint eltávolították a képről; ennek következtében Levandovszkij karját kissé retusálni kellett. Mehonosint 1918-ban Trockij küldte komisszárnak a caricini frontra, hogy némiképp ellensúlyozza Sztálin katonai felkészületlenségét. Levandovszkij, aki csak nemrég csatlakozott a bolsevikokhoz, 1920-ban az észak-kaukázusi hadszíntér katonai parancsnoka lett. Korábban ő irányította azt a katonai erőt, amely némileg függetleníteni akarta magát Moszkvától – a Vörös Zászlós Érdemrenddel kitüntetett kaukázusi hadsereget. Sztálint majd szétvetette a düh és az irigység. 1937-ben kegyetlen bosszút állt: kivégeztette Mehonosint és Levandovszkijt az egykor útjába került többbi komisszárral és hadvezérrel együtt, akik balszerencséjükre még életben voltak.

Jobbra fent: Sztálin a caricini fronton 1918-ban.

Szemközt: Vissza a fényképstúdióba: a műsziklán üldögélő Szemjon Bugyonnij és a mellette térdeplő Kliment Vorosilov látszólag a doni Rosztovba vezető utat keresi 1920-ban; figyelemre méltó a vízfestékkel készült háttér. Ez a különleges csemege 1935-ben jelent meg a *Vörös Lovas* című folyóiratban.

Fent: A 11. Vörös Hadsereg parancsnokai és komisszárjai a bakui vasútállomáson 1920-ban. A fehérgárdisták legyőzése után Baku a „szuronyok hegyén exportált forradalom" központjává vált; a független kaukázusi köztársaságok, Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán napjai meg voltak számlálva. Az első sorban balról a második Szergej Kirov, a harmadik Szergo Ordzsonikidze, a kaukázusi pártszervezet vezetője, jobbra, sötét szakállal pedig Anasztasz Mikojan látható, az egyetlen túlélő a legendás bakui „huszonhat komisszár" közül, akiket a fehérek 1918-ban kivégzőosztag elé állították.

Jobbra fönt: A fotónak ezen az alaposan megvágott és retusált változatán, amely 1939-ben az *SzSzSzR na sztrojke* című folyóiratban jelent meg, csak Kirov és Ordzsonikidze látható.

A folyóirat egy másik számában megjelent fotón (*jobbra lent*) a két komisszár mellett Mikojan is feltűnik, ám az eredeti felvételen elfoglalt helyéhez képest legalább nyolc hellyel odébb. Az eredeti kép hátterében álló katonák helyére jóval élénkebb színű kliséfigurák kerültek.

Lenin és Mihail Kalinyin az I. Összoroszországi Munkáskongresszus küldötteivel tanácskozik a szakszervezetek moszkvai székházában 1920. március 1-jén.

Amikor a neves fotográfus, Mojszej Nappelbaum felvétele megjelent a *V. I. Lenin és a fotóművészet* című, 1967-ben Moszkvában kiadott albumban, a bal felső sarokban álló férfi fejét meglehetősen otromba módon letakarták egy papírfecnivel. *Jobbra fönt*: A találkozóról készült másik, hasonló beállítású fényképet a *Lenin-album: 100 fotó* című kiadványban adták közre 1927-ben. Látható, hogy az előző képen eltüntetett férfi egy jól megtermett, szakállas elvtárs, aki feszült figyelemmel hallgatja Lenin szavait. Ugyanez a fénykép újból felbukkant egy 1970-ben kiadott Lenin-gyűjteményben, ám erősen megvágott változatban *(lent);* ennek következtében az ismeretlen „régi bolsevik" újfent eltűnt a képről.

A *Lenin-album: 100 fotó* című kiadványban közzétett képeken Lenin túlnyomórészt Sztálin ellenségeinek társaságában látható. A könyv mindössze egyetlen olyan fotót tartalmazott, amelyen Sztálin is szerepelt, nem csoda hát, hogy megjelenése után nem sokkal kivonták a forgalomból. A moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet 1970-ben „gyakorlatilag eltűntnek" minősítette a kiadványt, jóllehet 10 ezer példányt nyomtak belőle. Ám szerencsére megmaradt jó néhány, egykor Nyugatra került példánya.

GYAKORLATILAG ELTŰNT

A FELFÚJHATÓ FARÖNK

Fent: 1920. május elseje a moszkvai Kremlben, amikor Lenin részt vett a „kommunista szombaton". A polgárháború után munkások százezreit mozgósították, hogy szombatonként önkéntes ingyenmunkával járuljanak hozzá az ország újjáépítéséhez. Mihail Szokolov, a lap alján jobbra látható, kissé életlen Lenin-fotó alapján (Vlagyimir Iljics tartja a farönk végét) festette meg a fenti munkás-életképet 1927-ben. A Szovjetunió-szerte terjesztett reprodukció hamarosan „A felfújható farönk" címmel vált ismertté.

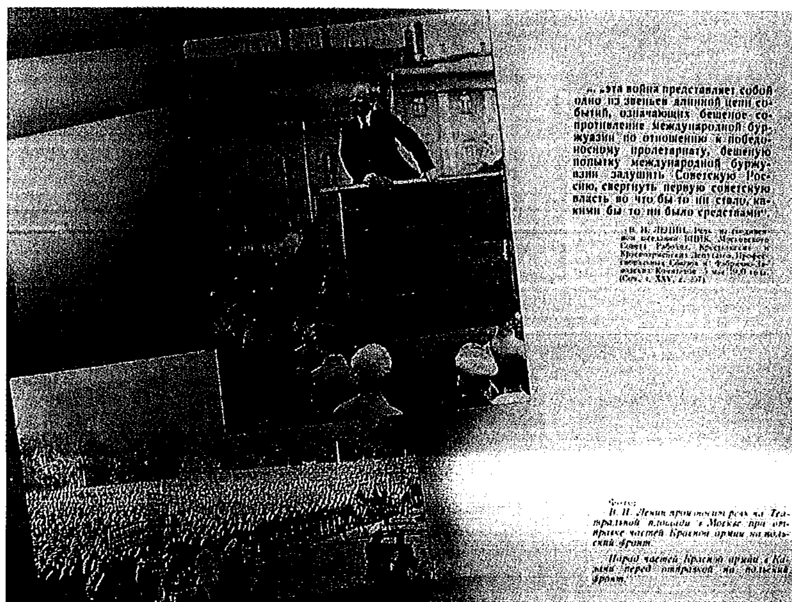
Balra lent látható Vlagyimir Meskov korábbi, szintén munkás témájú, ám annál hatásosabb festménye, amelyet az 1930-as évek szovjet ízlése túl expresszionistának ítélt, így nyomtalanul eltűnt.

Szemben: Lenin aznap még arra is szakított időt, hogy cementet kenjen a Tyeatralnaja téren felállítandó új Karl Marx-emlékmű alapkövére. Kamenyev az orrát fújja.

EGY LÉPÉS ELŐRE, ÖT LÉPÉS HÁTRA*

G. P. Goldstein felvételén *(balra)* Lenin beszédet mond a moszkvai Nagy Színház előtt felállított pódiumon 1920. május 5-én. A katonaság a lengyel frontra indul, hogy megfutamítsa az Ukrajnát lerohanó Pilsudski seregét. Az emelvény jobb oldalán Trockij áll a lépcsőn, mögötte, kissé eltakarva Kamenyev. A fénykép későbbi meghamisítása (a következő oldalakon bemutatott változatokkal együtt) minden bizonnyal az első és legnevezetesebb példája a sztálini retusálásnak. Az eredeti fotó, amely bejárta a világot, még Trockij hatalma teljében és Lenin életében jelképpé vált: ugyanúgy szimbolizálta a forradalmi Oroszországot, mint a sarló és a kalapács vagy a vörös zászló. Trockij bukása után a fénykép soha többé nem jelent meg eredeti formájában a Szovjetunióban. Noha sok száz kiadványban tűnt fel újra meg újra, mindannyiszor – még a Gorbacsov-éra idején is – alaposan megvágva adták közre (amint azt az alábbi példák is mutatják), hogy eltüntessék róla Trockijt és Kamenyevet.

* Utalás Lenin *Egy lépés előre, két lépés hátra* című művére.

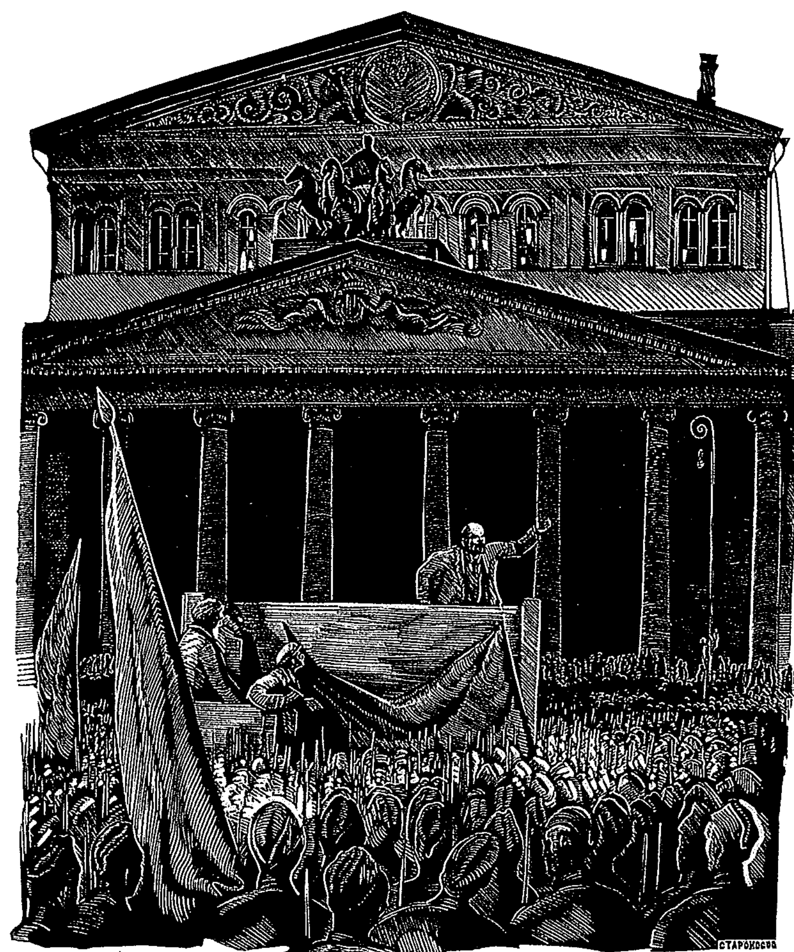

Fent: Goldstein másik, szintén sokszor publikált felvétele, melyet az előzőnél néhány pillanattal később kapott lencsevégre. Trockij és Kamenyev itt profilból látszik.

E fénykép alapján készült ez a montázsszerűen összevágott avantgárd képeslap (lent), amelyet az oroszországi forradalom 10. évfordulójának tiszteletére adtak ki 1927-ben. Valószínűleg ez az utolsó publikált változat, amelyen a bolsevik pártból 1927. november 14-én kizárt Trockij még szerepelt. A későbbi változatokon (ezek közül egy *jobbra* látható) Trockij és Kamenyev helyére öt lépcsőfok került.

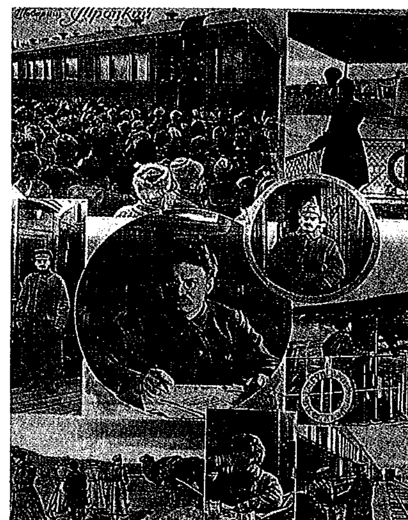
Balra: Újabb fénykép a május 5-i eseményről, más szögből. Éppen Trockij szónokol; Kamenyev és Lenin elnéz a tömeg felett. A fénykép a III. Internacionálé 1920-ban tartott II. kongresszusának külföldi küldöttei számára összeállított különleges albumból származik. Ha valakinél ilyen fényképet találtak, az a sztálini érában – jobbik esetben – letartóztatást és munkatáborba való száműzetést jelentett. Már az is bűncselekménynek számított, ha valaki efféle dokumentumok létezéséről suttogott. A háttérben a Nagy Színház magasodik.
Jobbra: Pjotr Nyikolajevics Sztaronoszov grafikusművész, e förtelmes metszet alkotója, jól érzékelte a „Bolsoj" robosztus épületében rejlő erőt. Az 1936-ban készült mű a *Lenin élete* című albumban jelent meg. Trockij és Kamenyev természetesen nem látható a Pilsudski ellen hevesen szónokló Lenin társaságában.

Jobbra: Az előző oldalon szereplő csoportkép még a nyolcvanas években is csupán retusált formában volt közölhető, bár a változás szembetűnő: Mihail Lasevics és Szergej Zorin, akik Sztálin vetélytársa, Zinovjev hívei közé tartoztak, újra megjelenhettek, akárcsak Gorkij fia (az oszlop mögött balra). Maxim Peskovot 1934-ben megmérgeztette Genrih Jagoda, az NKVD akkori főnöke, aki majd megőrült Peskov gyönyörű feleségéért, Tyimosáért. Lasevics hat évvel korábban öngyilkos lett, Zorint pedig agyonlőtték 1937-ben. Gorkij 1936-ban hunyt el máig tisztázatlan körülmények között; állami temetésén a Kreml falában helyezték végső nyugalomra hamvait.

És mi történt azokkal, akiket az eredeti fényképen azonosítani lehet? Karahant, a kiváló diplomatát 1937-ben agyonlőtték. Radeket, a híres forradalmárt és újságírót egy köztörvényes rabtársa gyilkolta meg 1939-ben a gulágon. Egy másik verzió szerint már korábban kivégezték. Az igen népszerű Buharint, a bolsevik párt talán legemberibb tagját a harmadik nagy moszkvai nyilvános pert követően, 1938. március 13-án végezték ki. Zinovjevet, aki a kép készültekor a Komintern és a petrográdi Szovjet elnöke volt, 1936-ban, az első nagy moszkvai perben ugyancsak halálra ítélték és kivégezték.

Marija Uljanova a *Pravda* szerkesztőbizottságának volt a tagja, akárcsak barátja, Buharin. 1937-ben halt meg agydaganatban. M. N. Roy, a híres indiai kommunista a Komintern II. Kongresszusán, 1920-ban a gyarmati kérdésben éles összeütközésbe került Leninnel, az 1930-as években véglegesen szembefordult Sztálinnal.

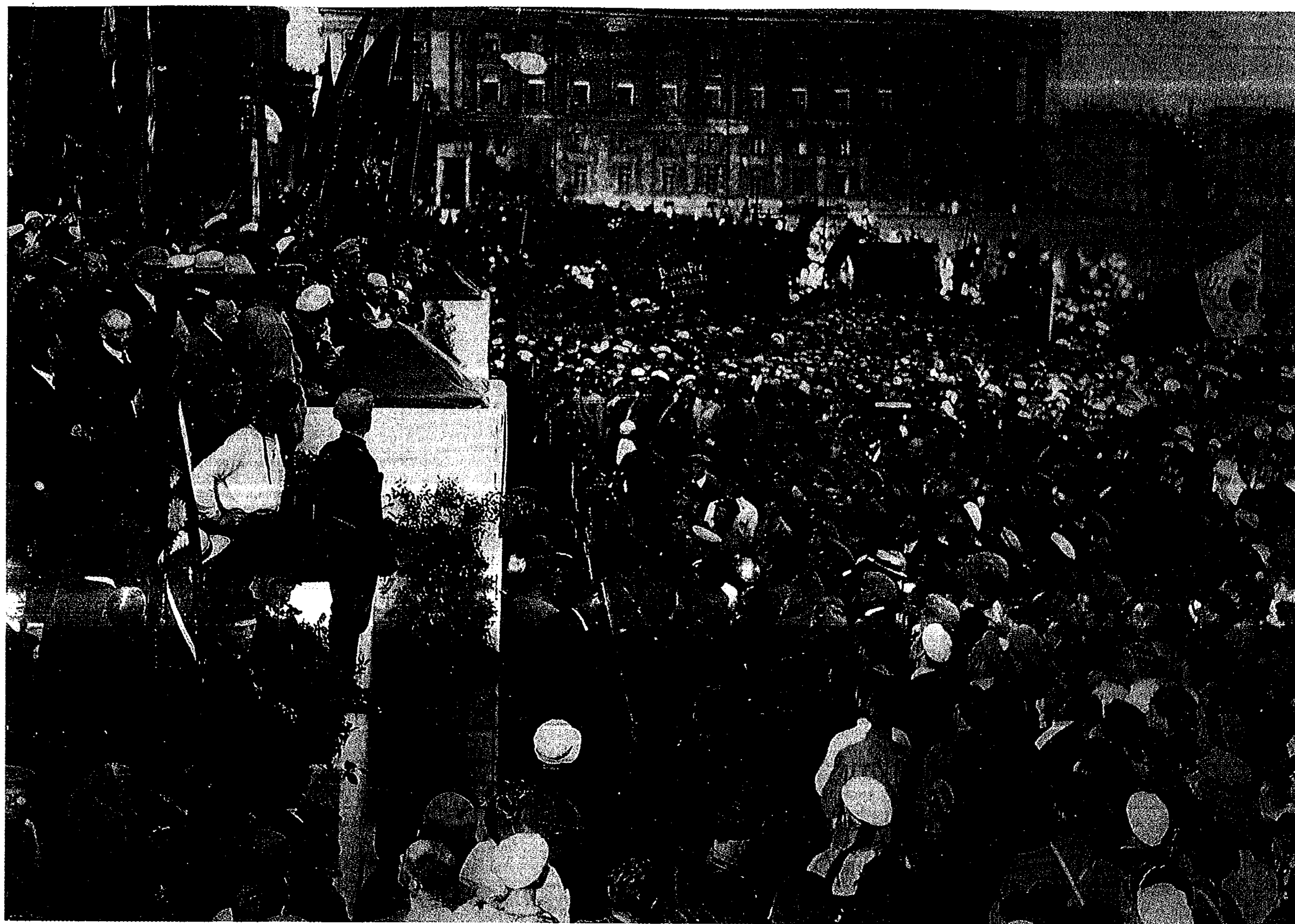

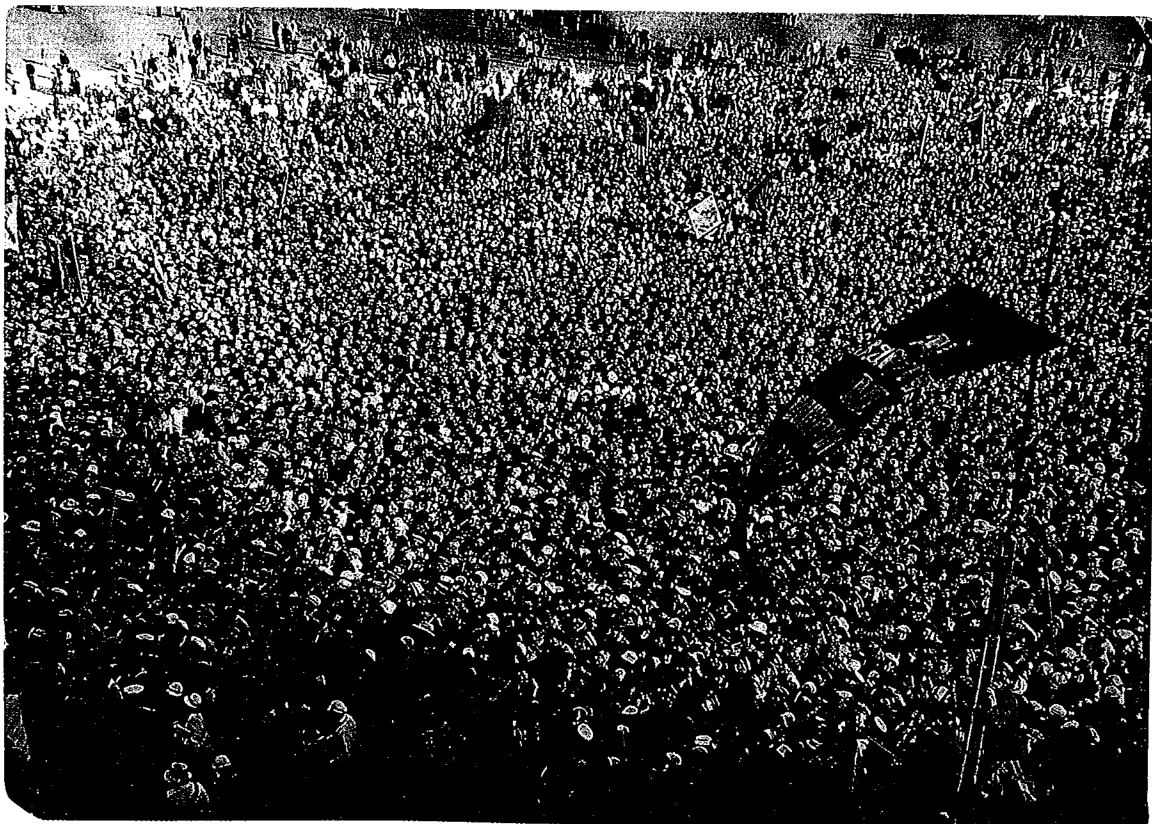
NINCS JELEN

Sztálinnak az 1917-es októberi forradalom alatt és közvetlenül azután játszott szerepét talán bizonyítja az a tény is, hogy nem került rá a bolsevik vezetőket ábrázoló fotómontázsra (*szemben*). A kép az *Oktyabr* című reprezentatív fotóművészeti albumban jelent meg (borítója *fent* látható); ezt 100 ezer példányban adták ki a Kommunista Internacionálé II. kongresszusának tiszteletére. A forradalom három évét megörökítő albumban egyetlen utalás sincs a majdani diktátorra. Trockijnak viszont mint a polgárháborúban győztes Vörös Hadsereg megalapítójának és vezetőjének igazi sztárszerep jutott (*lent*). Az album többi szereplője közül később csupán nagyon kevesen haltak meg természetes halállal.

т. Балабанова
т. Шляпников
т. Стасова
т. Каменев

Lenin beszédet mond 1920. július 19-én Petrográdon, a Palota téren (*fent*). A fényképet egy neves fotóriporter, Viktor Bulla készítette a Kommunista Internacionálé II. kongresszusa idején. Amikor a *Krasznaja Nyiva* című folyóirat 1924. február 17-én megjelent Lenin-emlékszámában újra kívánták közölni a fotót, bizonyára szükségét érezték, hogy fokozzák Lenin népszerűségét. Az újság silány nyomdatechnikája ellenére is szembetűnő (*jobboldalt, fent*), hogy Lenin hallgatóságát az eredetinél jóval drámaibb tömegre cserélték, amelyet más alkalommal fényképeztek le (*szemben lent*).

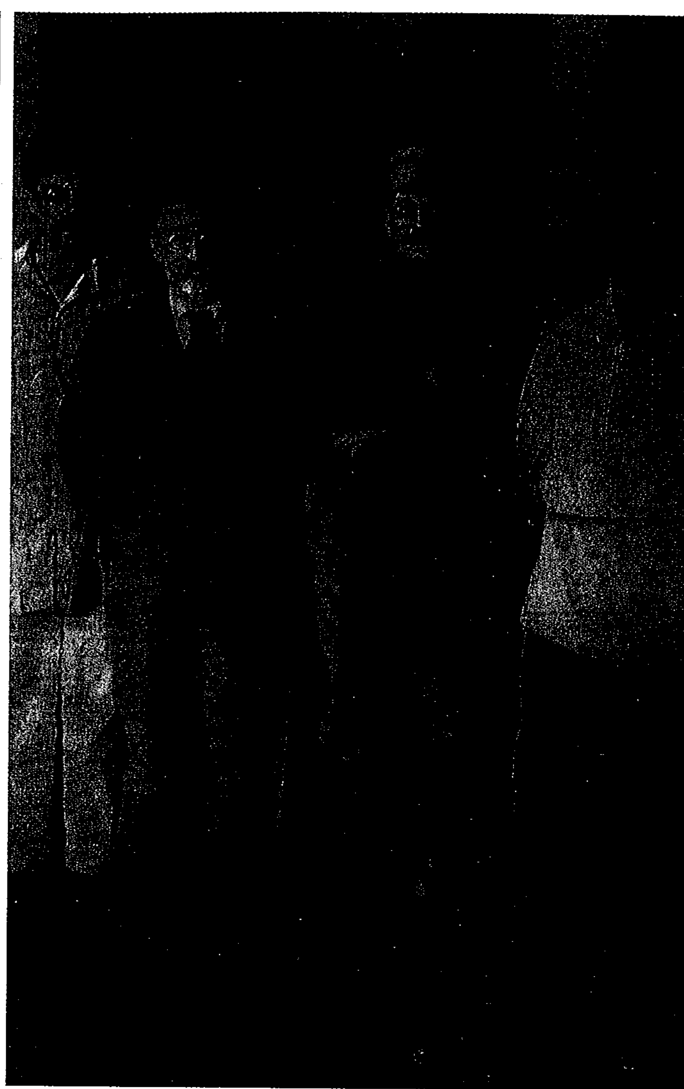
A KASINÓI GYEREKEK

Fent: Lenin és felesége, Nagyezsda Krupszkaja, kasinói jómódú muzsikok (kulákok) között egy villamoserőmű megnyitásán. A fényképet F. Feofanov készítette 1920. november 14-én.

Balra: Tizenkilenc évvel később, a „tisztogatások" mélypontján újra közreadták a fényképet, ám addigra már kiirtották a falu szinte teljes felnőtt lakosságát, nem kímélve a gyermekeket sem. A sötétre mázolt, retusált háttér teszi oly vészjóslóvá a fotót.

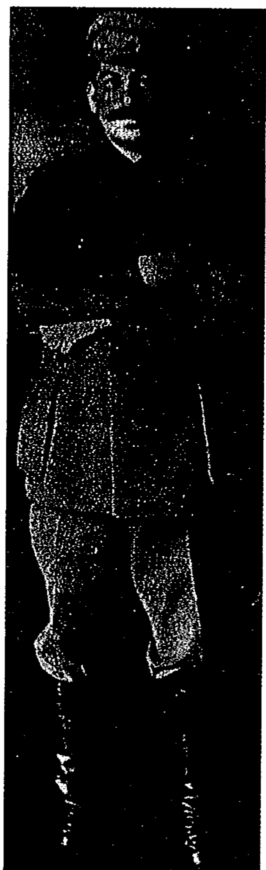

A NÉP ELLENSÉGE

Balra fent: A bolsevik párt XI. kongresszusának résztvevői Moszkvában 1922 áprilisában. Balról jobbra: Jemeljan Jaroszlavszkij, Mihail Kalinyin, Sztálin, Grigorij Petrovszkij és Szergo Ordzsonikidze. A Központi Bizottság ekkor választotta meg Sztálint főtitkárnak Kamenyev előterjesztésére – az újonnan létesített tisztség betöltője főleg a pártapparátus szervezéséért volt felelős. Sztálin ekkorra már számos párt- és állami hivatal birtokosa volt, de még mindig nem került annyira előtérbe, amennyire szeretett volna; főleg a színfalak mögött ténykedett. Amíg Lenin a színen volt, csak egyvalaki lehetett a vezér.

Jaroszlavszkij az 1920-as évek elejétől az Ateisták Szövetségének volt a vezetője, amely militáns vallásellenes megmozdulásokat szervezett. Később megírta Sztálin hamisításokkal teli életrajzát.

Jobbra fent: Íme az előbbi fotó egyik retusált változata egy 1939-ben, Sztálin hatvanadik születésnapja tiszteletére kiadott albumból. Petrovszkij eltüntetésével Ordzsonikidze közelebb kerülhetett a főtitkárhoz. Petrovszkijt, aki korábban Szovjet-Ukrajna elnöke volt, megvádolták, hogy kapcsolatban áll a „nép ellenségeivel". 1938-tól már nem volt a Politikai Bizottság tagja, de megúszta a letartóztatást; fiát és vejét viszont kivégezték. Ő maga a Forradalmi Múzeum gazdasági igazgatója lett.
Balra: A fényképnek ezt a még jobban retusált változatát ugyanabban az időben adták közre.

A SZOBRÁSZAT SZTÁLINI ISKOLÁJA*

Az 1922-ben, a Moszkva környéki Gorkiban készült fénykép (*fent*), amelyen Lenin Sztálin társaságában látható, minden ízében hamisítvány. Az 1930-as évek közepétől Sztálin propagandagépezete tömegével ontotta a Leninhez fűződő szoros barátságát mind nevetségesebb mértékben hangsúlyozó szobrokat, festményeket, metszeteket és grafikákat. Lenin valójában élete végén egyre növekvő aggodalommal figyelte Sztálin hatalmi törekvéseit, és megrendült egészsége ellenére igyekezett megszakítani vele minden kapcsolatot. 1922 májusában érte az első agyvérzés. A Politikai Bizottság (Politburo) elérkezettnek látta az időt, hogy kijelölje azt a személyt, aki helyettesíti a pártvezér Lenint. A választás az újonnan kinevezett főtitkárra, Sztálinra esett. Lenin hamarosan újabb rohamokat kapott, és részlegesen megbénult. Élete utolsó hónapjait Gorkiban töltötte.

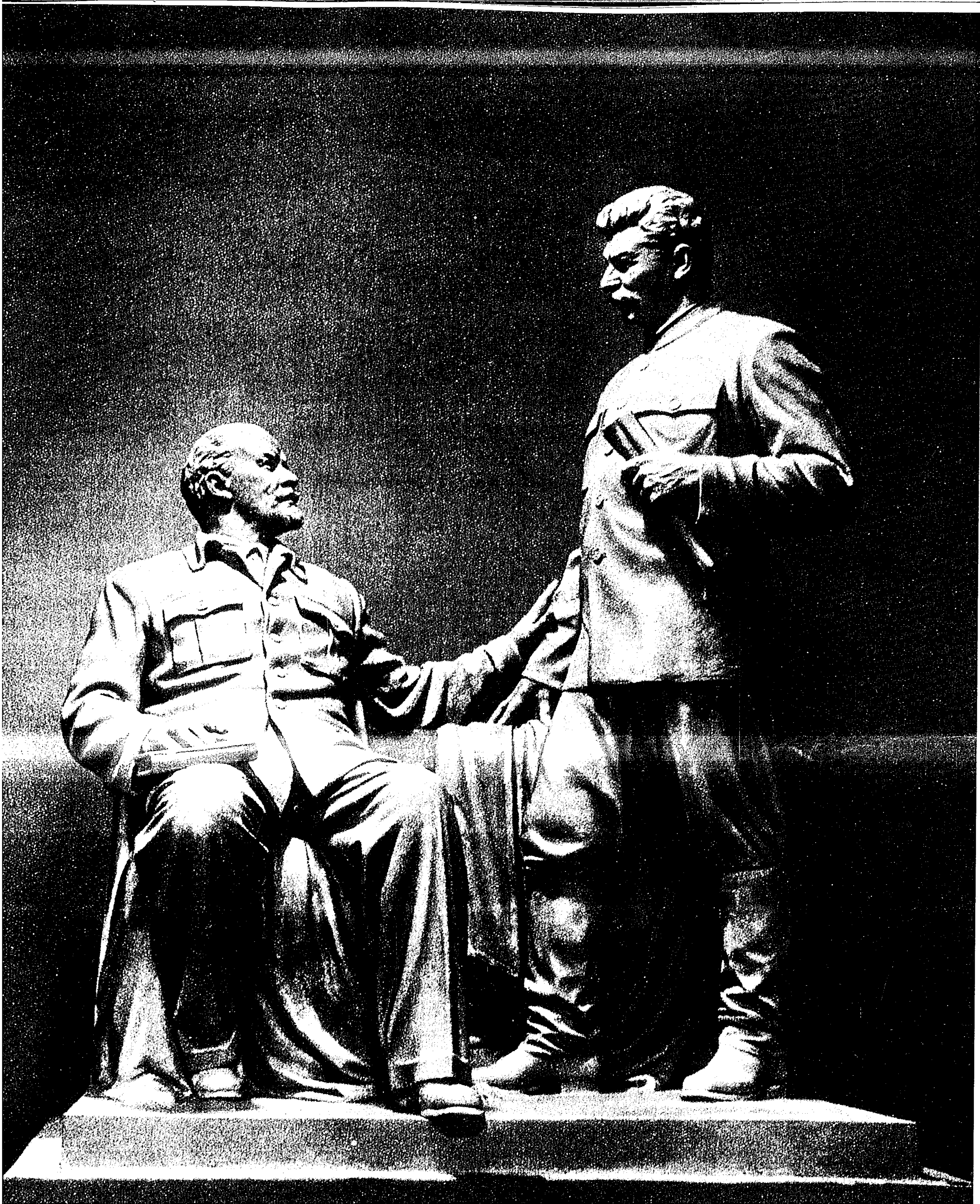
1923 decemberében a festő Jurij Annyenkov felkereste a beteg Vezért, hogy portrét készítsen róla egy bolsevik vezetőkről szóló kiadvány számára. „Lenin, aki takaróba burkolódzva, a gyermekké visszavedlett ember gyámoltalan, ügyefogyott mosolyával nézett el mellettünk, csupán a betegség illusztrációja lehetett, nem pedig modell egy portréhoz" – jegyezte fel Annyenkov.

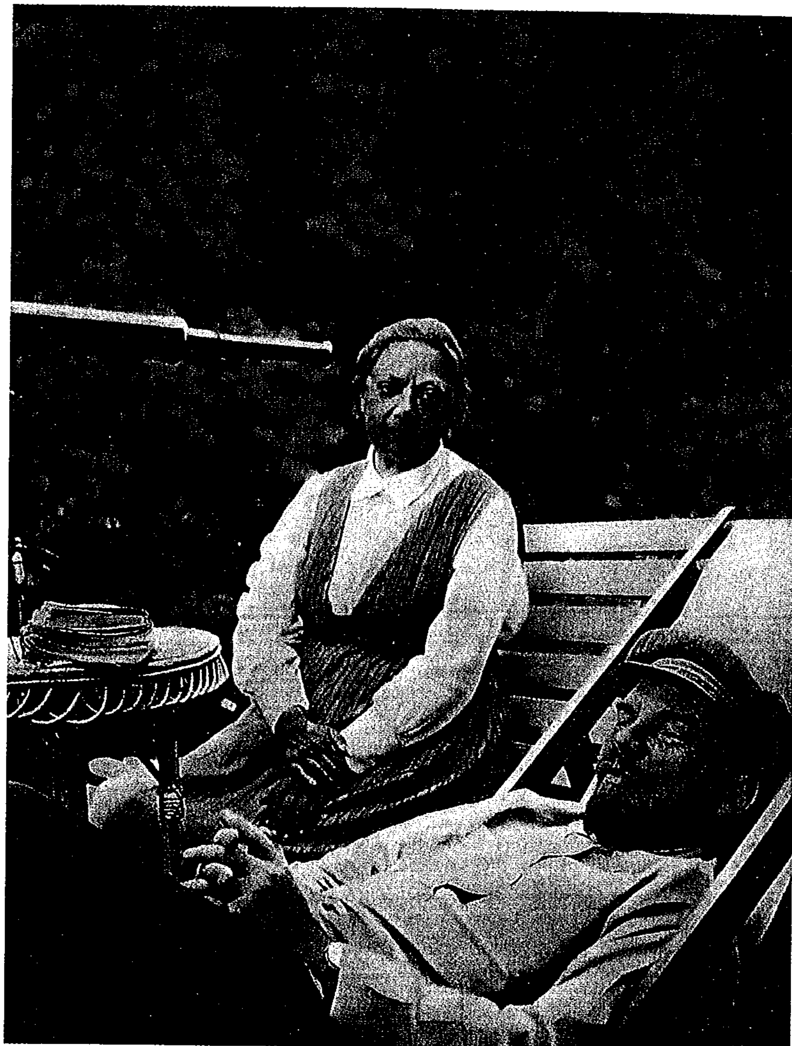
Szemben: Ez az ormótlan szobor a meghamisított fotó alapján készült 1938-ban.
Túloldalt balra: Pjotr Sztaronoszov 1936-ból származó, kevéssé sikerült metszetén Sztálin a profi bokszoló lenéző mosolyával tekint Leninre, mintha éppen most ütötte volna ki ellenfelét.
Túloldalt jobbra: Pincsuk és Taurit *V. I. Lenin és J. V. Sztálin Gorkiban* című alkotása nagy sikert aratott a moszkvai Állami Tretyakov Képtárban 1949-ben megrendezett, „Joszif Visszarionovics Sztálin a képzőművészetben" című nagyszabású kiállításon.

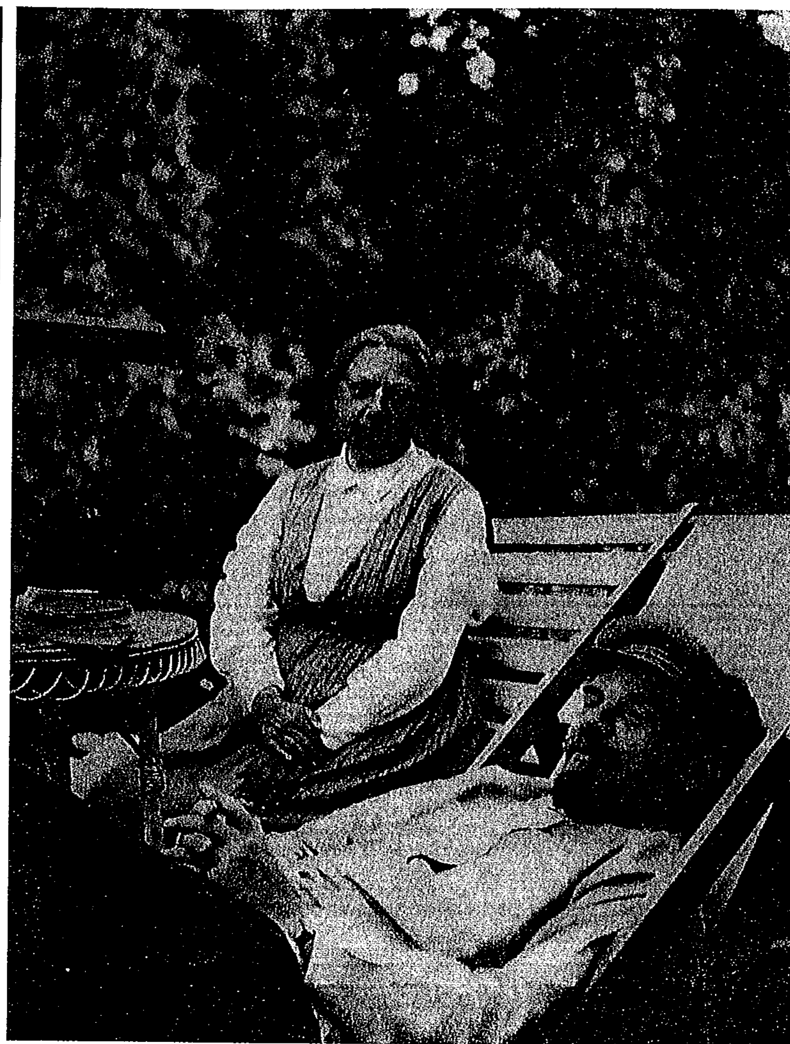
* Utalás Trockij *A hamisítás sztálini iskolája* című könyvére.

СТАРОКОСОВ

Szemben: Lenin húga, a fotográfusi ambíciókat dédelgető Marija Uljanova felvétele bátyjáról és sógornőjéről, Nagyezsda Krupszkajáról Gorkiban, 1922 augusztusának utolsó napjaiban. Mintha Uljanova a fényképezőgép keresőjében nem vette volna észre a távcső végét, amely így azt a látszatot kelti, mintha Krupszkaja fejének szegezett puskacső lenne.

1960-ban, amikor egy Lenin-albumban közreadták a fotót (*fent*), igazítottak kissé a távcsövön, de nem sok sikerrel: a beállítás, ha lehet, még vészjóslóbbá teszi a képet.

Az 1970-ben újraközölt változat (*fent*) kevésbé fenyegető, ám a puskacsőről most sejtelmes fény lövell Krupszkaja felé.
Balra: A nyolcvanas évek derekán, nem sokkal a szovjet rezsim összeomlása előtt a retusálók végleg eltüntették a képről a jelenet nyugalmát megzavaró, félelmetes fémrudat.

NEM SOKSZO-ROSÍTHATÓ

Ezen a maga nemében páratlan fényképen, amely most jelenik meg először a nyilvánosság előtt, Feliksz Dzerzsinszkij, a Cseka első főnöke íróasztala mögött ül a Lubjankán 1922-ben. Legközelebbi munkatársai, akár a tizenkét apostol az utolsó vacsorán, gyűrűt vonnak köré. A fénykép hátoldalán a „Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa" bélyegzője látható, mellette a vészjósló parancs: „Nem sokszorosítható".

A kép szereplői közül néhány: Jakov Petersz (balról a második), Joszif Unschlicht (állára tett kézzel), Vjacseszlav Menzsinszkij (Dzerzsinszkij másik oldalán). Genrih Jagoda Menzsinszkij mögött áll Abram Belenkij és Martin Lacisz között, mellettük jobbra pedig Filipp Goloscsokin látható.

Dzerzsinszkij szívroham következtében halt meg 1926-ban. Posztját Menzsinszkij vette át, aki ugyanolyan kérlelhetetlen volt a „nép ellenségeivel", mint elődje; hosszú betegeskedés után 1934-ben hunyt el. Ekkor Jagoda került a politikai rendőrség élére, aki részt vett Sztálin számos terrorisztikus akciójában. 1937-ben letartóztatták, majd egy évvel később agyonlőtték.

Peterszt, a kegyetlenségéről hírhedt csekistát 1938-ban ölték meg. Unschlichtot, akit Trockij egy alkalommal „törekvő, de tehetségtelen intrikus"-nak nevezett, szintén 1938-ban lőtték agyon. Belenkijt, Lenin testőrségének főnökét, aki az 1920-as években csatlakozott Sztálin leningrádi ellenzékéhez, 1937-ben kivégezték. Lacisz a Cseka titkosszolgálati részlegét vezette, amely a Lenin elleni merényletet követően alakult meg. *Két év harc a belső fronton* című könyvében (Moszkva, 1920) írta: „A Cseka nem vesződött az ellenség kihallgatásával. Lecsapott rá." A „csapás" őt sem kerülte el: 1938-ban kivégezték. Goloscsokint, aki a forradalom előtt Sztálinnal együtt élt száműzetésben, 1918-ban pedig a színfalak mögül irányította a cári család kivégzését, Trockij húgával, Olga Kamenyevával és másfél száz rabtársukkal együtt 1941 nyarán egy vidéki börtön udvarán lőtték agyon.

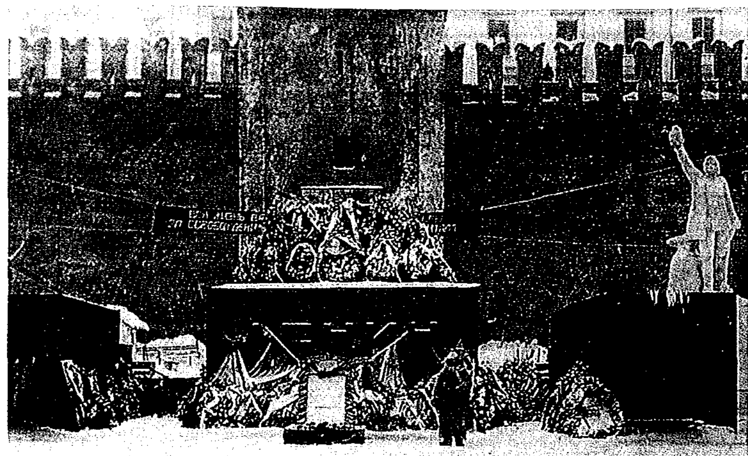
A LENINI RELIKVIA

Lenin 1924. január 21-én hunyt el Gorkiban. Földi maradványait Moszkvába vitték, és a Szövetségek Háza oszlopcsarnokában ravatalozták fel. A holttestet röviddel később átszállították a Vörös térre, ahol egy hatalmas, fenyőfából készült építményben helyezték nyugovóra. A dobozszerű alkalmi síremlék homlokzatára (*jobbra fent*) egyetlen szó került: „LENIN". A Központi Bizottság Sztálin, az új szovjet kormányfő Rikov és Kalinyin javaslatára úgy határozott, hogy be kell balzsamozni a tetemet. Lenin özvegye, Krupszkaja hiába erősködött, hogy egyszerűen csak hantolják el halott férjét. Sztálin, aki gyűlölte Krupszkaját, hallani sem akart a dologról. Sőt később megfenyegette az asszonyt, mondván: „Bármikor találhatunk egy másik özvegyet Leninnek". Megkezdődött hát a „géniuszok géniuszának" (ahogy Sztálin nevezte Lenint) világi szentté avatása.

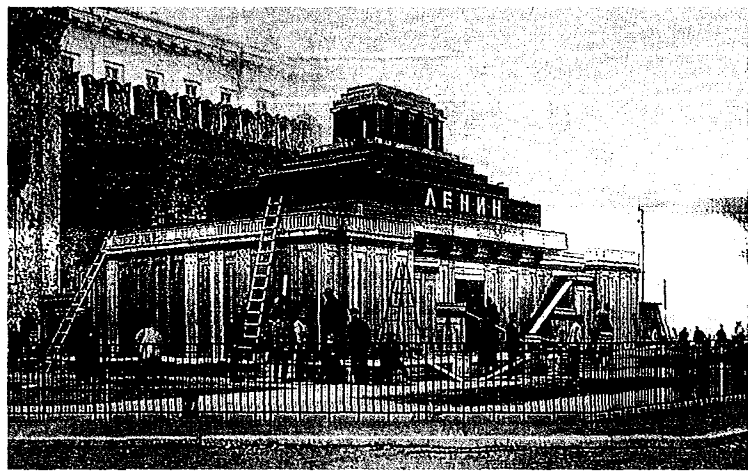
V. P. Vorobjov és B. I. Zbarszkij (*föntről a második fotó*) balzsamozási szakértők irányításával formaldehiddel és glicerinnel kezelték a testet. Belső szerveit eltávolították, agyát pedig speciális laboratóriumba szállították és felboncolták. (Zbarszkijt egyébként a háború utáni antiszemita kampány idején bebörtönözték.)

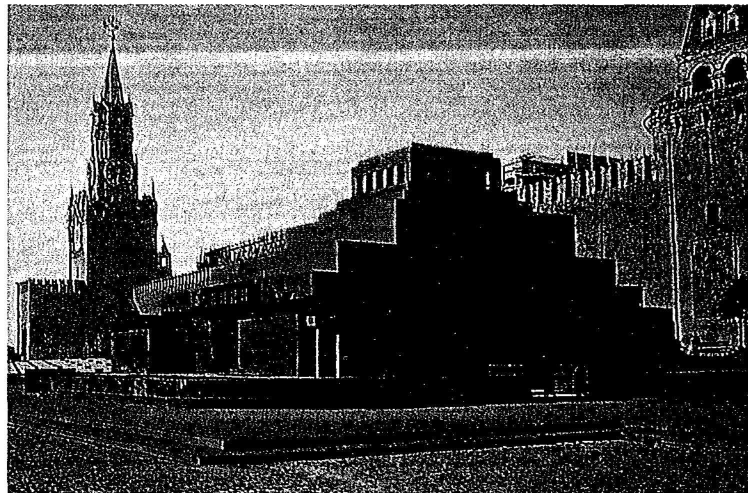
A holttest többi része a konstruktivista építész, Konsztantyin Melnyikov által tervezett üvegszarkofágba került, és tölgyfa mauzóleumban kapott helyet (*föntről a harmadik kép*).

Az 1930-as évek elején súlyos gránitkolosszust emeltek az egykori faépítmény helyén (*lent jobbra*), amely az 1990-es évek elejéig a kommunizmus egyik legfontosabb kegyhelyének számított. Ma is hetente kétszer ellenőrzik, másfél évenként pedig alaposan átvizsgálják a bebalzsamozott holttestet.

LENINI BEHÍVÓ

Szemben: Ez az 1939-ből származó fotómontázs a Lenint búcsúztató Sztálin fájdalmát hírdeti; a koporsó mellett Dzerzsinszkij és Vorosilov áll.

Amint Lenin tetemére rácsukódott a szarkofág teteje, kezdetét vehette a hatalmi harc: Sztálin első dolga volt, hogy leszámoljon Lenin szövetségeseivel, a „régi bolsevikokkal", és kiépítse saját szövetségeseinek hálózatát. Eltitkolta Lenin úgynevezett „Végrendeletét": a párt jövőjére vonatkozó feljegyzéseket, amelyeket Lenin a legközelebbi pártkongresszus küldöttei előtt nyilvánosságra akart hozatni, és amelyekben többek között kifejezve óhaját, hogy mozdítsák el Sztálint a főtitkári posztról. Több százezer emberrel duzzasztotta fel a pártot (ez volt az úgynevezett „lenini behívó"); politikai analfabétákat tolt előtérbe, akiknek semmilyen közük nem volt a régi forradalmárokhoz, de Sztálinnak köszönhették hirtelen felemelkedésüket. Trockij találóan „az epigonok összeesküvésének" nevezte ezt a korszakot.

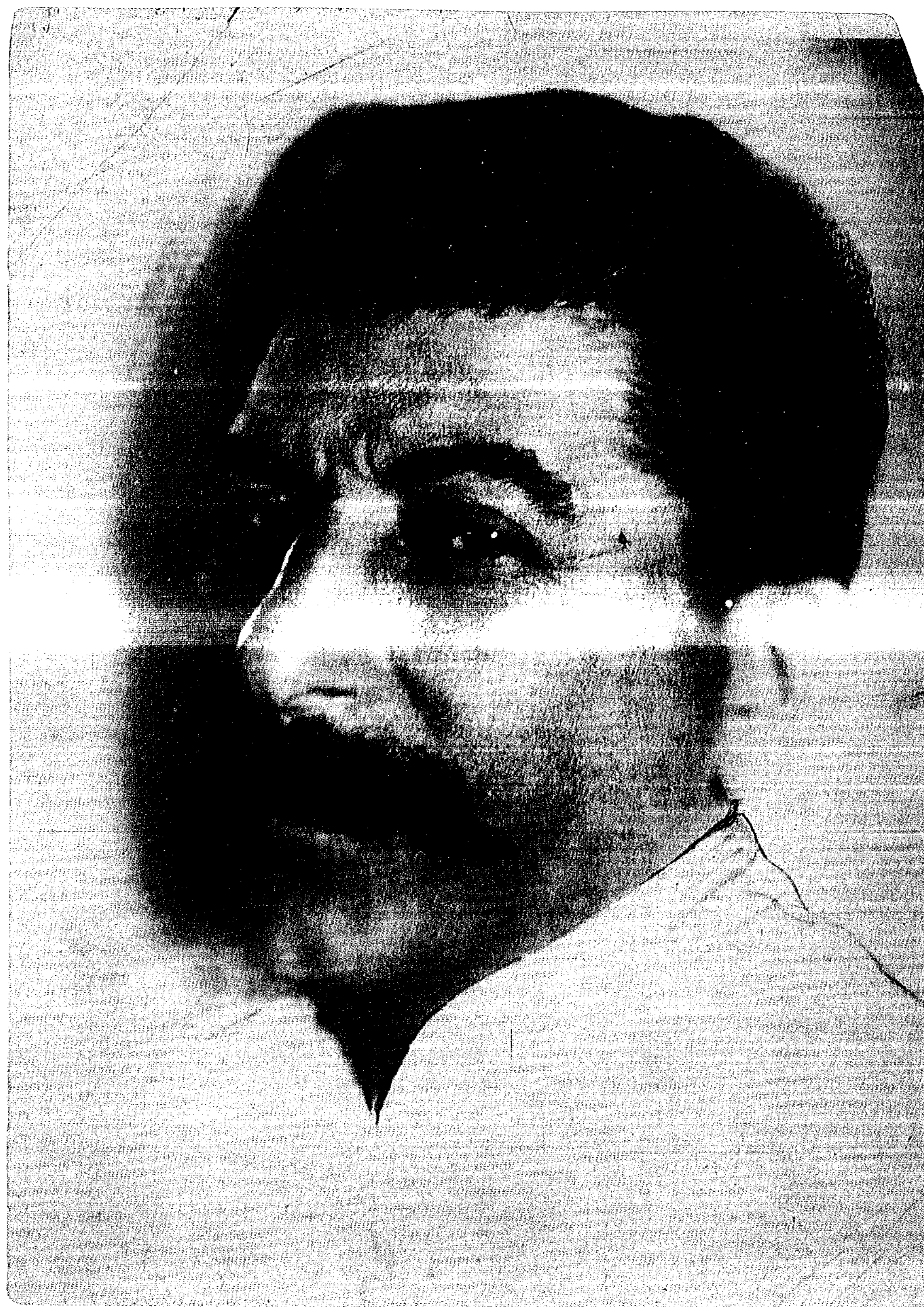

A LENIN-KULTUSZ

Eközben Sztálin tudatosan dolgozott a Lenin-kultusz kiépítésén. A Vezér még élt, amikor Szovjetunió-szerte megindult a hatalmas Lenin-múzeumok és emlékművek létrehozása. Halála után pedig városokat és gyárakat neveztek el róla, festményeket, szobrokat gyártottak, és óriási sajtókampány indításával a végletekig kiaknázták nevét és örökségét. A Lenin halála alkalmából megjelentetett tengernyi könyv és album között akadt egy figyelemre méltó kiadvány, amely több mint ötszáz oldalon keresztül fotókat közölt a temetésére küldött koszorúkról, részletesen sorolva a búcsúszavakat és az aláírásokat. *Lenin* címmel közreadtak egy négyoldalas újságot is, melynek csupán egyetlen kiadása volt. Hiába tiltakozott Lenin özvegye, mondván, Lenin, „amíg élt, nem pazarolta az időt efféle dolgokra, nyomasztónak találta az ilyesmit". Mindez elengedhetetlen volt Sztálin tervének megvalósításához: előbb Lenin kultuszának kellett kiépülnie, hogy a majdani Sztálin kultusz szilárd alapokon nyugodhassék. Csak így válhatott Sztálin az 1930-as években „napjaink Leninjévé". Íme a Lenin-kultusz két korai és meglehetősen bizarr példája:

Szemben: Nyikolaj Sztrunnyikov akaratlanul is baljós levegőt árasztó portréján egy ravaszul számító Lenin látható. A festmény egy 1921-es fénykép alapján készült.

Fent: Lenint ábrázoló faliszőnyeg terve 1924-ből Szovjet-Közép-Ázsiából.

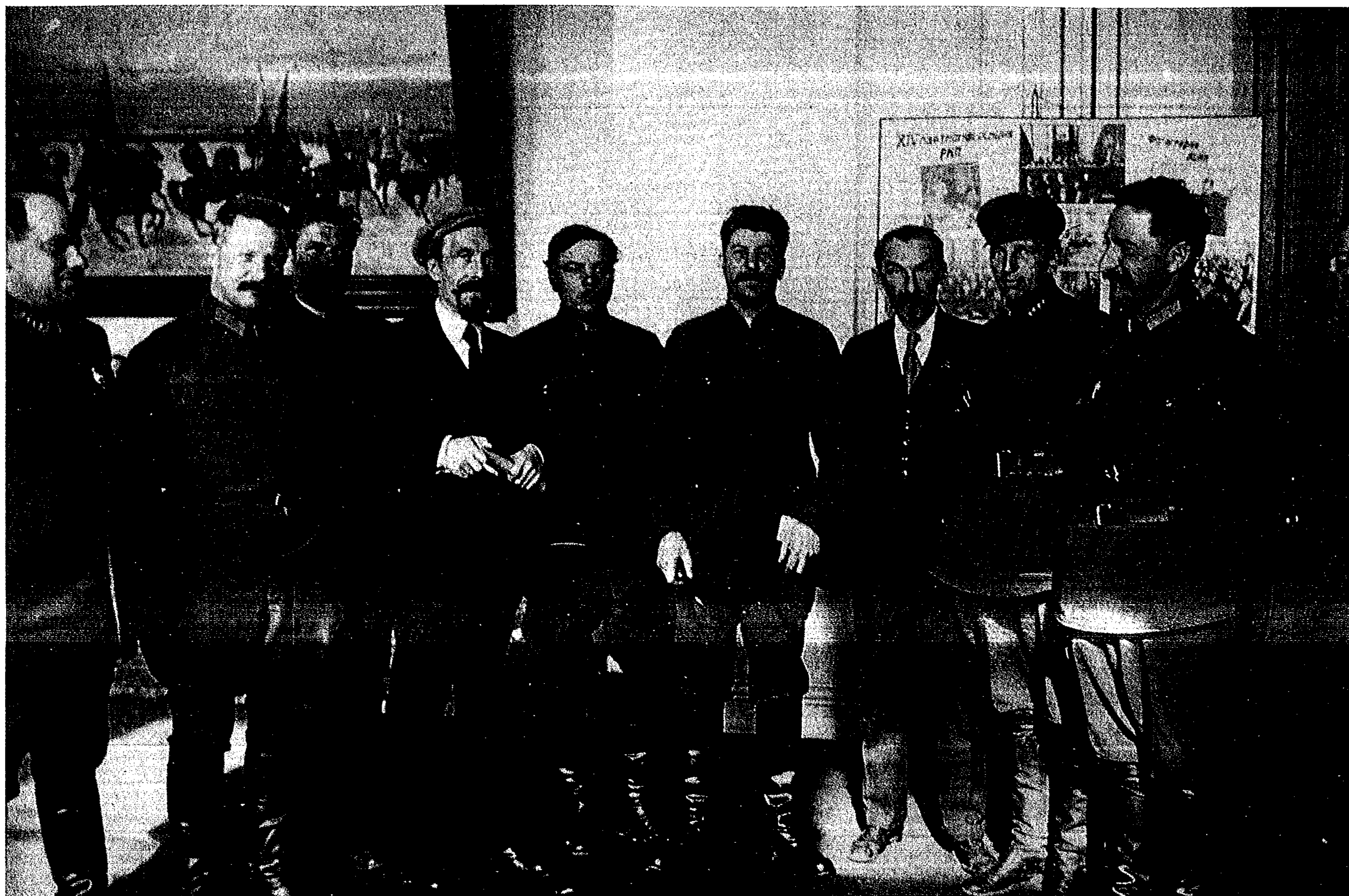

HOLLYWOOD SZOVJET MÓDRA

A szovjet pártvezetőkről készült portrékon előszeretettel alkalmazták azt a fényképezés hőskora óta ismert eljárást, amellyel meglágyíthatók a kép kontúrjai. A sztálini vezetés nem véletlenül kedvelte annyira ezt a technikát: ugyanis földöntúli, már-már szakrális jelleget kölcsönöz a figurának, tökéletesen elszakítva a realitástól.

Fent: Ezt az 1924-ben készült, eredeti fotót Mojszej Nappelbaumnak tulajdonítják. Noha a háttér elmosódott, magát az arcot csak kis mértékben retusálták. Amikor ugyanezt a fotót 1939-ben megjelentették a Sztálin hatvanadik születésnapjának tiszteletére kiadott képes életrajzban (*szemben*), a gyakorlott kezű retusáló már igen alapos munkát végzett. Sztálin bőre oly sima, mint a kelt tészta, haja és bajusza selymes, akár egy filmbálványé; csupán szemének csillogása emlékeztet az eredetire.

Ezt a fajta hiúságot táplálta az a filmsztárhoz illő trükk is, miszerint a megjelentetett arckép alá későbbi dátumot írtak. A születésnapi album az 1930-as évek elejére datálja a fotót, vagyis hét évvel későbbre, mintsem az valójában készült.

HOSSZÚ BARÁTSÁG

Ez a csoportkép 1925 áprilisában, a XIV. pártkonferencián készült; klasszikus példája a szovjet fénykép-manipulációknak. Balról jobbra láthatók: Mihail Lasevics, Mihail Frunze, Ivan Szmirnov, Alekszej Rikov, Kliment Vorosilov, Sztálin, Nyikolaj Szkripnyik, Andrej Bubnov, Szergo Ordzsonikidze és Joszif Unschlicht.

Sztálin itt szereplő elvtársai közül csupán egy halt meg természetes halállal. Lasevics tevékeny résztvevője volt az októberi forradalomnak, majd a polgárháború alatt a Harmadik Vörös Hadsereg parancsnokaként harcolt. Az egyik pártkonferencián tartott beszédében Sztálin gorombán kikelt ellene, „cselszövőnek" nevezve őt. Lasevicset Kínába száműzték, ahol 1928-ban öngyilkos lett.

Frunze a műtőasztalon halt meg 1925 októberében; nem kizárt, hogy a főtitkár ösztönzésére elkövetett orvosi „műhiba" áldozata lett.

Sztálin kivételes gyűlöletet táplált Ivan Szmirnov, „Szibéria Leninje" iránt, akit Lenin egykor „a párt lelkiismeretének" nevezett. Trockizmussal vádolták, majd az első moszkvai pert követően agyonlőtték. Feleségét és lányát az NKVD letartóztatta.

Rikov Lenin halála után a Népbiztosok Tanácsának elnöke lett. Jobboldali opportunistának kiáltották ki, és 1930-ban eltávolították posztjáról. A harmadik moszkvai pert követően 1938-ban lőtték agyon.

Vorosilov, Sztálin szövetségese és jó barátja, túlélte a tisztogatásokat. A diktátor halála után azonban szembekerült Hruscsovval, aki 1960-ban nyugdíjaztatta.

Az ukrán Szkripnyik veterán bolsevik volt. Sztálin ukrán nacionalizmussal vádolta meg; 1933-ban öngyilkos lett.

Bubnovot 1923-ban kinevezték a Vörös Hadsereg fő komisszárjának, majd magas rangú apparatcsik, később művelődési népbiztos lett. Támogatta Sztálin politikáját, ám ez nem mentette meg a letartóztatástól. 1938-ban kivégezték.

Ordzsonikidze a Vörös Hadsereg egyik politikai biztosa volt a polgárháború alatt. Sztálin párthíve és grúz bajtársa, az első ötéves tervek expanziós politikájának kulcsfigurája. 1937-ben, a „nagy tisztogatások" alatt öngyilkosságot követett el.

Unschlicht, az 1917-es októberi forradalom másik neves résztvevője, az 1920-as években különböző tisztségeket töltött be a Csekánál. 1937-ben letartóztatták. Egy év múlva kivégezték.

ÜNNEPI ALKALOM

A Cseka főnöke, Feliksz Dzerzsinszkij 1926. júliusi temetése (*balra*).

A Központi Bizottság ülésén, néhány nappal korábban elmondott beszédében Trockij hangot adott abbéli félelmének, hogy Sztálin és Buharin hátat fordított a forradalmi eszméknek. Dzerzsinszkij hevesen reagált a vádakra, több mint két órán át éles hangon bírálva Trockijt, Kamenyevet és a többi ellenzékit. Mikor lelépett az emelvényről, szívrohamot kapott és összeesett. Aznap meg is halt.

A fényképen Rikov, Kamenyev, Molotov, Buharin és Sztálin vállára emelve viszi Dzerzsinszkij koporsóját Moszkva utcáin. A koporsó túloldalán Trockij alakja látható. Balra GPU-sok sorakoznak.

Fent: Egy képeslap az 1930-as évek végéről *„J. V. Sztálin és F. E. Dzerzsinszkij a Központi Bizottság ülése után"* aláírással. A fényképen sem a pártfőtitkár, sem a politikai rendőrség megalapítója nem szerepel: a szereplők színészek, a jelenet pedig a *Lenin 1918-ban* című, 1939-ben készült nagyjátékfilmből való. Sztálint, mint majdnem mindig, a grúz Mihail Gelovani alakítja.

Nyikolaj Antyipov, Sztálin, Szergej Kirov és Nyikolaj Svernyik a Zinovjev vezette „leningrádi ellenzék" felszámolását ünnepli a Néva-parti városban 1926-ban. Sztálin röviddel ezelőtt tette meg Kirovot a párt leningrádi területi bizottsága első titkárának.

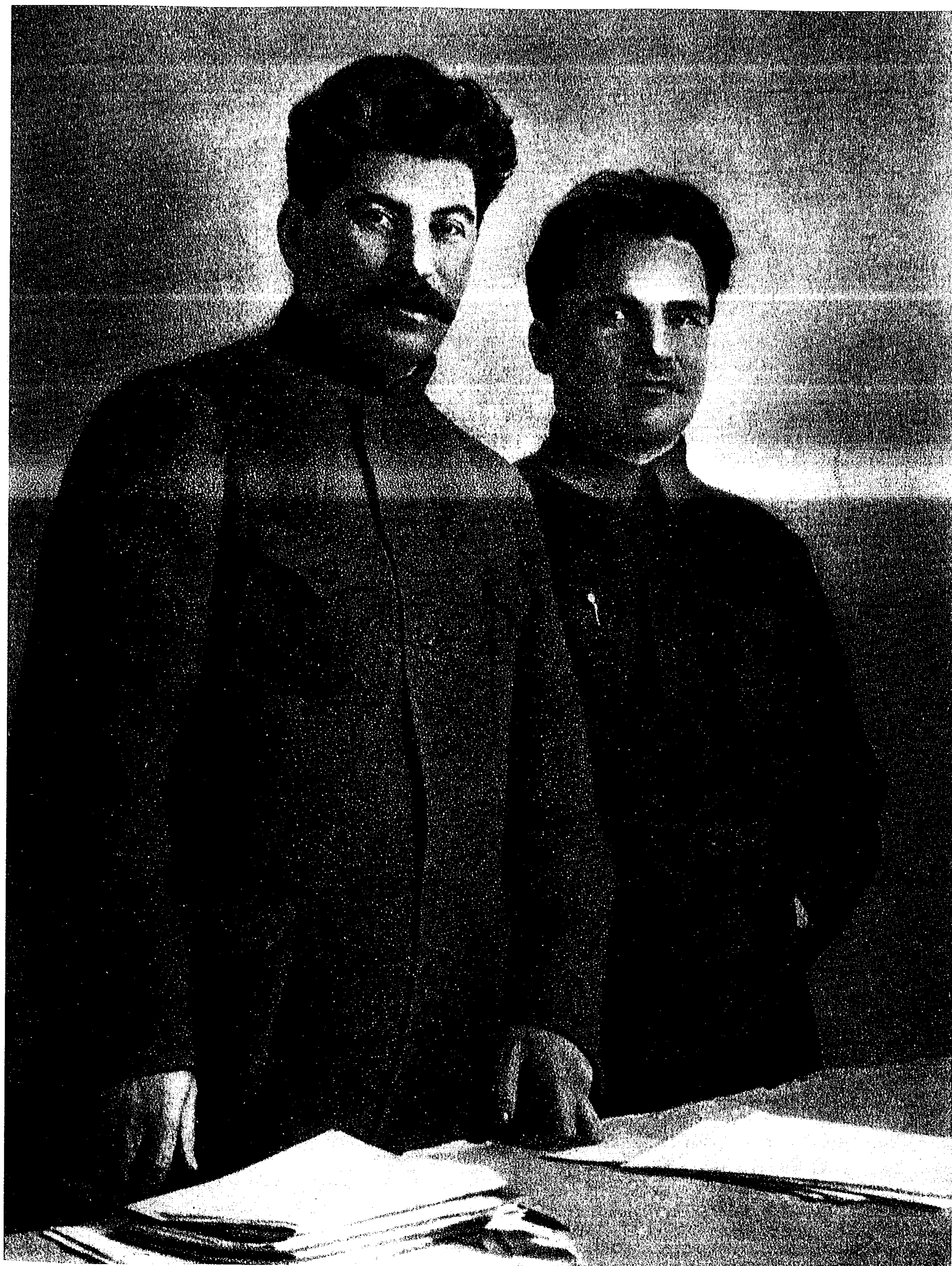
NÉGY, HÁROM, KETTŐ, EGY...

Amikor a fenti fényképet közreadták a silány nyomdatechnikával készült *Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége története* című kiadványban (Moszkva, 1940), Antyipovnak és a csillárnak már nem jutott hely. Antyipov 1912-ben csatlakozott a bolsevikokhoz, majd 1918-ban a petrográdi Cseka egyik vezetője lett. Az 1930-as években Molotov kormányfő egyik helyettese volt. 1938-ban letartóztatták, majd kivégezték.

Túloldalt balra: Nem világos, miért törölték Svernyiket az immáron alaposan retusált fotóról, a *Joszif Sztálin – rövid életrajz* (Moszkva, 1949) című kiadványban. Svernyik a felvétel idején a kommunista párt Központi Bizottságának egyik titkára volt, majd sokáig a szovjet szakszervezeteket irányította. 1946-ban Sztálin államfővé nevezte ki, s hivatalában maradt egészen 1953-ig, a diktátor haláláig.

Túloldalt jobbra: Ezen a behízelgő festményen, melyet Iszaak Brodszkij az eredeti fotó alapján készített 1929-ben, Sztálin az egyetlen szereplő. Az album közreadása óta előkerült egy ötödik változat is (lásd a könyv borítóját). Ezen ott látható Ivan Akulov is, aki hosszú pályafutása kezdetén szakszervezeti vezető, majd a politikai rendőrség egyik vezetője volt.

ALANTAS TÁMADÁS A MUNKÁSOSZTÁLY ELLEN

Fent: Mihail Tomszkij (a hátsó sorban balra) és Kalinyin államfő (ülő sor, balról a második) 1927-ben Leningrádban, ismeretlen pártfunkcionáriusok társaságában. Tomszkij nyomdász volt, 1919-től kezdve a szovjet szakszervezetek vezetője. Rikovhoz és Buharinhoz hasonlóan ellenszenvvel viseltetett Trockijjal szemben. 1928-ban mégis nyíltan bírálta Sztálin kollektivizálási programját, amellyel kolhozokba kényszerítette a parasztságot. „Jobboldali elhajlással" vádolták meg, és kizárták a Politikai Bizottságból. Az első nyilvános moszkvai pert követően, amikor a sajtó heves támadást intézett a „titokban rejtekező trockisták" ellen, Visinszkij főállamügyész „a hitvány terroristák" leleplezését követelte. A *Pravdá*-ban megjelent kivételesen bántó, ízetlen támadás után Tomszkij főbe lőtte magát. Sztálinnak címzett búcsúlevelében régi társait vádolta, és családtagjai életéért könyörgött. Sztálin ennek ellenére utasítást adott letartóztatásukra. Tomszkij volt az egyetlen valóban munkás tagja a „hőskor" Politikai Bizottságának. A falusi szezonmunkásból lett egykori lakatos Kalinyin megúszta a tisztogatásokat, de államfői pozíciója ahhoz már nem volt elegendő, hogy 1938-ban megakadályozza felesége letartóztatását. Az asszony nyolc évet töltött a gulágon, és csak férje halálának évében, 1946-ban szabadult.

Balra és szemben: Egy ismeretlen személy által tollal és tintával elkövetett merénylet Tomszkij és egyik elvtársa ellen. A kép, a fenti fotó egyik másolata, a szovjet archívumokból került elő.

TÁVOL A KEGYETLEN MOSZKVÁTÓL

Legfelül: Az 1920-as években folyamatosan gyengélkedő Trockij, ha csak tehette, a kegyetlen moszkvai télnél barátságosabb klímájú vidékekre utazott. A kép egy 1924-es grúziai tartózkodása alkalmával készült; ő és felesége, Natalja Szedova az automobil hátsó ülésén foglal helyet. Előttük Szergo Ordzsonikidze látható, Moszkva akkori kaukázusi helytartója.

Egy 1936-ban, Ordzsonikidze ötvenedik születésnapja tiszteletére kiadott monográfiában publikálták e fénykép kissé retusált változatát (*fent*). A képen „Mjasznyikov elvtárs” (aki röviddel ezután tisztázatlan körülmények között repülőgép-katasztrófa áldozata lett) és az eredetin valamivel odébb álló ismeretlen eltakarja Trockijt és Natalját. A könyv megjelenésekor Trockij már Norvégiában élt száműzetésben, s ott hevesen tiltakozott a moszkvai perek ellen.

Jobbra: Trockij, Kamenyev, Zinovjev és ellenzéki elvtársaik egy ritka, optimista pillanatban az 1920-as évek közepén.

A VÉGZETES VÉGZÉS

A végzés, amellyel Trockijt kiutasították a Szovjetunióból. Ez a politikus saját példánya, most először jelenik meg nyomtatásban. Az amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet archívumában maradt meg. A leggyalázatosabbnak ítélt vádakat Trockij aláhúzta, és a margóra írta: „Gazemberek!”. A teljes szöveg:

Másolat. Részlet az OGPU Igazgatóságának 1929. január 18-i rendkívüli ülésén felvett jegyzőkönyvből.

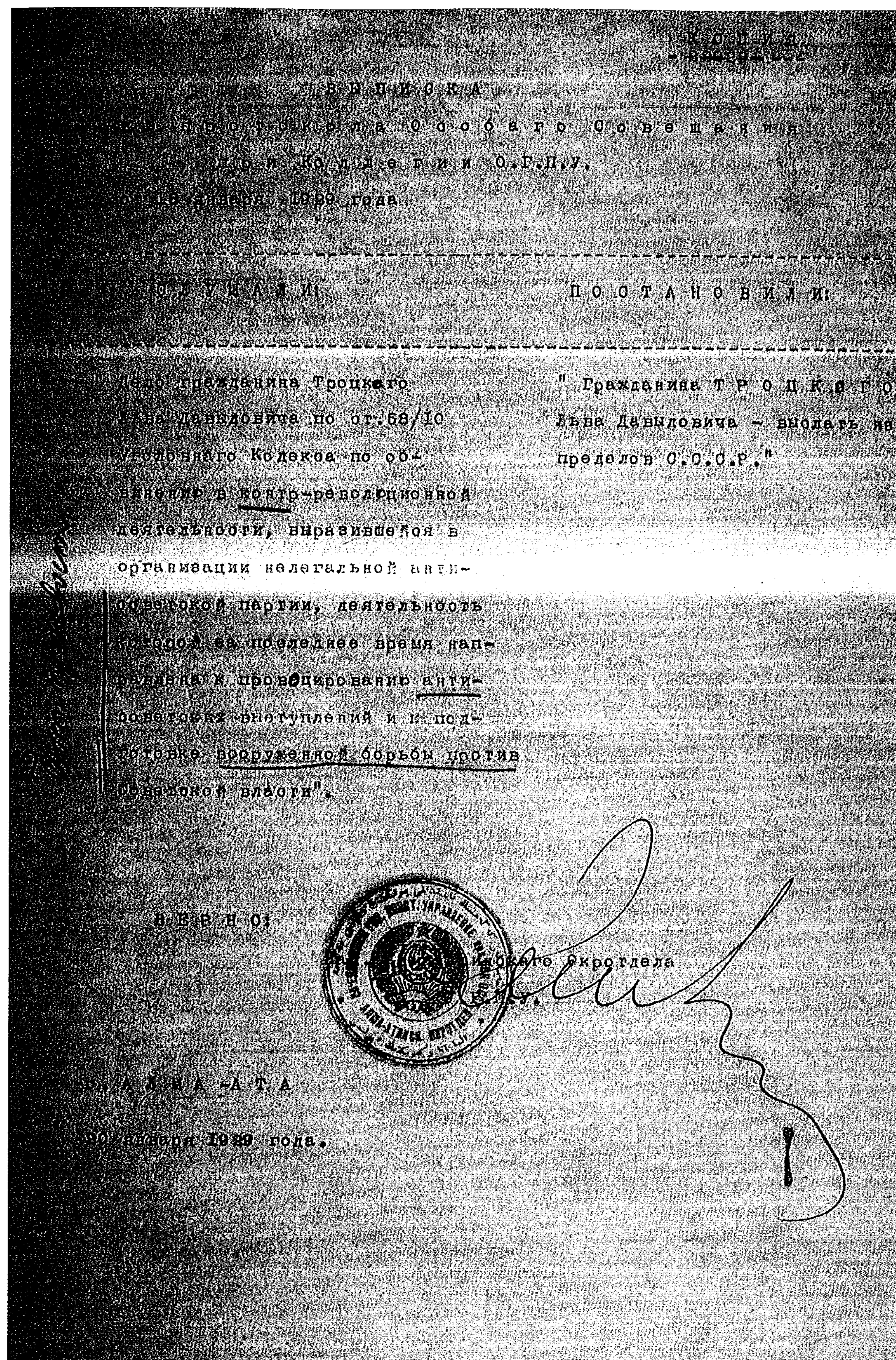
A tárgyalt ügy:

„Trockij Lev Davidovics polgártársat a büntető törvénykönyv 10. paragrafusának 58. cikkelye alapján ellenforradalmi tevékenységgel vádoljuk, illegális szovjetellenes párt létrehozása miatt, amelynek az utóbbi időben kifejtett tevékenysége felforgató szovjetellenes megmozdulások provokálására és a szovjethatalom elleni fegyveres szervezkedésre irányult.”

Végzés:

„Elrendeltük Trockij Lev Davidovics kiutasítását a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége területéről.”

A kiadvány hiteles: az OGPU Alma-Ata-i területi parancsnoka 1929. január 20-án.

К О П И Я

В Ы П И С К А

из протокола Особаго Совещания

при Коллегии О.Г.П.У.

от 18 января 1929 года.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
Дело гражданина Троцкого Льва Давидовича по ст. 58/10 Уголовнаго Кодекса по обвинению в контр-революционной деятельности, выразившейся в организации нелегальной анти-советской партии, деятельность которой за последнее время направлена к провоцированию анти-советских выступлений и к подготовке вооруженной борьбы против Советской власти".	" Гражданина Т Р О Ц К О Г О Льва Давидовича - выслать из пределов С.С.С.Р."

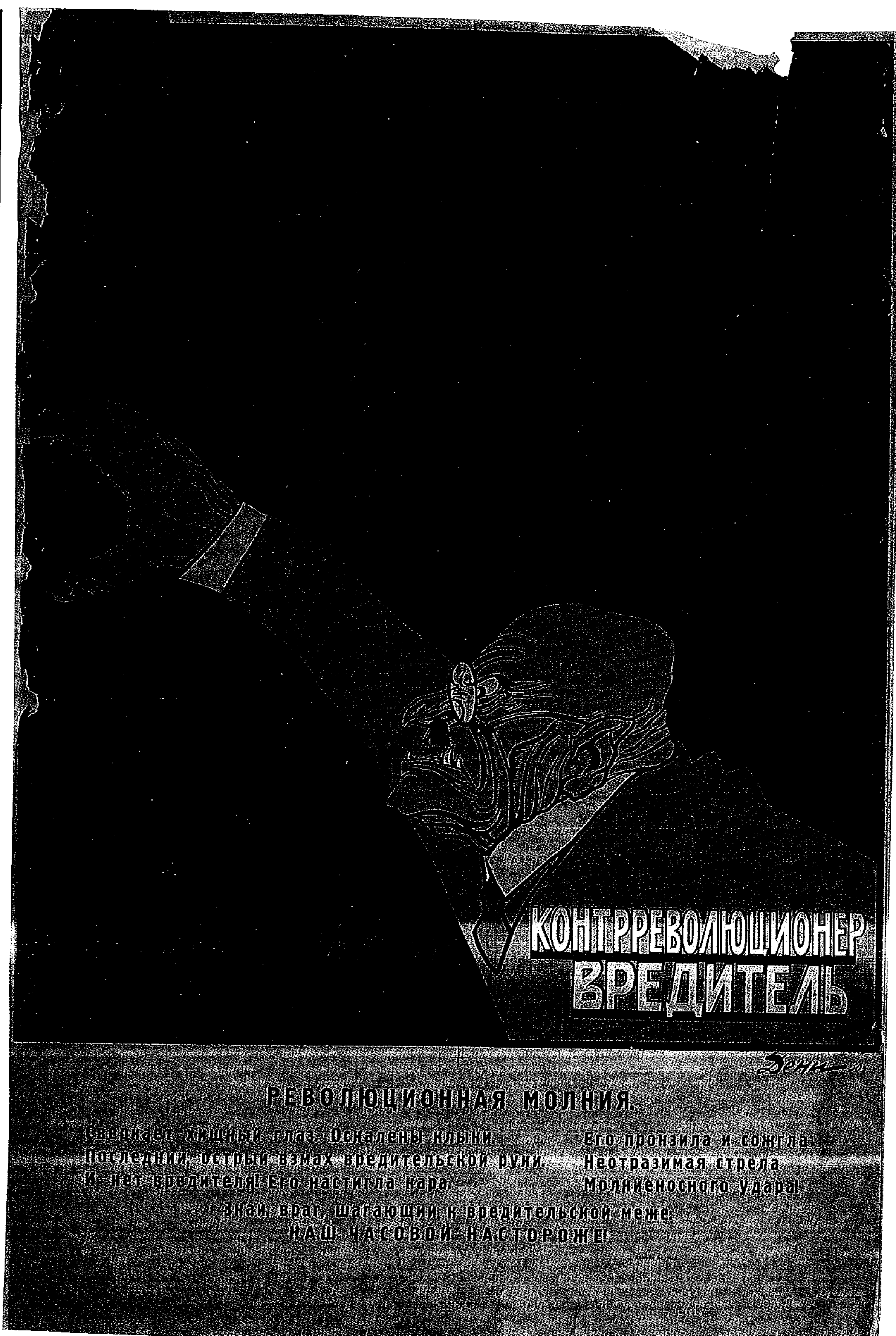
В Е Р Н О:

...ского Окротдела

О.Г.П.У.

А Л М А - А Т А

20 января 1929 года.

GPU

Ezt az 1930-ból való GPU-plakátot Viktor Deni karikaturista tervezte, aki az 1910-es években mensevikként kezdte politikai pályafutását. A GPU betűit kirajzoló villám, az „ellenforradalmi kártevőnek” titulált szörnyeteg fejébe csap bele.

Sztálin valójában lenézte és megvetette az egyszerű munkásembereket, amint azt a XVI. pártkongresszus (1930) idején készült fénykép itt közölt két változata is bizonyítja.

Az eredeti felvételen (*fent*) egy kísérő segítőkészen mutatja az utat a „Gazdának" („Hozjain"), ahogy gyakran nevezték Sztálint. Mikor a fotót nem sokkal később közzétették a *Prozsektor* című folyóiratban (*jobbra fent*), a munkásember már nem mutatta az utat.

A XVI. pártkongresszust a „Gazda" és könyörtelen politikája előtti meghunyászkodás jellemezte. A kongresszus idején tömegével zártak ki a pártból kommunista szakszervezeti funkcionáriusokat, akiket Sztálin azzal vádolt, hogy a munkások érdekeit az államérdek elé helyezik. A „Megsemmisíteni a kulákokat mint osztályt!" jelszó nevében zajló, több millió paraszt elpusztításával végződő folyamat során a kongresszus hosszú és eltökélt harcot hirdetett a mezőgazdaság kollektivizálására.

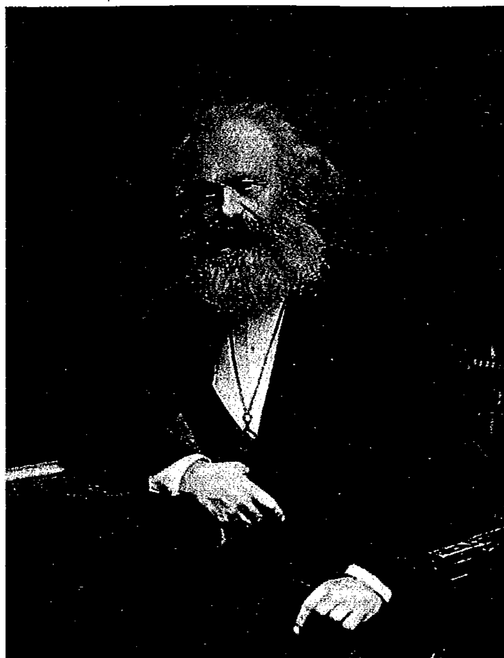

A GAZDA

Szemben: Kolhozparasztok a földekre indulnak Üzbegisztánban 1930-ban.

Balra: Sztálin és második felesége, Nagyezsda Allilujeva (középen) a Vorosilov házaspár és egy testőr társaságában piknikezik Grúziában 1930 nyarán. A diktátor ridegsége és gorombasága nála sokkal fiatalabb feleségével szemben tovább mélyítette az asszony amúgy is súlyos depresszióját. Ez oda vezetett, hogy Nagyezsda Allilujeva 1932. november 8-án éjszaka öngyilkos lett. Sztálin élete hátralévő részét magányosan élte le.

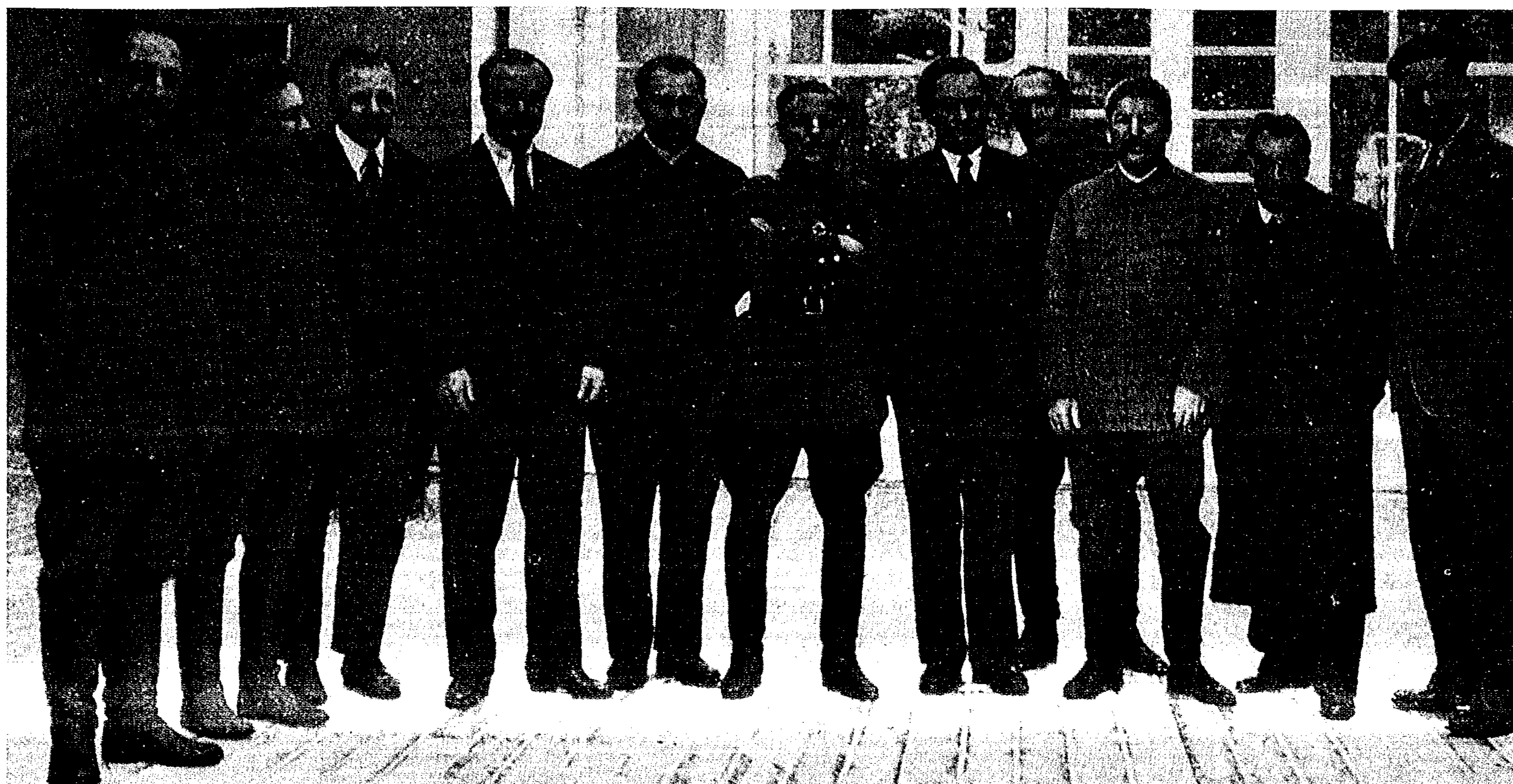
A fényképet Vlaszik, a későbbi altábornagy, Sztálin testőrségének parancsnoka készítette.

IDŐSEBB ÉS BÖLCSEBB

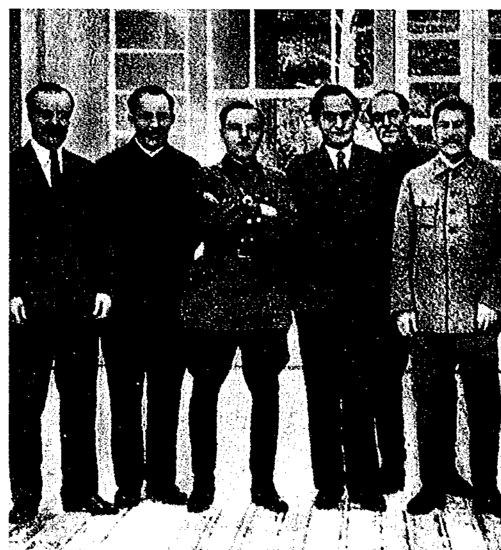
Jobbra: Friedrich Engels és Karl Marx egy képeslapon, amelyet a Szojuzfoto jelentetett meg 1933-ban Leningrádban, Marx halálának ötvenedik évfordulója alkalmából. A kép valójában fotómontázs: a tervező egymás mellé illesztette Engels 1877-ben Brightonban (Anglia) készült fényképét (*fent*) és Marx egyik alaposan retusált portréját, amelynek eredetije 1875. augusztus 24-én készült Londonban (*a lap tetején);* a felvételek időpontjában mindketten ötvenhét évesek voltak. Marx vonásait bizonyára azért öregítették meg ily drámai módon, hogy bölcsebbnek és tiszteletre méltóbbnak hasson a fiatalos Engels mellett. Valójában mindössze két év volt a korkülönbség közöttük.

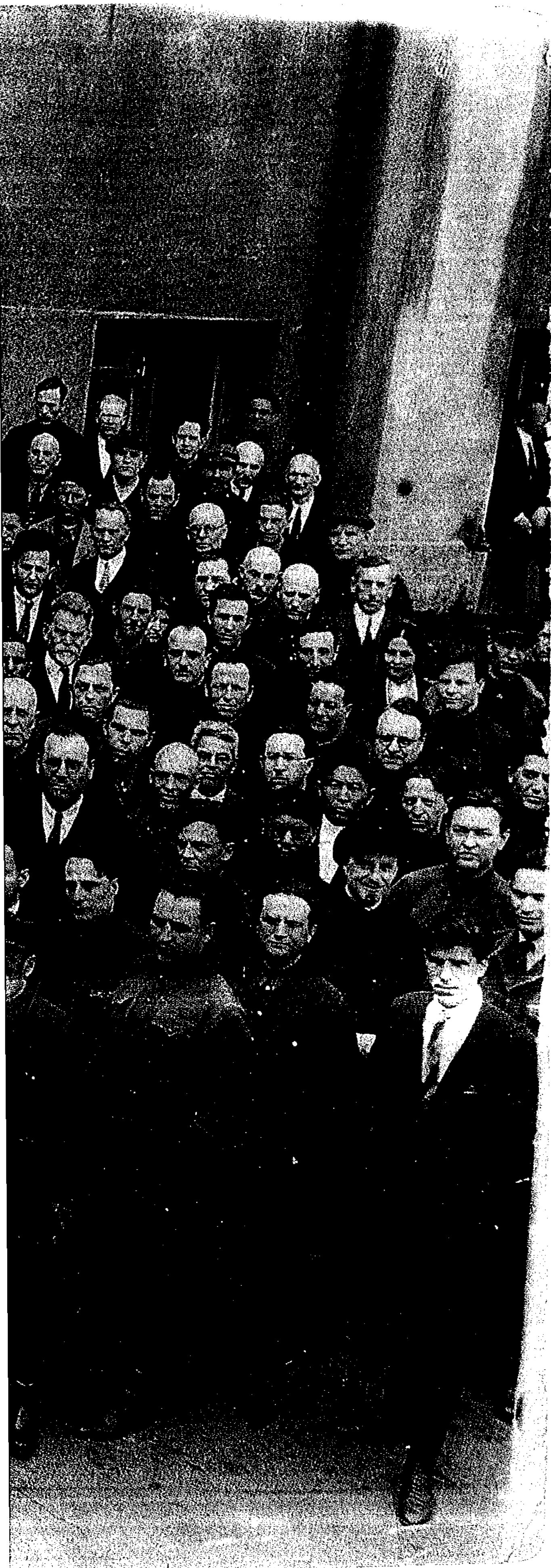
SZOVJET ÁLLAM-POL-GÁROK

A *Prozsektor* című képes hetilap 1934. márciusi számának vezércikke három bolgár kommunista, Georgi Dimitrov, Blagoi Popov és Vaszil Tanev Moszkvába érkezéséről számolt be. A címlap tetején látható fotón Sztálin többedmagával fogadja őket. Göring a berlini Reichstag felgyújtásának vádjával a híres lipcsei perben bíróság elé állította mindhármójukat, ám a védelem oly kiváló munkát végzett, hogy a náci bíróság kénytelen volt felmenteni őket. Mindhárman megkapták a szovjet állampolgárságot, és így elhagyhatták Németországot. A kép szereplői balról jobbra: Szergo Ordzsonikidze, Dmitrij Manuilszkij, Wilhelm Knorin, Vjacseszlav Molotov, Lazar Kaganovics, Kliment Vorosilov, Dimitrov, Valerjan Kujbisev, Joszif Sztálin, Popov és Tanev.

Három évvel később a szovjet bíróság koholt vádak alapján elítélte Popovot és Tanevet; ezért nem szerepelnek a fenti fotó 1930-as évek végén retusált változatán (*középen*). A lett Knorin, a Komintern egyik vezetője, akit később „Sztálin elleni összeesküvés" és „nacionalista elhajlás" miatt vallatói izzó vassal kínoztak meg, szintén hiányzik. A fotó egy 1949-ben Sztálin tiszteletére megjelentetett bolgár kiadványban közölt változatáról (*balra*) végül a szovjet diktátor szemében utólag gyanússá vált Ordzsonikidzét és Manuilszkijt is eltüntették. Nem kizárt, hogy az 1946-ban Bulgária miniszterelnökévé kinevezett Dimitrov személyes utasítására távolították el a képről Manuilszkijt, akivel a bolgár politikus a „Nagy Terror" idején versengett Sztálin kegyeiért.

Szemben: Iszaak Brodszkij portréja Sztálinról 1935-ből.

GYILKOSOK

Balra: Ezen a figyelemre méltó fotón, amely most először jelenik meg nyomtatásban, a szovjet államügyész, Andrej Visinszkij látható (első sor, balról a hetedik) 228 férfi és női munkatársával együtt. A felvétel 1934. április 23-án, az általuk működtetett moszkvai halálgyár udvarán készült. Ők azok a bürokraták, akik a „szocialista igazságszolgáltatás" örve alatt hazug vádakkal több millió embert juttattak kivégzőosztag elé vagy a gulágra. NKVD-s társaikkal karöltve kegyetlenebbnél kegyetlenebb vallatómódszereket és kínzásokat eszeltek ki, hogy megtörjék áldozataik lelkét és testét. A kép készülte után nem egészen nyolc hónappal törvény született, amelynek értelmében a halálos ítéleteket azonnal végrehajtották. Ettől kezdve a Lubjankán sokakat már az alagsorba vezető lépcsőn tarkón lőttek, másokat pedig a pincében végeztek ki.

Az első sorban balról a második a mosolygó Vaszilij Ulrih bíró, aki 1920-tól kezdődően sok ezer embert küldött halálba. A néhány hellyel odébb ülő, svájcisapkás férfi Nyikolaj Krilenko, a rettegett igazságügyi népbiztos, aki korábban a mensevikek és neves műszaki értelmiségiek nagy politikai pereiben főállamügyész volt. Sztálin nem szívelte Krilenkót: 1938-ban letartóztatta. Bírósági tárgyalás nélkül agyonlövette.

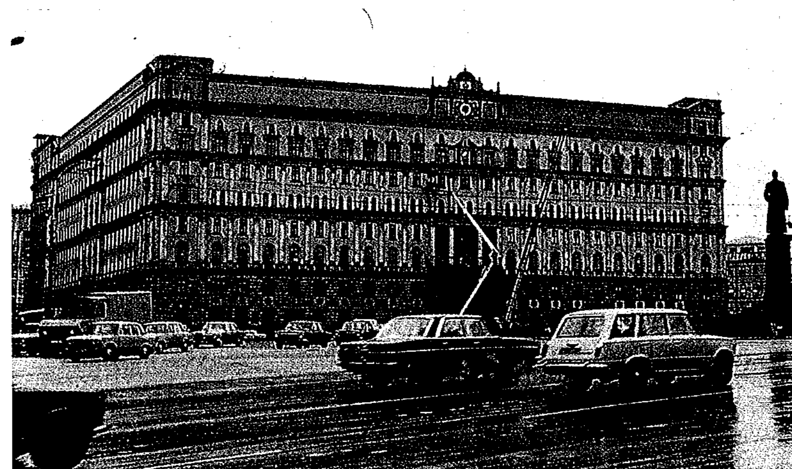
Visinszkij és Ulrih rendszeresen megjelent Sztálinnál, hogy beszámoljon neki a legutóbbi kivégzésekről, és kikérje tanácsát a soron következő ítéletekről. Az „éberség" jegyében Visinszkij azonban 1937-ben Nyikolaj Jezsov segédletével saját tisztogatási akciót hajtott végre az ügyészségben. A fényképen szereplők közül a legtöbben nem érték meg az évtized végét. Visinszkij és Ulrih viszont túlélték a tisztogatásokat. Az ötvenes években haltak meg; mindmáig díszsírhelyen nyugszanak. A felvételt egy moszkvai antikvárium kirakatában állították ki, már a peresztrojka éveiben.

MERÉNYLŐK

1934. december elsején a Szmolnij folyosóján egy Nyikolajev nevű munkanélküli kishivatalnok meggyilkolta Szergej Kirovot (*fent*, felravatalozva). A leningrádi pártvezető elleni merénylet okát még ma is némi homály fedi: az eredeti nyomozati anyagot teljes egészében soha nem hozták nyilvánosságra. Az azonban bizonyos, hogy Sztálin rettegett hűséges szövetségese, Kirov roppant népszerűségétől. Úgy vélte, veszélyezteti hatalmát. Kirov megjelenését a XVII. pártkongresszuson a küldöttek zajos tetszésnyilvánítással fogadták. A „Kirov merénylői" ellen indított tisztogatási hullámban először több száz „burzsoá elemet" és arisztokratát végeztek ki országszerte. Majd sok ezer trockistát, zinovjevistát és a végén már rengeteg hithű sztálinistát tartóztattak le és küldtek táborokba. A terror hullámai egyre magasabbra csaptak.

RETUSÁLÁS AZ ÉPÍTÉSZETBEN

A politikai rendőrség főhadiszállása az 1917-es bolsevik hatalomátvétel előtt a Rosszija Biztosító Társaság irodáinak adott otthont. A Moszkva központjában álló és a köztudatban Lubjanka néven ismert épületben az 1930-as években éjjel-nappal megállás nélkül működött a halál és megtorlás gépezete.

A hatalmas épület külső átalakulását mutatják a fenti képek. A forradalom előtti barokk díszítőelemeket elnyelik a Brezsnyev-éra betonkolosszusai: az eredeti homlokzat az 1917-es felvételen *(legfelül)*, a bal oldali kép 1976-ban készült. Ezen 1984-ben elképesztő mértékű átalakítást hajtottak végre *(jobbra)*.

Dzerzsinszkij szobra a Lubjanka tér közepén magasodott. 1991 augusztusában egy éjszaka, röviddel a szovjet uralom végleges összeomlása előtt, lerombolták a negyven tonnás monstrumot *(a nagy képben)*. Épen maradt talapzatán időnként egy odatűzött kereszt jelenik meg. 1998 végén az orosz Állami Duma határozatot hozott a szobor visszaállításáról.

Sztálin a politikai rendőrség ellenőrzése nélkül képtelen lett volna kiépíteni a pártapparátus és az ország fölötti korlátlan hatalmát. Az 1930-as évek közepétől kezdve az OGPU, majd utódja, az NKVD „állam volt az államban", háta mögött engedelmesen bólogató bírói testülettel, amely kimondta: a sztálini politikával szembeni mindenfajta oppozíció „bűncselekménynek" minősül. Eközben a fogolytáborok gigantikus rendszere, amely immáron az egész Szovjetuniót behálózta, könyörtelenül felmorzsolta az élők millióit.

Szemben: Az NKVD jelvénye.

MELEG FOGADTATÁS A VÖRÖS TÉREN

Sztálin és a Politikai Bizottság tagjai (*fent*) a moszkvai Vörös téren, a visszatérő *Cseljuszkin* jégtörő kapitányának és legénységének fogadásán 1934. június 19-én. Mivel a hajó megfeneklett az Északi-sarkkörön, az expedíció résztvevői két teljes hónapot töltöttek egy sarki jégmezőn. A szovjet kormány megtiltotta az amerikai légierőnek, hogy a segítségükre siessen. A Kremlben ugyanis attól tartottak, hogy gépeik útközben leszállnak a gulág területén. A legénység tagjait hősies küzdelem árán végül szovjet pilóták mentették meg.

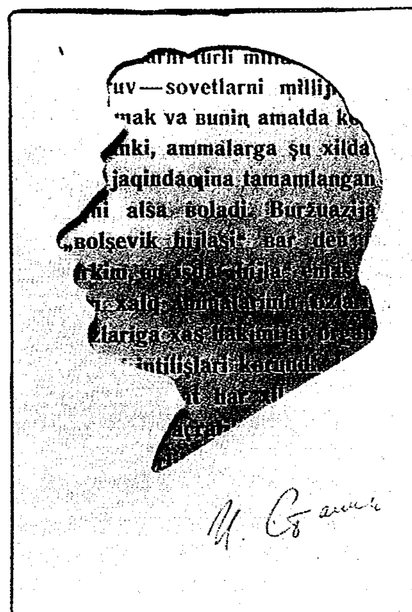
Szemben: A nem mindennapi teljesítmény tiszteletére kiadott, vaskos kötetben finomították kissé a fenti fotón. A baloldalt álló bámészkodókat egytől egyig eltüntették. Lazar Kaganovics, a szovjet pártapparátus akkori második embere, akit az eredeti képen Vorosilov letakar (jobbról a második), most a fotó jobb szélén álló Kujbisev mögül tekint előre. Integető karját ugyan eltüntették, vállának egy darabja azonban (figyeljük meg jól az eredeti fotót) kikandikál Vorosilov bal válla mögül. A retusálók gondosan eltakarították a szemetet a népbiztosok csizmái alól.

СССР

ÜZBEGISZTÁN TÍZ ÉVE

1934-ben az OGIZ, az Állami Kiadóvállalat Alekszandr Rodcsenkót bízta meg az *Üzbegisztán tíz éve* című album megtervezésével (*jobbra és lent*), amelyet az üzbegisztáni szovjethatalom tízéves fennállásának tiszteletére kívántak megjelentetni. Súlyos munkadarab volt, telezsúfolva hivatalnokokat ábrázoló fényképekkel és hamis statisztikai adatok végeláthatatlan sorával. A könyv ennek ellenére, Rodcsenko izgalmas technikai megoldásainak – a hajtásoknak, a dombornyomott, merész elrendezésű fotóknak, a fullcolor- és kétszínnyomásnak – köszönhetően igen figyelemreméltó lett. Az orosz kiadás 1934-ben jelent meg, ám az üzbég nyelvű, néhány politikailag indokolt változtatással, csupán 1935-ben látott napvilágot. Elérkezett azonban az 1937-es esztendő, a „nagy tisztogatások" ideje, amikor Sztálin elrendelte az üzbég vezetés „átrostálását". A fejek hullani kezdtek.

Egy sor pártvezetőt, akiknek a fényképe szerepelt az *Üzbegisztán tíz éve* című albumban, kivégeztek. Így történhetett, hogy a kötet egy csapásra illegális irodalommá vált. Rodcsenko kénytelen-kelletlen nekilátott, hogy vastag fekete tussal elcsúfítsa saját művét. Az eredmény egyszerre hátborzongató és kegyetlen. A következő hat oldalon öt férfi és egy nő eredeti fotója látható Rodcsenko által kisatírozott arcképükkel együtt.

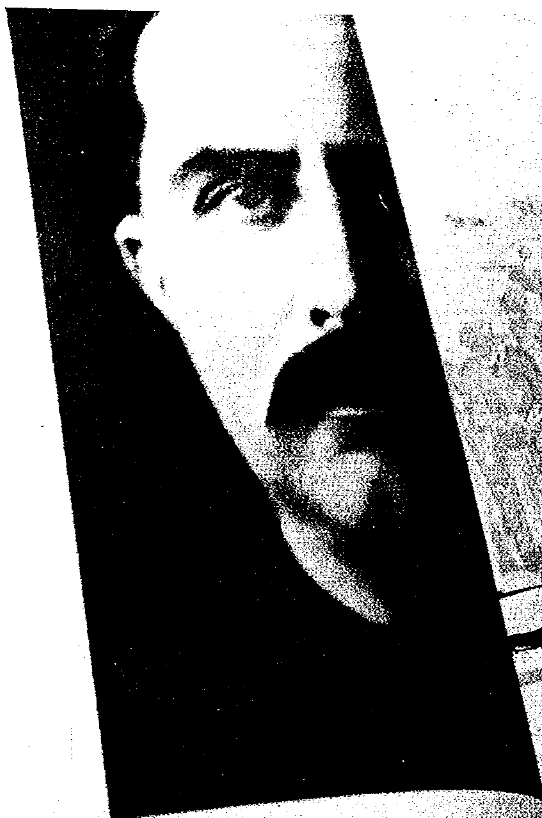

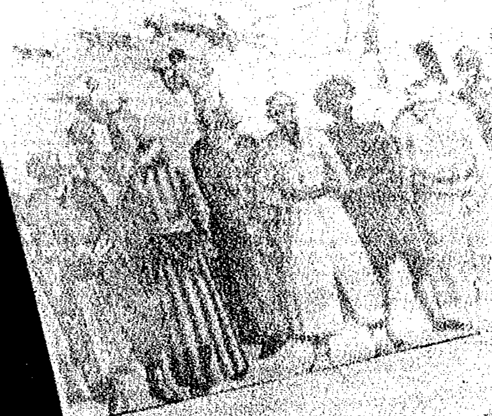
В. КУЙБЫШЕВ

[redacted]

Л. КАГАНОВИЧ

[redacted]

A. A. Tszekszer, az üzbegisztáni kommunista párt Központi Bizottságának titkára. Sorsa ismeretlen.

O[redacted]A. A., Oz K (в) P MQ KATIBI

Akmal Ikramov, az üzbegisztáni kommunista párt első titkára. Sztálin parancsára letartóztatták, bíróság elé állították, majd Buharinnal, Fajzulla Hodzsajevvel és másokkal együtt az 1938-as, harmadik nyilvános moszkvai pert követően agyonlőtték. Sztálin nyilvánvalóan nem felejtette le Ikramov beszédét az 1934-es „győztesek kongresszusán”, amelyben óva intett az „önhittségtől”. A „Nagy Terror” tetőfokán Ikramovot kizárták a pártból, és 1937. szeptember 2-án átadták az NKVD-nek. A párt taskenti tagsága „viharos tapssal” üdvözölte letartóztatása hírét.

Fajzulla Hodzsajev, az üzbegisztáni Népbiztosok Tanácsa, a helyi kormány sokéves elnöke, egyben a nacionalista Ifjú Bokhara mozgalom egykori megalapítója. Csak 1922-ben csatlakozott a bolsevikokhoz. Sztálin parancsára letartóztatták: burzsoá nacionalizmussal, illetve összeesküvéssel vádolták meg, amelynek célja az lett volna, hogy Közép-Ázsiát a britek kezére juttassa. 1938-ban bíróság elé állították, majd Buharinnal és másokkal együtt agyonlőtték.

Ozʙekstan aldida keŋ imkanlar acilajatir. Ozʙekstanniŋ işci-
kolxozci keŋ ammasi industrlaşa-

[redacted], OzSSR MIQ RAIS OKUNBASARI

D. Abidova, az üzbegisztáni Népbiztosok Tanácsának tagja. Sorsa máig nem tisztázott.

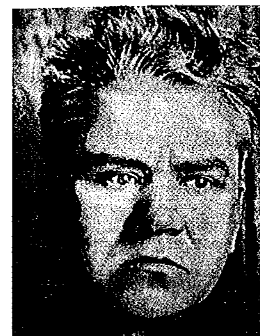

Jan Rudzutak, a forradalom előtti földalatti bolsevik mozgalom lett nemzetiségű militánsa. 1905-től tagja volt a pártnak; összesen tíz évet töltött cári börtönökben. A Lenin halála utáni küzdelemben támogatta Sztálin hatalomra jutását. 1926-ban a Politikai Bizottság póttagja lett. Az első ötéves terv idején olykor ellenezte Sztálin grandiózus elképzeléseit, de érvei visszhangtalanok maradtak. 1937 májusában egy összejövetelen tartóztatták le négy nővel együtt, akiket három hónappal később a Butirka börtönben látták ugyanabban az elrongyolódott estélyi ruhában, amelyet az ünnepségen viseltek. 1937. július 28-án Jezsov százharmincnyolc nevet tartalmazó listát küldött Sztálinnak, aki sietve odafirkálta: „Lelőni mind a százharmincnyolcat". Rudzutak neve ott volt a listán. Az ellene felhozott, koholt vádak között egyebek mellett az is szerepelt, hogy Németországnak kémkedett. 1938-ban végezték ki.

JA[redacted]

ATKAŞLARI RUS PROLETARIATININ VA QZI
NNIN JARDAMI BLAN HAMDA PROLETAR INQLA-
STABI BOLGAN BOLSEVIKLAR PARTIJASI

[redacted]

Jakov Petersz lett bolsevik, akit a forradalom után a Cseka-elnökhelyettesévé neveztek ki. 1909-től 1917-ig emigrációban élt; London külvárosában dolgozott. Angol nőt vett el, May Freemant, és tagja volt a brit Munkáspártnak. 1917 után Szovjet-Oroszországban nagy szerepet játszott a politikai leszámolásokban. Sztálin parancsára 1938-ban letartóztatták és agyonlőtték.

SZTÁLIN RÉGI BARÁTJA

Fent: Sztálin és a Politikai Bizottság tagjai a XVII. pártkongresszuson, 1934. január végén. A hátsó sor balról jobbra: Avel Jenukidze (a szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának titkára), Kliment Vorosilov, Lazar Kaganovics és Valerjan Kujbisev. Első sor: Szergo Ordzsonikidze, Sztálin, Vjacseszlav Molotov és Szergej Kirov.

Jobbra: 1935 júniusában a Központi Bizottság Avel Jenukidzét kizárta a pártból. A *Pravda* a döntésről hírt adva „a korrupt, degenerált mensevik-kommunisták tipikus példányának" nevezte, és „rothadt liberalizmussal" vádolta. Jenukidze valójában ártalmatlan figura, aki hosszú éveken át irányította a Kreml napi adminisztrációjának fáradságos munkáját. Régi barátja, Sztálin szemében viszont nagy hibája volt, hogy szót emelt a Kirov 1934. decemberi meggyilkolását követő terror ellen. Eltávolítása előtt tizennyolc hónappal, a XVII. pártkongresszus küldöttei előtt Jenukidze így fogalmazott: „Sztálin elvtársat pártunk legjobb emberei veszik körül."

A kongresszuson 1961 küldött vett részt. A korábbi hivatalos adatok szerint közülük 1018-at később likvidáltak. Ma már tudjuk, hogy ennél sokkal többet.

A VÉGREHAJTÓK DICSTELEN VÉGE

Fent: A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának hét elnöke 1935-ben a bizottság titkárával, Avel Jenukidzével (leghátul áll). A képen látható politikusok nagy részére szomorú vég várt. Balról jobbra: Fajzulla Hodzsajev (Üzbegisztán), Gazanfar Mahmud Ogli Muszabekov (Kaukázuson Túli Köztársaságok), Grigorij Petrovszkij (Ukrajna), Mihail Kalinyin (Orosz Föderáció), Alekszandr Cservjakov (Belorusszia), Abdullo Rahimbajev (Tadzsikisztán) és Nadirbaj Ajtakov (Türkmenisztán). Hodzsajevet 1938-ban agyonlőtték. Muszabekovot 1938-ban maga Berija tartóztatta le és lőtte agyon. Cservjakov, miután 1937-ben kémkedéssel vádolták meg, öngyilkosságot követett el irodájában. Rahimbajevet 1937 szeptemberében letartóztatták az Ifjúsági Nap tiszteletére rendezett parádén; az ellene felhozott vád szerint háremet tartott fenn. Agyonlőtték. Ajtakov 1938-ban szintén a tisztogatások áldozata lett. Petrovszkij és Kalinyin a háború után ágyban, párnák közt halt meg, de mindkettejük családtagjai megjárták a gulágot.

Balra: Majdnem pontosan ugyanazt a fényképet közölték röviddel később a kongresszusról publikált albumban: Jenukidze eltűnt a képről.

A HARMINCAS ÉVEK SZOVJET SZABÁSZATA

Fent: Csoportkép az *Üzbegisztán tíz éve* című album 1934-es orosz kiadásából. A szereplők balról jobbra (ülő sor): Akhun Babajev, Vjacseszlav Molotov és Avel Jenukidze. Felső sor: Ortakular Blan Birlikda, Zalaridan Avezov és Turszun Hodzsajev.

Szemben fent: Az *Üzbegisztán tíz éve* című album üzbég kiadása 1935-ben jelent meg, azt követően, hogy Jenukidzét kizárták a Központi Bizottságból. Az üzbég apparatcsikok Molotovval együtt maradtak ugyan, ám Jenukidze eltávolításával jelentős átalakításra volt szükség Hodzsajev zakóján.

Szemben lent: Alekszandr Rodcsenko munkájának eredménye orosz kiadású saját példányán.
1937-ben Sztálin jóváhagyta Jenukidze kivégzését. Családjának nyolc tagja vele együtt pusztult el.

ЗНАМЯ МАРКСА

A fotómontázs ideális művészeti formának bizonyult Sztálin számára. Gigantikus méretűre nagyított arca jeles szocialista gondolkodók mellé kerülhetett; embertömegekkel övezve tűnhetett fel, miközben ezt a valóságban – a terror fokozódásával párhuzamosan – egyre kevésbé óhajtotta.
Fent: Gusztav Klucisz *Marx, Engels, Lenin és Sztálin zászlaja alatt* című erőteljes plakátja 1933-ból.
Jobbra: Lett fiatalok rokonszenv-tüntetése 1940-ben Rigában a szovjet megszállás után. A felvonulók tábláján Klucisz plakátjának kisméretű változata látható. A mű tervezője akkor már nem volt az élők sorában.

КЛУЦИС

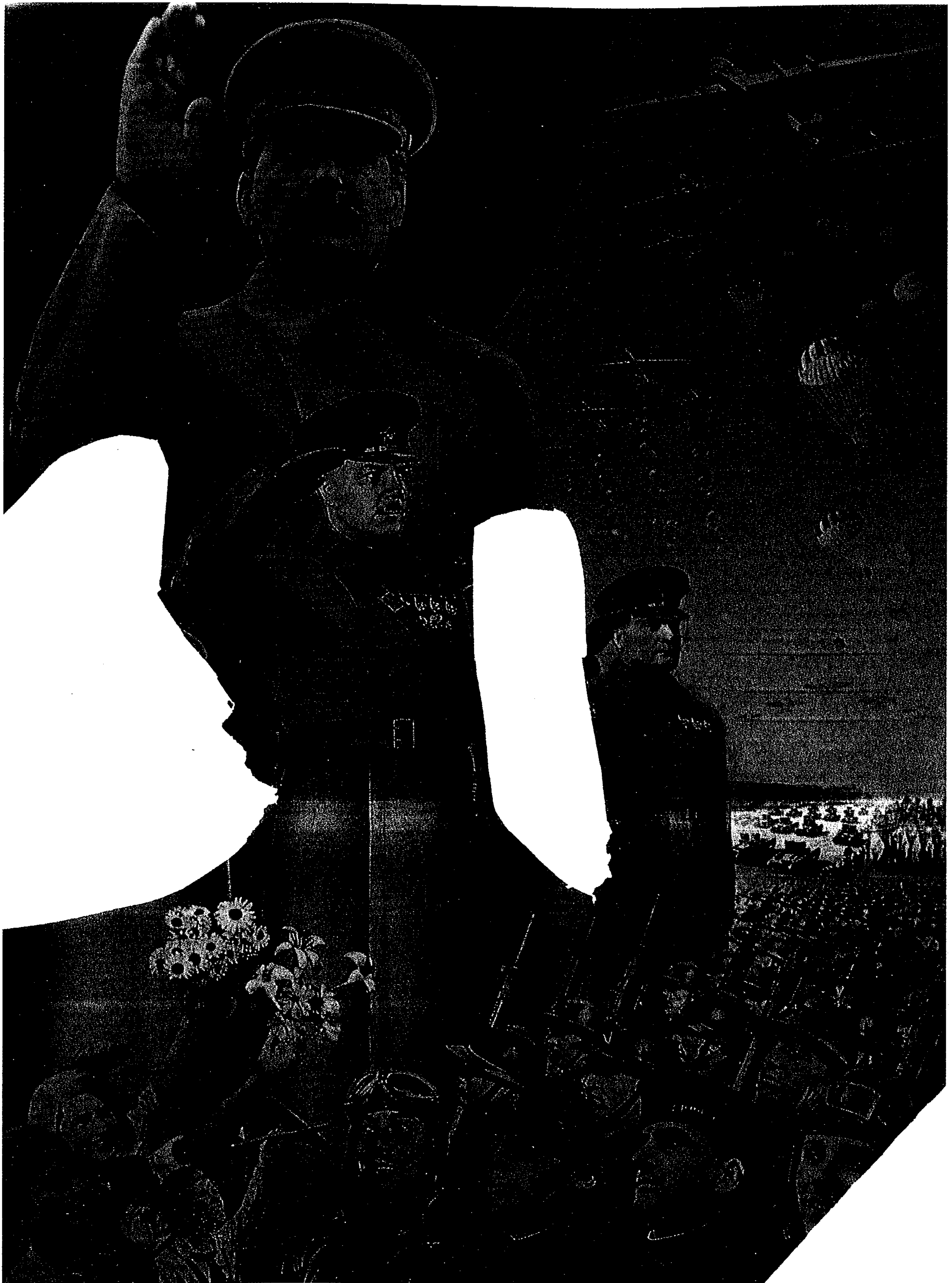
ЕЛЬСА ЛЕНИНА и СТАЛИНА!

Túloldalt balra: „Éljen boldog szocialista hazánk! Éljen szeretett vezérünk, a nagy Sztálin!", olvasható Klucisz 1935-ben készített lélegzetelállító plakátján, amely szándéka szerint a sztálinizmus iránti elkötelezettségének apoteózisa. A valóságtól elrugaszkodott, hamis perspektíva és a lépték szabályainak durva megsértése azonban – talán az alkotó szándéka ellenére – a szovjet szürrealista alkotások sorába emeli a művet. A Vörös tér felett elsuhanó repülőgépeken nevek tűnnek fel: „Vlagyimir Lenin", „Joszif Sztálin", „Maxim Gorkij", „Mihail Kalinyin" stb. A kép jobb szélén a kötelékben repülő gépek Sztálin nevét rajzolják az égre.

Túloldalt jobbra: Az *„Éljen a Munkás-Paraszt Vörös Hadserege!"* című Klucisz-plakát sablonja. Amikor Tuhacsevszkij marsall és Gamarnyik politikai főcsoportfőnök a Vörös Hadsereg sorait sem kímélő „tisztogatás" áldozata lett, Klucisz kivágta őket a fotómontázsról Vorosilov mellől. Jegorov marsall viszont – noha 1939-ben letartóztatták és halálra kínozták a Lubjankán – a kép jobb oldalán tisztelleg.

ВЛАДИМИР
ИОСИФ
СТАЛИН
МАКСИМ
ЗДРАВСТВУЕТ НАША СЧАСТЛИВАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РОДИНА
ЗДРАВСТВУЕТ НАШ ЛЮБИМЫЙ ВЕЛИКИЙ СТАЛИН

Fent: A Kommunista Internacionálé 1935. július 25-én Moszkvában tartott VII. Világkongresszusának elnöksége (balról jobbra): Maurice Thorez, Sztálin, Marcel Cachin, Joszif Pjatnyickij, Georgi Dimitrov és Wilhelm Pieck. Amikor tizennégy évvel később újra megjelentették a már eredetileg is retusált fényképet, tovább finomítottak rajta (*jobbra*), eltüntetve Pjatnyickijt, akit pedig Lenin az „egyik legjobb bolsevikként" tisztelt. 1923-tól a Komintern illegális apparátusát irányította. 1937 nyarán Pjatnyickij a Központi Bizottság tagjai előtt nyíltan fellépett az NKVD hatalmának növelése ellen. Ezért július 7-én kémkedés vádjával letartóztatták, és rettenetesen megkínozták. Egy évvel később, a pártvezetők sorait megtizedelő öldöklésben veszítette életét; addigra már a grémium 137 tagjával végeztek a Lubjankán. Pjatnyickij felesége, akit szintén letartóztattak, többé nem került elő, idősebb fia pedig éveket töltött a gulágon. „A párt fennmaradása érdekében – mondta egyszer Pjatnyickij – mindent el kell tűrnünk."

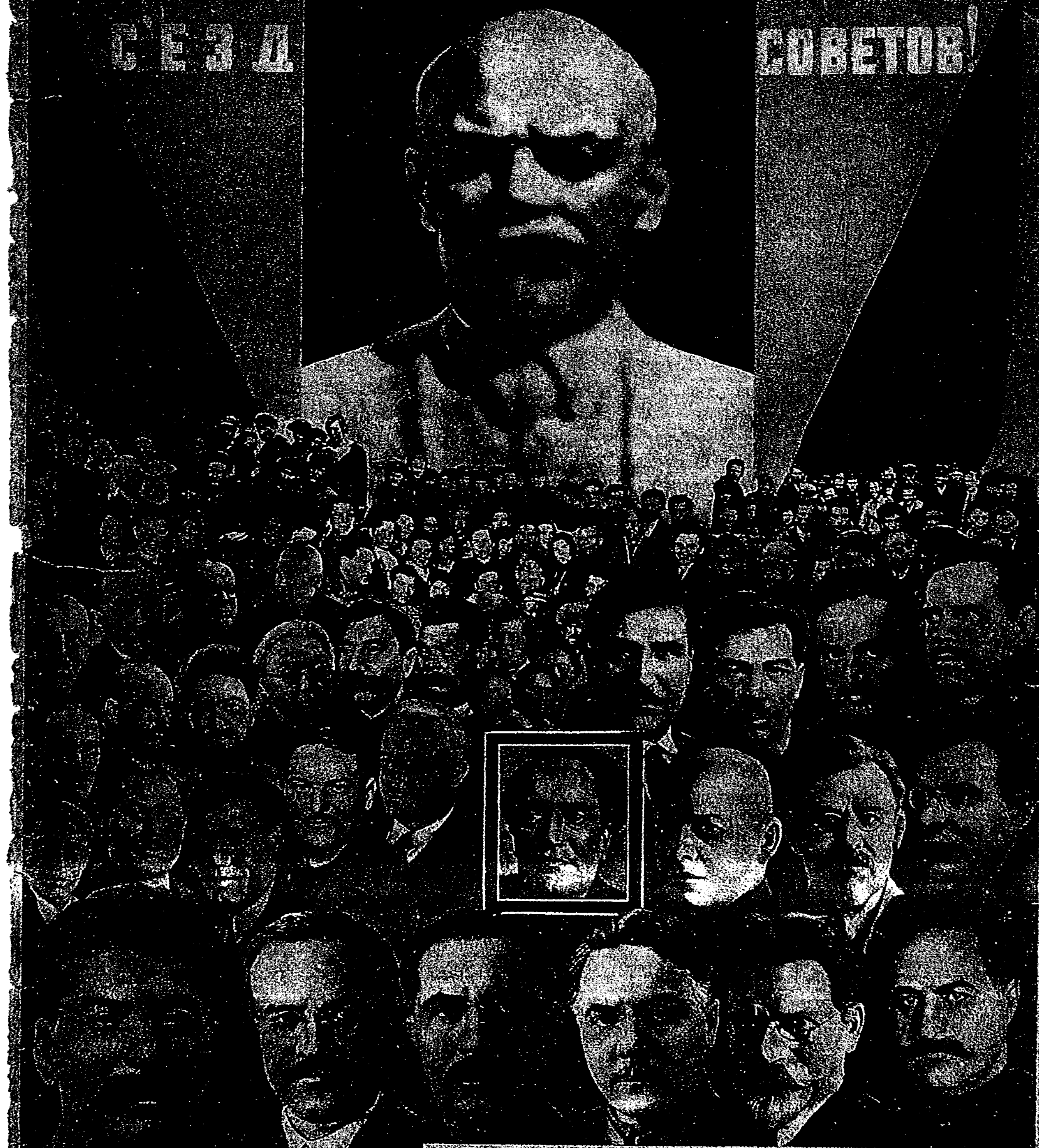
A „szocializmus egy országban" sztálini jelszó meghirdetésével gyakorlatilag szertefoszlott a húszas években oly hőn áhított szocialista világforradalom álma. 1943-ban a Kominternt feloszlatták.

Szemben: Nincs túl sok női szereplője a Sztálint pártfunkcionáriusok között ábrázoló fotómontázsnak ahhoz képest, hogy a *Rabotnyica* („Munkásnő") 1935. januári számának címlapján jelent meg. A különszámot a Szovjetek VII. Össz-szövetségi Kongresszusának ajánlották. A kongresszusra hárult az a különleges feladat, hogy elfogadja az új szovjet alkotmányt, amelyet többek között Buharin és Karl Radek szövegezett meg lelkiismeretes gondossággal, és amely – talán nem meglepő módon – a „sztálini alkotmány" néven vonult be a történelembe. Buharint és Radeket később likvidálták.

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

Túloldalt: Vaszilij Jakovlev és Pjotr Suhmin *Sztálin elvtárs a szovjet nép körében* című alkotása, mely 1937-ben a *Sztálini szocialista alkotmány* című albumban jelent meg.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ VII ВСЕСОЮЗНЫЙ
С'ЕЗД
СОВЕТОВ!
ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!
РАБОТНИЦА
ЯНВАРЬ 1935 МОСКВА
3
ЖУРНАЛ РАБОТНИЦ и ЖЕН РАБОЧИХ изд. ЦК ВКП(б)

Szemben: A híres fotó, amely legendává vált a volt Szovjetunióban, örömteli hangulatban örökítette meg „a kisgyermekek nagy barátját", kezében a hatéves Gelja Markizovától kapott csokorral. A kép jobb szélén Jerbanov, a Burját ASzSzK első embere tűnik fel, aki ugyancsak boldognak látszik. A felvétel 1936-ban készült a Kremlben rendezett fogadáson.

Egy évvel később kivégezték Gelja édesapját, Ardan Markizovot (*fent*), a köztársaság második emberét; azzal vádolták, hogy japán kém volt, és merényletet készített elő Sztálin ellen. A kislány édesanyját, Dominikát (*fent jobbra*), „a nép ellenségének feleségét", nem sokkal ezután rejtélyes körülmények között meggyilkolták – olyannyira rejtélyes körülmények között, hogy a hatóságok még csak nem is nyomoztak az ügyben.

Fent középen: Később Jerbanovot is kivégezték. Amikor újra közzétették a csoportképet, ő már nem szerepelhetett rajta.
Fent: Szentképként hordozzák a fotót Leningrád utcáin 1937-ben, az októberi forradalom huszadik évfordulóján. Grigorij Lavrov szoborban örökítette meg a felejthetetlen pillanatot; műve a Sztalinszkaja metróállomásra került. Amikor híre ment, hogy az alkotás egyik szereplője eltette láb alól a másik szüleit, a szobor elvesztette propagandaértékét. A szibériai művész ekkor feljelentette a hatóságoknál önmagát.

FELEJTHETETLEN PILLANAT

MAGASABBRA, MÉG MAGASABBRA!

A Lenin-kultusz az 1930-as évek közepén érte el tetőpontját, amikor tervbe vették a Szovjetek Palotájának megépítését. A kiírt pályázatra tömegével jelentkeztek az építészek. Borisz Jofan lett a nyertes, akinek pályaművét (*fent*) 1934 februárjában jóváhagyták. A 361 méter magas torony tetején egy 91 méteres Lenin-alak állt volna: az épület maga a szobor gigantikus méretű talapzata volt. Moszkva szívében lerombolták a történelmi Krisztus, a Megváltó-templomot, hogy helyet adjanak az épületnek. A háború azonban közbeszólt: a palota soha nem épült fel, csupán az alapjait rakták le. Később itt kapott helyet Moszkva hatalmas, nyitott uszodája. A hajdani templom megmaradt márványtömbjeit felhasználták a moszkvai metró építésénél. Mára eredeti helyén, de új alapanyagokból újjáépítették a templomot.

Szemben: Sztaronoszov 1936-ban, a *Lenin élete* című kiadványban megjelent jóval kisebb, ám nem kevésbé bizarr metszetén Lenin és Krupszkaja látható az Alpokban, meglehetősen színpadias beállításban. A házaspár a forradalom előtt három évig Svájcban élt száműzetésben.

Lenin ez idő tájt írta *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelső foka* című híres művét.

Nyikolaj Jezsov és Joszif Sztálin (*fent*) bizalmas beszélgetése 1937. december 20-án Moszkvában, a Cseka, a politikai rendőrség létrehozásának huszadik évfordulóján rendezett ünnepségen. Jezsov a titkosrendőrség élére, Jagoda egykori posztjára való kinevezésével új szakaszba lépett Sztálin terroruralma. Jezsov nem egészen két évig irányította az NKVD-t. A „jezsovscsina" (Jezsov uralma) az orosz történelemben addig példátlan pusztulást és halált hozott. Sztálin sorra aláírta a nevek végeláthatatlan listáit, hogy azután Jezsov gyilkolásra szakosodott, kétszáz fős brigádja a lehető legkegyetlenebb módszerekkel végrehajtsa az ítéletet. Megtört mindenfajta – képzelt vagy valódi – ellenállás.

Balra: Andrej Visinszkij államügyész a harmadik nyilvános moszkvai perben ismerteti a vádiratot Nyikolaj Buharin, Alekszej Rikov, Iszaak Zelenszkij és tizenhét társuk ügyében: „Követelem, hogy lőjék agyon ezeket a veszett kutyákat! – üvöltötte. – Mind egy szálig agyon kell lőni őket!"

Szemben: Az egyik moszkvai per tárgyalóterme.

A mexikói száműzetésben élő Lev Trockij „szándékos és előre megrendezett komédiának" nevezte a pereket.

AZ ELTÜNTETÉS KOREOGRÁFIÁJA

ŐRSÉGBEN

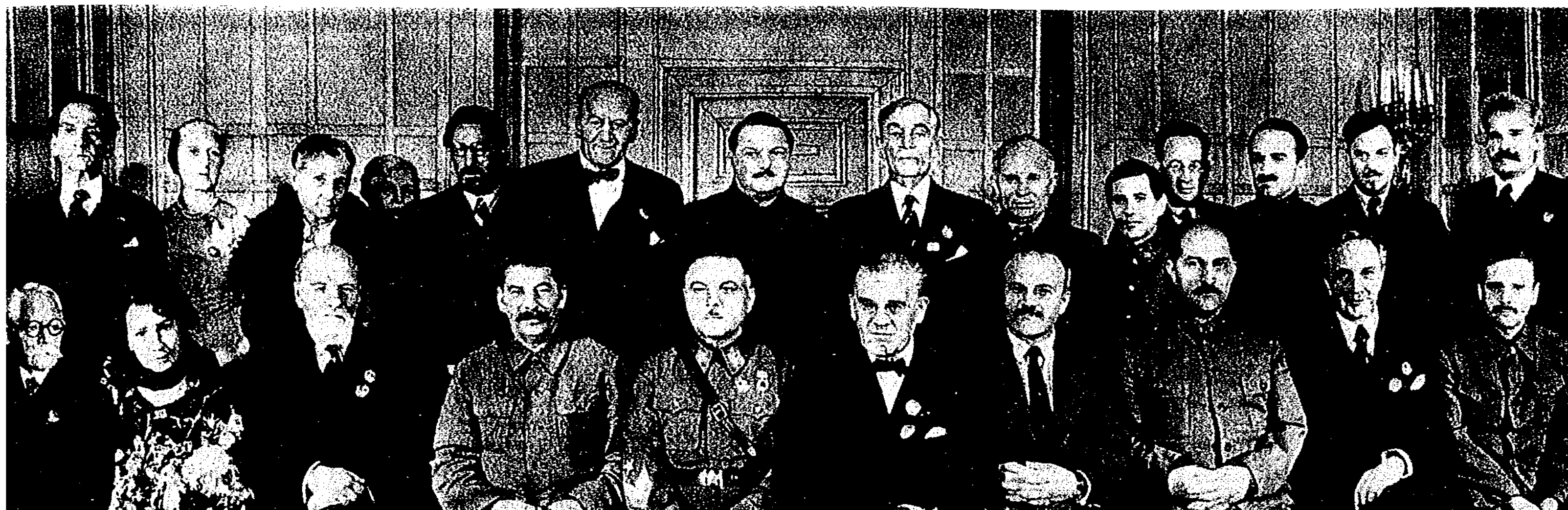
Fent: El Liszickij fotómontázsa a *Vörös Hadsereg* című, 1934-ben tervezett fényképalbumból. A képen Kliment Vorosilov védelmi népbiztos látható szovjet hadvezérek társaságában. A felső sor balról jobbra: Gamarnyik, Tuhacsevszkij, Jegorov, Halepszkij, Orlov és Jakir. Az alsó sor: Szergej Kamenyev, Ordzsonikidze, Bugyonnij, Alksznyisz, Muklevics, Ejdeman és Uborevics.

A Vörös Hadsereg sorait megtizedelő tisztogatásra 1937 közepén került sor. Tuhacsevszkij marsallt több magas rangú tiszttel együtt halálra ítélték, és június 11-én kivégezték. Négy szovjet marsall az ötből – Vorosilov, Bugyonnij, Bljuher és Jegorov – aláírta a halálos ítéleteket. Nem sokkal később Bljuhert és Jegorovot is a kivégzőosztag elé állították. Szergej Kamenyev, az egykori cári ezredes, aki a polgárháború alatt a Vörös Hadsereg főparancsnoka volt, már korábban meghalt; Jezsov emberei azonban felső utasításra feldúlták a sírját. Jan Gamarnyik öngyilkosságot követett el. Összesen legkevesebb 25 ezer tisztet küldtek a másvilágra; a fotómontázs szereplői közül csupán Vorosilov és Bugyonnij, a két teljesen alkalmatlan, botcsinálta marsall élte túl a vérfürdőt, hogy azután tehetetlenül álljanak szemben a hamarosan bekövetkező német előrenyomulással.

A Politikai Bizottság egy 1936-ban tartott ülésén Sztálin elismerően nyilatkozott Tuhacsevszkij katonai képességeiről, felelősségérzetéről, hadászati ismereteiről, valamint azon igyekezetéről, hogy lépést tartson a gyorsan változó elmélettel és a modern technológiával. Nem egészen tizenegy hónap múlva agyonlőtték. Felesége, Nyina, valamint anyja és két fivére börtönben halt meg. Lányát, négy nővérét és barátait pedig letartóztatták.

Legfelül: A Vörös Hadsereg „lefejezése": szürrealista relikvia Moszkvából, az 1937-es év legsötétebb napjaiból. A Bugyonnijt, Kalinyint és Vorosilovot körülvevő magas rangú szovjet tiszteket később eltüntették a képről.

Szemben: Borisz Jefimov karikatúráján Rikov, Szokolnyikov, Buharin, Rakovszkij és Trockij mint „a nácik lakájai", egy vályúban dagonyáznak, amelyen a „Faterland" (a német „szülőföld" kifejezés orosz átirata) olvasható. A rajz a harmadik nyilvános moszkvai per idején, 1938-ban jelent meg. Nemsokkal ezután a karikaturista bátyja, Mihail Kolcov híres újságíró is börtönbe került. 1940 elején kivégezték.

AMIKOR A HÓHÉRT AKASZTJÁK

Szemben: Nyikolaj Jezsov portréja az 1930-as évek végén egy Kazahsztánról publikált albumban. Amint a könyv tulajdonosa értesült Jezsov kivégzéséről, összefirkálta a képet.

1938. december 8-án elmozdították Jezsovot belügyi népbiztosi posztjáról. Az NKVD-ben betöltött hivatalát Berija vette át, aki 1939. április 10-én személyesen tartóztatta le. Jezsovot 1940. február 4-én agyonlőtték.

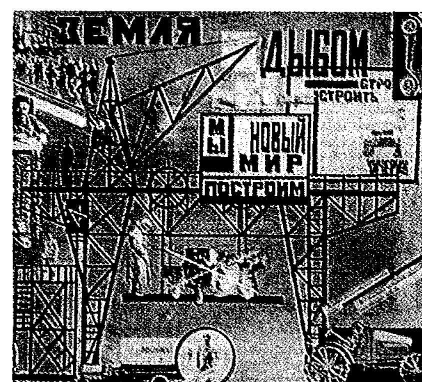
A lap tetején: A párt és a kormány vezetői a moszkvai Művész Színház tagjaival a társulat fennállásának negyvenedik évfordulóján, 1938. október 27-én. Jezsov a felső sorban jobbról az ötödik, Nyikita Hruscsov balján. *Középen:* 1949-ben, Sztálin hetvenedik születésnapján újra megjelentették a fenti fotót, ám ekkor a retusáló eltüntette Jezsovot és Bojarszkijt, a Művész Színház közben ugyancsak kivégzett igazgatóját, gondosan kiegészítve a sötét faburkolatot. *Fent, balra és jobbra:* Rövid séta a Moszkva–Volga-csatorna partján. Jezsov, akit másik hivatalából, a vízi szállítás népbiztosi posztjáról is eltávolítottak letartóztatása előtt, a retusált változaton már nem látható Vorosilov, Molotov és Sztálin mellett. Ez a kényszermunkásokkal felépített csatorna ugyancsak óriási emberáldozatot követelt. Jóval később, az 1956-ban tartott XXII. pártkongresszuson Hruscsov elmondta, hogy alkoholizmusa mellett Jezsov drogfüggő is volt, és „azt kapta, amit megérdemelt".

FÉLTÉKENYSÉG ÉS BOSSZÚ

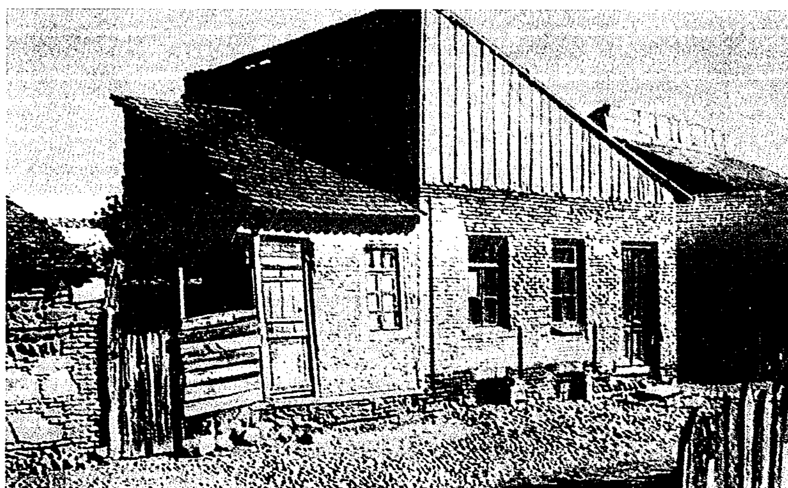
A nagyszerű író, Iszaak Babel két utolsó fényképe, amelyet az NKVD készített 1939. május 16-án, letartóztatását követően. Az erősen rövidlátó Babel szemüvegét minden bizonnyal a Lubjankán folytatott kihallgatása során törték össze. A letartóztatása előtti évben Jezsov már figyeltette. Az NKVD-főnök állítólag féltékeny volt, amiért Jevgenyija Hajutyina 1927-ben, néhány évvel azelőtt, hogy hozzáment Jezsovhoz, viszonyt folytatott Babellel Berlinben. 1936-ban megújult az ismeretség: ekkor Jevgenyija, az *SzSzSzR na sztrojke* című folyóirat szerkesztője, munkát ajánlott Babelnek a lapnál. Az asszony 1938 októberében súlyos depresszióval szanatóriumba került, majd egy hónapra rá rejtélyes körülmények között, luminál-túladagolásban meghalt. Jezsov, akit a következő évben letartóztattak, vallomásában a franciák javára folytatott kémkedéssel vádolta meg Babelt. Az író hosszú ideje dolgozott a Csekáról szóló regényén, de a mű soha nem készült el. A *Lovashadsereg* (címlapját ld. *fent*) szerzőjét 1940. január 27-én kivégezték.

FÖLBOLY-DULT FÖLD

A híres színházi rendezőt, Vszevolod Mejerholdot (*a lap tetején*) Babellel egy időben tartóztatták le, és ugyanazok a vallatótisztek kínozták meg. 1940. február 2-án végezték ki. Fent dolgozószobájában látható felesége, Zinaida Rajh színésznő fényképe előtt. Hírneve csúcsán ragyogó szalont tartott fenn moszkvai lakásán, ahol világhírű értelmiségiek adtak egymásnak randevút. Röviddel Mejerhold letartóztatása után otthonában holtan találták a feleségét: brutális kegyetlenséggel leszúrták. A szomszédok hallották ugyan sikoltozását, de azt hitték, Zinaida új szerepét próbálja. *Fent*: Ljubov Popova terve Mejerhold 1923-ban bemutatott, *Fölbolydult föld* című produkciójához. A kép bal oldalán Trockij portréja látható: Mejerhold neki ajánlotta az előadást. Letartóztatásakor az NKVD inkvizítorai ezt hozták fel ellene egyik fő vádpontként.

ÚJJÁSZÜLETÉS

A diktátor hatvanadik születésnapját (1939. december 21.) megelőző várakozás a Sztálin-kultusz új, már-már vallásos szakaszának nyitánya volt. Sztálin valamennyi gyermekkori hőstette történelem lett.

Az őt megörökítő festmények és szobrok messianisztikus dicsfényt vontak köré. Az anyagok – a fém, a kő, a festék, a búzaszem vagy akár a fény – mintha csak arra vártak volna, hogy megörökíthessék alakját. A hasonmás valósággá vált: a márványból faragott Sztálin, emberfeletti magasságokba emelkedett.

Szemben: Z. Sznyigir *J. V. Sztálin és édesanyja* című, 1939-ben született műve is hozzájárult Sztálin szent kultuszához. Az asszony két gyermeket temetett el, mielőtt világra hozta volna Joszifot. A fiú 1903-tól kezdve meglehetősen kevés időt töltött együtt Grúziában maradt édesanyjával, aki mindössze egy alkalommal látogatta meg fiát a Kremlben. 1937 nyarán hunyt el. Sztálin nem volt jelen a temetésén.

A lap tetején: K. K. Dzselisvili *Sztálin elvtárs és a városi fiatalok* című festménye. A város Gori, Sztálin szülőhelye.

Fent balra és jobbra: Sztálin egyszerű szülőházát 1939-ben – az NKVD főnöke, Lavrentyij Berija szigorú felügyelete alatt – rózsaszín virágágyásokkal szegélyezett, óriási márványpavilonná alakították át.

SZTÁLIN ALÁÍRÁSA

Fent: Sztálin kezet ráz von Ribbentrop német birodalmi külügyminiszterrel a Molotov–Ribbentrop-paktum aláírásán Moszkvában, 1939-ben.

A sztálinisták éveken át egyenlőségjelet húztak a nácik, valamint Trockij és általában a diktátor ellenzéke között. 1939-ben a paktum nyomán a világ kommunista pártjai kénytelenek voltak elfogadni, hogy Hitler mégsem jelent fenyegetést a világbékére. A következő hónapban kitört a II. világháború.

Egy évvel később Sztálin végre megvalósíthatta régóta dédelgetett tervét: meggyilkoltatta utolsó és leggyűlöltebb még élő ellenfelét, Lev Trockijt.

Jobbra: A haldokló Trockij, akit egy szovjet ügynök jégcsákánnyal támadott meg, egy Mexikó városi kórházban 1940. augusztus 21-én.

GYŐZELEM!

A szovjet nép az 1941-es német lerohanó támadást követően bámulatos hősiességről és kitartásról tett tanúbizonyságot. Ennek azonban óriási volt az ára. A nácik 1945. májusi fegyverletételéig a szovjet veszteségek megközelítették a 30 milliót.

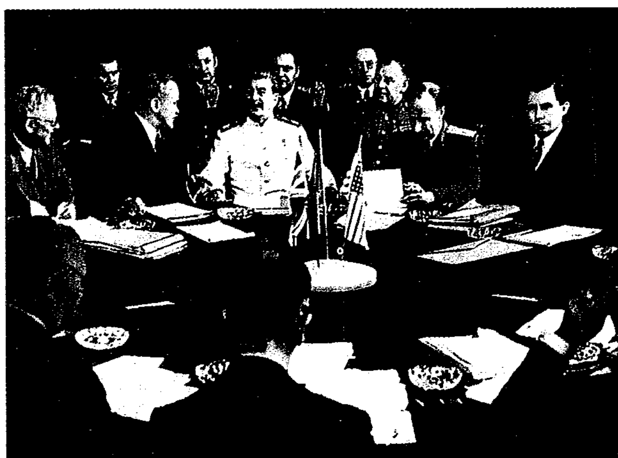
Az invázió első napjaiban Sztálin, akit megdöbbentett Hitler támadása, összezavarodott, és teljes csüggedés vett erőt rajta. Amikor azután feleszmélt, harcba szólította népét – ám ezúttal nem Marx és Lenin, hanem az orosz nacionalizmus nevében.

Sztálin mindössze kétszer járt a fronton, de úgy tartják, 1941 telén sem hagyta el Moszkvát, amikor a pusztulás veszélye fenyegette a fővárost.

Fent: K. Finogenov 1947-ben készített, *Sztálin a moszkvai fronton 1941-ben* című rajza a nagy stratégát dicsőíti, aki a súlyos veszély közepette is kevéssé törődik saját biztonságával.

Jobbra: A háború utáni legendateremtés újabb példája. P. A. Krivonogov háborús festménye a Reichstag 1945. májusi elfoglalását örökíti meg, rendkívül teátrálisan.

ELTŰNT POTSDAMBÓL

Fent: A győztes három nagy szövetséges, Sztálin, az amerikai elnök, Harry Truman és az angol miniszterelnök, Clement Attlee csúcstalálkozója 1945 júliusában Potsdamban. Jevgenyij Haldejnek a szovjet küldöttségről készített fényképén Visinszkij, Molotov (mindketten Sztálinra figyelnek), Antonov, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke (papírjába mélyed), valamint Gromiko látható (a jobb szélen). A későbbi veterán külügyminiszter negyven esztendő múltán, 1985-ben közrejátszott abban, hogy Mihail Gorbacsovot pártfőtitkárrá nevezzék ki.

Jobbra: Ugyanaz az – immáron széles körben publikált – fotó négy évvel később. Az Antonov és Gromiko között ülő Nyikolaj Kuznyecov vezértengernagy és Ivan Majszkij külügyi népbiztos-helyettes már nincs jelen. A háború alatt Kuznyecov volt a Szovjet Flotta főparancsnoka; Sztálin 1947-ben azzal vádolta meg, hogy térképeket juttatott a szövetségesek kezére. Villámgyorsan lefokozták és a Csendes-óceánra küldték. Sztálin halála után tisztázták a vádak alól, majd visszahelyezték egykori beosztásába. Később Hruscsov is meghurcolta, s csupán halála után közölték családjával, hogy visszakapja tengernagyi rangját. A másik szereplő, aki az eredeti képen kissé beárnyékolva Kuznyecov és Gromiko között ül, a népszerű – „túlságosan is" népszerű – Ivan Majszkij. A háború alatt angliai szovjet nagykövet volt, 1947-ben kizárták a Központi Bizottságból, majd Sztálin élete végén letartóztatták azzal a váddal, hogy az angoloknak kémkedett. Később a diktátor utódai azt is felhozták ellene, hogy Berija külügyminiszternek szánta őt. 1954-ben szabadult.

Szemben: Sztálinon kívül mindössze két híres politikus akadt a történelemben, aki Generalissimusnak neveztette magát: Franco spanyol fasiszta diktátor és Csang Kaj-sek kínai vezető. Úgy tűnik, ez a tény egy cseppet sem zavarta Reznyicsenko ukrán festőt, amikor elkészítette művét a fasizmus felett aratott győzelemről szóló, *Dicsőség a nagy Sztálinnak* című album számára.

VÖRÖS CSILLAG A KREML FELETT

Fent balra: Plakát az 1940-es évek végéről: *„Éljen az Össz-szövetségi Testnevelési Nap!"* *Fent jobbra: J. V. Sztálin és V. M. Molotov gyerekekkel;* ismeretlen szerző alkotása 1950 körül. 1945 után rövid időre felcsillant a remény, hogy az orosz nép élete a forradalom, az éhínség, a terror és a háború három évtizede után jobbra fordulhat. A Sztálin-kultusz azonban tovább erősödött, miközben a titkosrendőrség réme mindenütt kísértett.

Szemben: Az *Ogonyok* című hetilap 1949 decemberében a „Gazda" hetvenedik születésnapját ünnepli. A címlapon közölt fotómontázson „a mennyei Sztálin" tündököl a Vörös tér feletti éjszakai égen. A téren ácsorgó moszkvaiak azonban mintha nem tudnák, merre kell nézni.

Túloldalt: Magas rangú pártvezetők egy május elsejei nagygyűlésen a háború végén. Balról jobbra: Georgij Malenkov (csak a sziluettje látszik), Andrej Zsdanov (a Sztálin-korszak kultur-pápája), Alekszej Kuznyecov, Lavrentyij Berija, Vjacseszlav Molotov és Alekszandr Scserbakov (aki a fotó készülte után kilenc nappal halálra itta magát). Kuznyecovot Leningrád ostrománál tanúsított bátorsága háborús hőssé avatta, de 1950-ben áldozatul esett a leningrádi pártmunkások sorait megtizedelő „tisztogatásnak". Kivégezték.
Sztálin következő akciója országos antiszemita tisztogatás lett volna, ha halála közbe nem szól.

A HALÁL NEM A VÉG

1953. március elején Sztálin agyvérzést kapott. Március 5-én késő este, halála előtt néhány perccel a Központi Bizottság tagjai megfosztották pártvezetői és miniszterelnöki hivatalától. Az orosz nép elleni irtó hadjárata azonban még ekkor sem fejeződött be. A diktátor ravatalához igyekvő gyászolók százával taposták halálra egymást a moszkvai Oszlopcsarnok környéki utcákon – mintha ez lett volna rosszakaratának utolsó, rettenetes megnyilvánulása.

Fent: Láthatólag nagy az aggodalom a Politikai Bizottság tagjai arcán. A fotómontázs a szovjet sajtóban jelent meg a temetés idején.

Jobbra: Az orosz ortodox egyház főpapjai lerójják kegyeletüket Sztálin sírjánál.

Középen: Andrej Visinszkijt megrendítette mestere halálának híre. A következő évben szívroham végzett vele. Akkoriban már pedzegették, hogy hamarosan megindul a rémuralom időszakának feltárása.

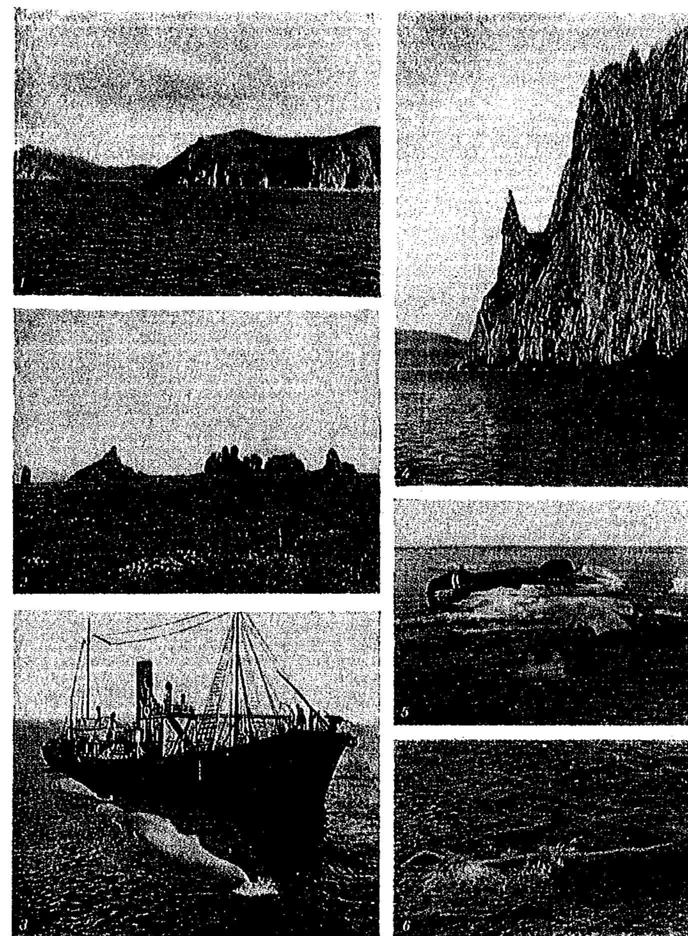
Jobb szélen: Szovjetunió-szerte három perc némasággal tisztelegtek Sztálin emléke előtt temetése napján, 1953. március 9-én.

Берингово море: 1, 2, 4. Побережье Берингова моря. 3. Китобоец с добычей китов. 5. Убитые моржи на льдине. 6. Кашалот в водах Берингова моря.

Szemben: Lavrentyij Berija, a rendszer egyik leghírhedtebb politikusa. 1953. december 23-én végezték ki, miután a Sztálin halálát követő pozícióharcban Georgij Malenkov és Nyikita Hruscsov megakadályozta a hatalom megszerzésére tett erőfeszítéseit. Titkos pere két híres, második világháborús katonai vezető, Ivan Konyev és Kirill Moszkalenko közreműködésével egy moszkvai föld alatti bunkerban zajlott. Beriját bűnösnek találták a bírák. „Ártatlan vagyok" – ezek voltak utolsó szavai.

Felettébb tetszhetett Berijának saját arckifejezése ezen a hivatalos fényképen, hisz ezt a felvételt montíroztatta civil ruhás portréjára (*balra fent*).

Alighogy a kivégzőtiszt golyója végzett Berijával, a *Nagy Szovjet Enciklopédia* szerkesztői kiemelték arcképét és behízelgő életrajzát a kötetből. Az így keletkezett hiány pótlására az enciklopédia előfizetői a világ minden táján hamarosan négy oldalas kiegészítést kaptak, amely egy sor fotót és megannyi „új információt" tartalmazott a Bering-tengerről (*fent, jobbra*). Bálnavadászok a szigonyukra tűzött zsákmánnyal – Sztálin kegyencének sorsához illő metafora.

Fent: Berija és Malenkov üdvözli a felvonulókat a moszkvai Vörös téren 1953. május elsején.

BÁLNÁVÁ VÁLTOZOTT KEGYENC

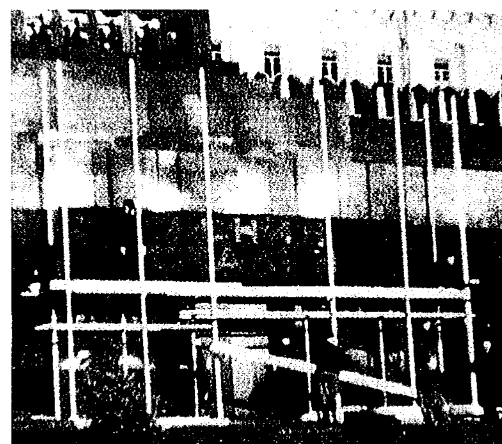
IRODALMI RABSZOLGA

Balra: Ezen az – eddig soha nem publikált – fotón Pjotr Nyikolajevics Poszpelov látható (szemüvegben) emberei körében. A veterán sztálinista az 1930-as évektől kezdve hol Dimitrov titkárságának munkatársa a Kominternben, hol a Központi Bizottság elméleti folyóirata, a *Bolsevik* szerkesztője, hol a Marxizmus–Leninizmus Intézet igazgatója, hol pedig a *Pravda* főszerkesztője volt. A nagy tisztogatások csúcspontján ő lett Sztálin irodalmi rabszolgája. *Az Összoroszországi Kommunista (Bolsevik) Párt rövid története* című, gyalázatosan pocsék mű létrejötténél. Szintén az ő nevéhez fűződik a tíz évvel később írt és milliós példányszámban megjelent, szolgai módon behízelgő, *J. V. Sztálin rövid életrajza* című munka. Sztálin halála után a „jól helyezkedő" Poszpelov megírta Hruscsov titkos beszédének egyik első változatát, elismerve benne a sztálini bűntetteket. Ugyancsak Hruscsov parancsára, ám a Molotov- és Vorosilov-félék nagy fájdalmára Poszpelov lett a rémuralom időszakát vizsgáló bizottság vezetője. A XX. pártkongresszus zárt ülésén Hruscsov beszámolt a vizsgálat során feltárt tényekről. *A személyi kultusz és következményei* címen híressé vált beszéde, amely Nyugaton nagy visszhangot váltott ki, a Szovjetunióban egészen 1989-ig nem jelenhetett meg.

Jobbra: Sztálin úgy rendelkezett, hogy testét balzsamozzák be, és helyezzék Lenin mellé a Vörös térre, az immáron Lenin–Sztálin Mauzóleumnak nevezett sírhelyre (*fent*). Csupán 1961-ben, halála után nyolc évvel (és Hruscsov titkos beszéde után öt esztendővel) döntött úgy a XXII. pártkongresszus, hogy a holttestet távolítsák el a mauzóleumból. Bebalzsamozott földi maradványainak elszállítása után Sztálin nevét is eltávolították a mauzóleum homlokzatáról (*középső két kép*).

Alul: Sztálin újratemetett holtteste a mauzóleum háta mögött, egy gránitlap fedte sírban pihen ma is.

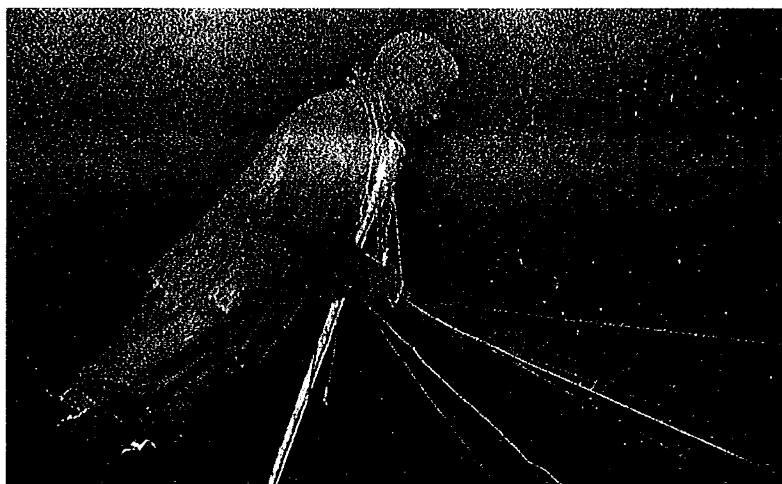

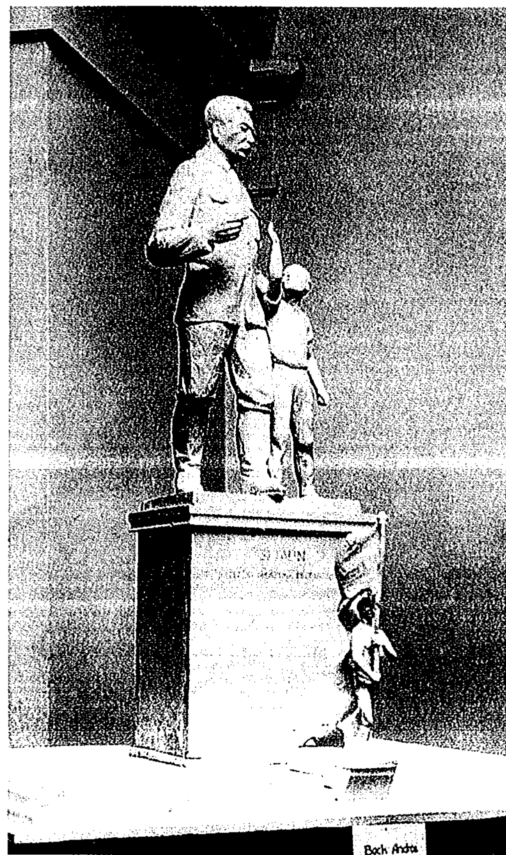

A PÁLYÁZAT VESZTESEI

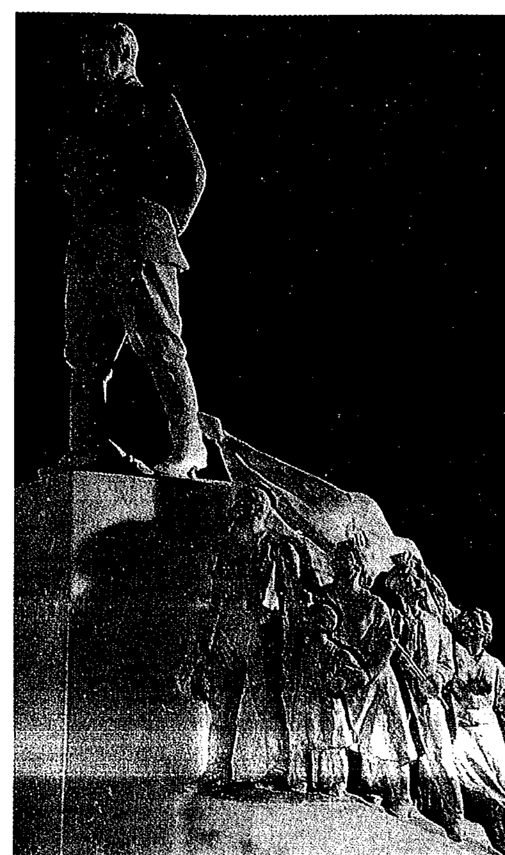
Hruscsov 1956-os titkos beszédében amellett, hogy elítélte a „sztálini személyi kultuszt", ígéretet tett a szovjet táborban égetően szükségessé vált reformok bevezetésére. A magyaroknak azonban ez már nem volt elég. A sztálinista kormányzattal szembeni elégedetlenség oda vezetett, hogy 1956. október 23-án késő este több ezren kivonultak a Városligetbe, hogy ledöntsék és szétzúzzák a gyűlölt Sztálin-szobrot, egy közel húsz méter magas, tömör bronz emlékművet, amely Budapest szívében magasodott. Ugyancsak aznap a diákmegmozdulásnak indult tüntetés országos méretű szabadságharccá vált. Forradalmi munkástanácsok alakultak, hogy leváltsák a diszkreditált párt- és államapparátust. A benyomuló szovjet csapatok azonban leverték a magyar forradalmat.

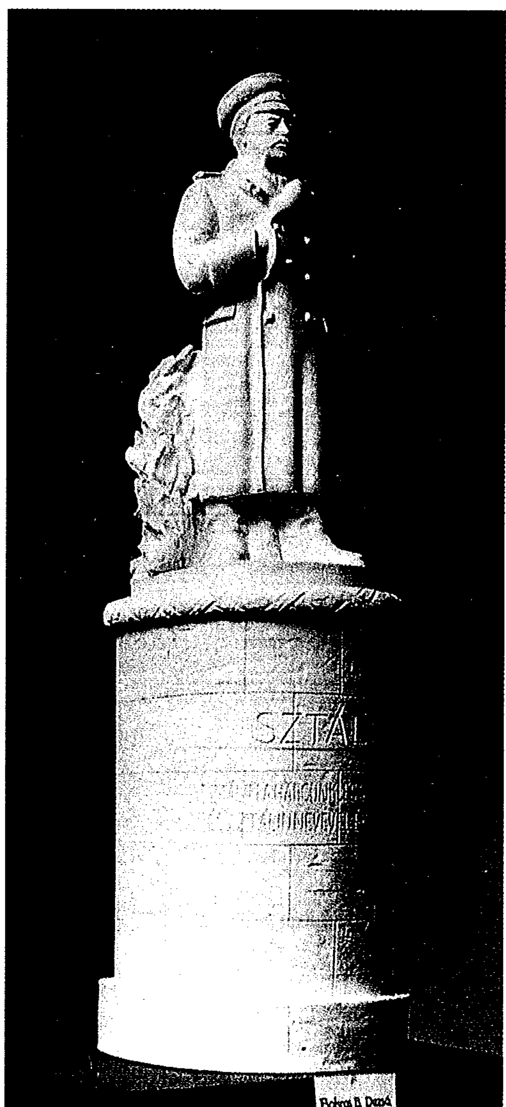
A Sztálin-szobor, Kisfaludy Strobl Zsigmond munkája, a Magyar Dolgozók Pártja által kiírt pályázat nyertes alkotása volt.
Az itt sorakozó fotók a vesztes pályaműveket mutatják be.

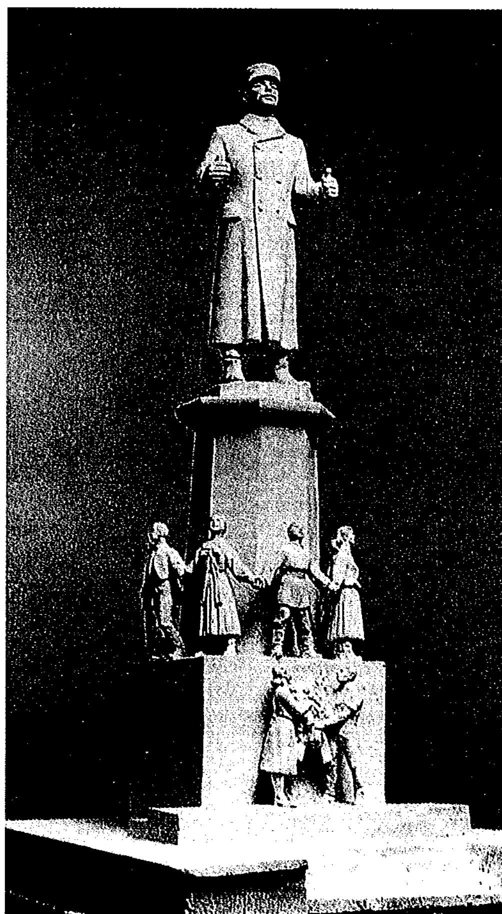
Szemben és túloldalt: Nyolc Sztálin-figura, amelyeknek csupán a terve készült el.

Bock András

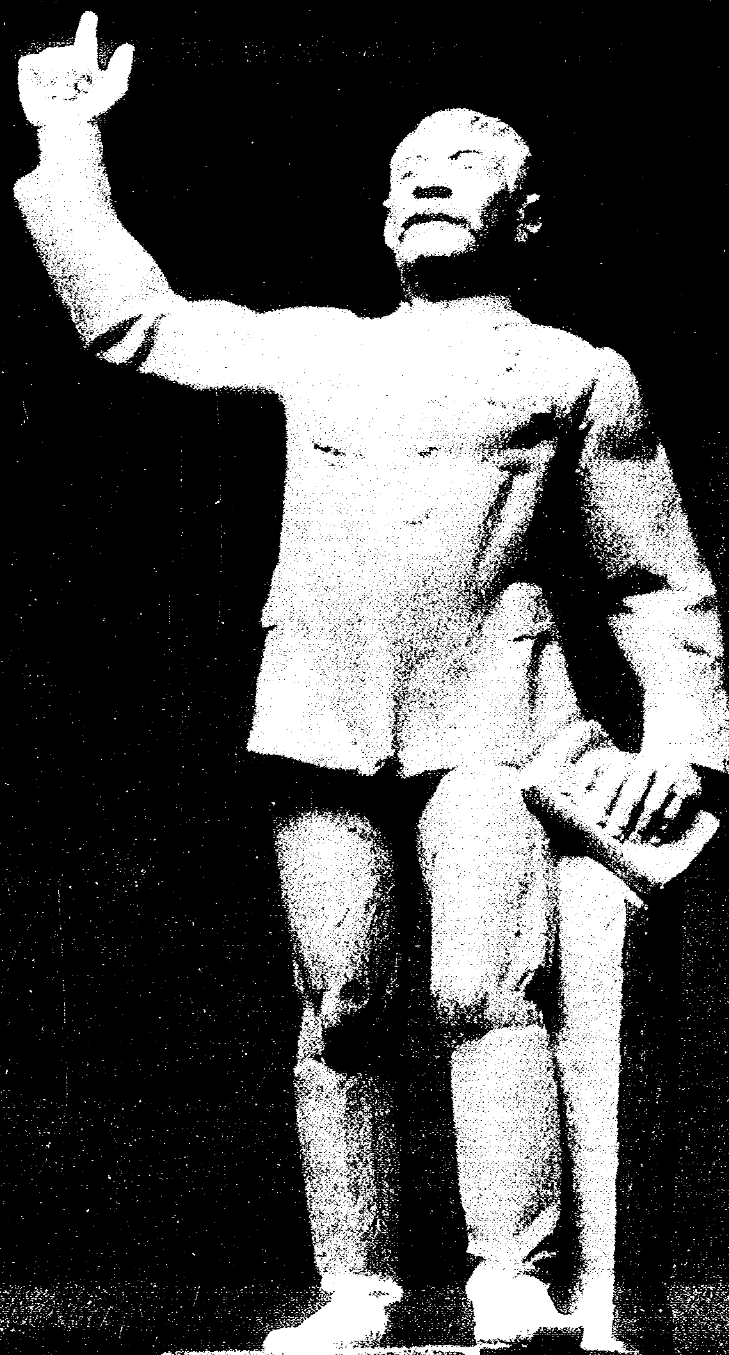

SZTÁL
Bokros B. Dezső

J.V. STALIN

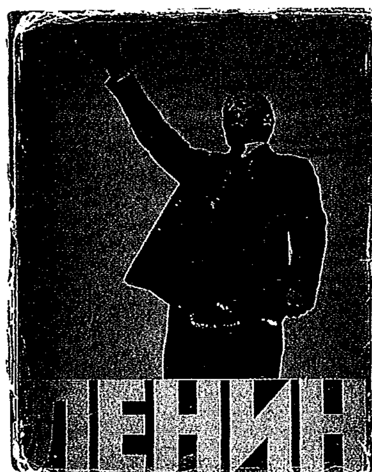

BEZÁRUL A KÖR

Vlagyimir Szerov *Lenin kihirdeti a szovjetetek hatalmát a Szovjetek II. Kongresszusán* című, 1947-ben készült műve a következő évben Sztálin-díjat nyert. Lenin mögött Sztálin, Dzerzsinszkij és Szverdlov látható.

Hruscsov nyomására Szerov 1962-ben teljesen átalakította a festményt: a desztalinizáció hatására Lenin párthívei helyére forradalmi munkások kerültek.

KÖSZÖNET

Majdnem három évtizede annak, hogy elkezdtem gyűjteni Oroszország és a volt Szovjetunió történelmi, politikai életével kapcsolatos könyveket, plakátokat, illetve nyomtatványokat. A gyűjtés során sok-sok emberrel találkozhattam a világ legkülönbözőbb pontjain, akiket szintén nagyon érdekelt ez a terület, és tudásukkal, lelkesedésükkel gyarapították a gyűjteményt.

Különösen nagy hálával tartozom barátaimnak, Judy Grovesnak, Doris Raunak, Francis Wyndhamnek, Stephen Cohennek és Joram Gorlickinek. Segítségük nélkül ez a könyv nem jöhetett volna létre.

Külön köszönet illeti Kun Miklós történészt, régi kedves barátomat, aki bátran viselhetné Iszaak Babel novellájának címét: „Te bizonyára mindent tudsz”.

Az időközben elhunyt kitűnő barátomat, Natan Fjodorovszkijt is köszönet illeti, akinek fantasztikus humora, nagylelkűsége, a szovjet képzőművészetben és fotóművészetben való jártassága ma is legendás.

BIBLIOGRÁFIA

Antonov-Ovszejenko, Anton. *The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny*. New York, 1980.
Babel, Iszaak. *Konarmiya*. Moszkva és Leningrád, 1927.
Bown, Matthew Cullerne. *Art Under Stalin*. Oxford, 1991.
Cohen, Stephen F. *Bukharin and the Bolshevik Revolution*. New York, 1973.
Conquest, Robert. *The Great Terror*. London, 1968.
Darel, Sylva. *A Sparrow in the Snow*. New York, 1973.
Deutscher, Isaac. *The Prophet Armed: Trotsky, 1879–1921*. London, 1954.
–. *The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921–1929*. London, 1959.
–. *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929–1940*. London, 1963.
–, and David King. *The Great Purges*. Oxford, 1984.
Erikson John. *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918–1941*. London, 1962.
Fischer, Louis. *The Life of Lenin*. London, 1965.
Ginzburg, Evgenyia Semjonovna. *Journey into the Whirlwind*. New York, 1967.
Hochschild, Adam. *The Unquiet Ghost*. New York, 1994.
Ivanyenko, G. I., et al., eds. *Processz kontrrevoljucionnoj organyizaci mensevikov*, Moszkva, 1931.
Kerr, Alfred, ed. *Russische Filmkunst*. Berlin, 1927.
King, David, et al. *Trotsky: A Photographic Biography*. Oxford, 1986.
Malkin, B. F., ed. *Udarnyiki*. Leningrad, 1930.
Medvedev, Roy. *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*. New York, 1989.
Nicolaievsky, Boris I. Power and the Soviet Elite. New York, 1965.
NKU Szojuza SZSZR, ed., *Processz antiszovjetszkovo trockisztkovo centra*. Moszkva, 1937.
Pankratova, A. M. *Isztorija SZSZSZR*. Moszkva, 1940.
Pospelov, P. N. et al. *Joseph Stalin: A Short Biography*. Moszkva, 1949.
Rivera, Diego, and Bertram D. Wolfe. *Portrait of America*. New York, 1934.
Schapiro, Leonard. *The Communist Party of the Soviet Union*. London, 1963.
Shentalinsky, Vitaly. *Arrested Voices*. New York, 1996.
Solomon, Peter H., Jr. *Soviet Criminal Justice Under Stalin*. Cambridge, England, 1996.
Sukhanov, N. N. *The Russian Revolution, 1917: A Personal Record*. London, 1955.
Trotsky, Leon. *Stalin an Appraisal of the Man and His Influence*. London 1947.
Tucker, Robert C., and Stephen F. Cohen eds. *The Great Purge Trial*. New York, 1965.
Wyndham Francis, and David King. *Trotsky: Dokumentary*. Harmondsworth, England, 1972.

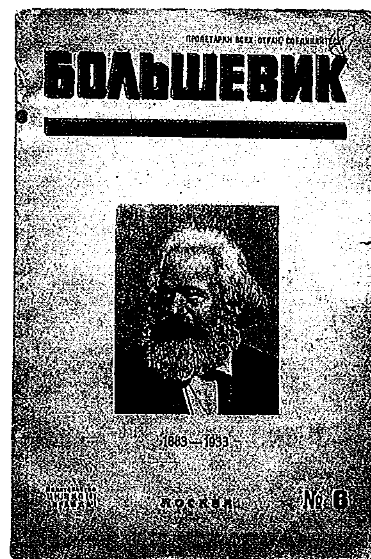
FOTÓALBUMOK

Brilliantov, A. V., ed. 15 let Kazahszkoj ASZSZR. Moszkva és Leningrád, 1935.
Glebov-Putyilovszkij, N. N., ed. Oktyabr-Foto-ocserk pa isztoriji Velikoj Oktyabrszkoj Revoljucii (1917–1920). Moszkva és Petrográd, 1920.
Golcsev, V. V., ed. *Lenin Albom–szto fotograficseszkih sznyimkov*. Moszkva és Leningrád, 1927.
Gorkij, M., et al., eds. *Belomorszko–Baltyijszkij kanal imenyi Sztalina*. Moszkva, 1934.
Goszplan SZSZSZR, ed. *Sztalinszkaja konsztyitucija szocializma*. Moscow, 1937.
Insztyitut Marksza-Engelsza-Lenina pri CK VKP(b), ed. *Feliksz Edmundovics Dzserzsinszkij*. Moszkva, 1951.
–, and Centralnij Muzej V. I. Lenina, eds. *Joszif Viszarionovics Sztalin*. Moscow, 1949.
–, ed. *Karl Marks & Fridrih Engels–Szobrannyije fotografij*. Moszkva, 1976.
–, ed. *Lenin–albom fotografij 1917–1922*. Moszkva, 1957.
–, ed. Lenin: *Szobrannyije fotografij*. Moszkva, 1970.
–, ed. *V. I. Lenin–albom fotografij*. Moszkva, 1972.
–, ed. *Vlagyimir Iljics Lenin–albom fotografij*. Moszkva, 1960.
Jakovlev, Igor., ed. *Lenin's Portrait*. Moszkva, 1987.
Jakovlev, N. M., ed. *Sztalin–zsivopisz, plakat, grafika, szkulptura*. Moszkva, 1934. Az első album a „személyi kultuszról”.
Kerzsencev, P., ed. *Zsizny Lenina*. Satronov illusztrációival. Moszkva, 1936.
Leonyidov, O. L., ed. *Pervaja Konnaja*. Tervezte: Alekszander Rodcsenko. Moszkva, 1938.
Mehlisz, L., et al, eds. *Geroicseszkaja epopeja–albom foto-dokumentov*. Moszkva, 1935.
Orahelasvili, M. D., et al., eds. *Szergo Ordzsonikidze–biograficseszkij ocserk*. Moszkva, 1936.
Ot Moszkovszkovo Komityeta R.K.P, ed. *Tovariscsu Delegatu II Kongressza III Komunyisztyicseszkovo Internacionala–albom*. Moszkva, 1920. július 27.
Pozern, B. P, ed. *Szergej Mironovics Kirov*. Leningrád, 1936.
Prigorovszkij, N. N. et al., eds. *Sztalin*. Moszkva, 1939.
Ramzin, K., ed. *Revoljucija v Szrednyei Azii*. Moszkva, 1928.
Reznichenko, A., ed. *Szlovo Velikomu Sztalinu ot ukrainszkovo naroda*. Kijev, 1947.
Rogyionov, F. E., ed. *Rabocse-Kresztyanszkaja Krasznaja Armija*. Tervezte: El Liszickij. Moszkva, 1934.
Teijmin, E., et al., ed. *Sztalin*. Moszkva, 1939.
Turszunhodzsajev, M., et al., ed. *10 let Uzbekisztana*. Moszkva és Leningrád, 1934 (orosz nyelvű kiadás) és 1935 (üzbég kiadás).
Volkov-Lannit, L. F. *V. I. Lenin v fotoiszkussztve*. Moszkva, 1967.

FOTÓ- ÉS GRAFIKAGYŰJTEMÉNY

Szojuzfoto, ed. *Csapajev*. Moszkva, 1932.
Muzej V. I. Lenina, ed. *Lenin*. Moszkva, 1939.
Insztyitut Marksza-Engelsza-Lenina pri CK VKP(b), ed. *Lenin*. Moszkva, 1934.
Golcman, B. Ya. et al., eds. I. V. Sztalin v proizvegyenyijah zsivopiszi hudozsnyikov Gruzii. Moszkva, 1939.
Mickevics, S. I., ed. *Proletarszkaja revoljutcija v obrazah i kartyinkah*. Moszkva, n. d. (kb. 1924).
–, ed. *Muzej Revoljucii – Revoljucionnoje dvizsenyije v kartyinkah*. Moszkva és Leningrád, 1932.
Goszkinoizdat, ed. *I. V. Sztalin (Fotosznimki)*. Moszkva, 1939.
–. J. V. *Sztalin: Fotoszerija v 72 lisztah*. Moszkva, 1939.

NÉVMUTATÓ

Legfelül: Andrej Visinszkij külügyminiszter 1950. február 14-én aláírja a kínai–szovjet barátságról szóló egyezményt. *Fent*: A fotó erősen megcsonkított változata 1953-ban, közvetlenül Sztálin halála után jelent meg a *Pravdá*-ban. Georgij Malenkov, Sztálin utódja, három hellyel közelebb került a néhai diktátorhoz és Maóhoz: mindenki más eltűnt.

A Malenkovnak kedvező fényképhamisítás ellen tiltakozó poszt-sztálinista pártvezetés egyik szupertitkos határozatában elutasította a dokumentumok mindenfajta manipulálását. Sajnálatos, hogy nem tartották be ígéretüket.

Подпись владельца И. Зайцев

ЧЕКИСТ ДОЛЖЕН БЫТЬ:
БЕЗЗАВЕТНО ПРЕДАННЫМ
ПАРТИИ ЛЕНИНА—СТАЛИНА,
БДИТЕЛЬНЫМ
И БЕСПОЩАДНЫМ В БОРЬБЕ
С ВРАГАМИ СОВЕТСКОГО
ГОСУДАРСТВА

НКВД СССР

ГРАМОТА

Товарищ Зайцев
Иван Григорьевич
приказом
НКВД СССР № 468
от 7 июля 1943 г.
награжден нагрудным знаком
Заслуженного работника НКВД
№ 2599 за успешную
работу по выполнению
заданий.

Народный комиссар
внутренних дел Союза ССР
(Л. Берия)
августа 1944 г.

Fent: Ivan Grigorjevics Zajev az NKVD tisztjének személyi igazolványa. A fénykép és az aláírás alatt ezt olvashatjuk: „A csekista Lenin és Sztálin pártjának elkötelezett híve. A csekista éber és könyörtelen a szovjet állam ellenségeivel szemben.”
Berija, a belügyminisztérium feje személyesen írta alá a dokumentumot piros tintával.